

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE GÜZEL HUYLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Adem KEMANECİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER

ÇANAKKALE 2011

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kur'an'-ı Kerimde Güzel Huylar” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/01/2011

Adem Kemaneci

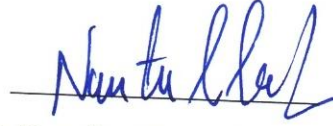
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Adem Kemaneci'ye ait "Kur'an-ı Kerim'de Güzel Huylar" adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

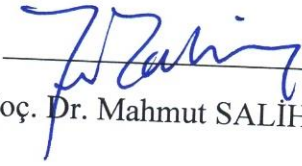

Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Nimetullah AKIN

Yrd. Doç. Dr. Mahmut SALIHOĞLU

Tez No : 396253

Tez Savunma Tarihi : 16.02.2011

ONAY

Prof. Dr. Yücel ACER

Enstitü Müdürü

17.02.2011

ÖZET

Kur'an-ı Kerim'de Güzel Huylar

Temel kaynakları incelendiğinde, İslâm'ın genel yapısı itibariyle bir ahlâk nizamı ve koyduğu kurallar itibariyle de bir ahlâk disiplini olduğu görülür. “Kur'an-ı Kerim'de Güzel Huylar” ismiyle incelediğimiz bu konu, bir müslümanın nasıl ahlâkî bir disipline sahip olması gerektiğini ayrıntılarıyla ele almaktadır.

Müslümanların öncelikli olarak bütün kötü huylardan arınıp güzel huylarla mücehhez olmasını isteyen İslam, sadece insanın dünyevi hayatını şekillendirmekle kalmaz. O aynı zamanda yeryüzündeki bütün canlıların hayatıyla beraber onların insanla olan ilişkilerini belirler. İşte bu bağlamda ele aldığımız güzel huylar, dünya insanlık ailesi için rol-model bir müslüman tipini özlenen bütün meziyetlerle tasvir etmektedir. Bu bir bakıma yeryüzünde Yüce Allah'ın başlangıçta yaratmayı dilediği insanın tanımı mesabesinde. Yapıp ettikleriyle anlam kazanan insanın varlığı bir bakıma güzel huylarla misyonunu murad-ı ilahîye göre tamamlamış olmaktadır. İşte bu çalışma insanın sahip olduğu güzel huylarla tanıtmayı amaçlamakta ve böylece dünya insanlık ailesine örnek bir insan tipi sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kur'an-ı Kerim, insan, güzel huylar, rol-model.

ABSTRACT

Good Habits in the Holy Qur'an

When primary Islamic sources is closely studied, it can be observed that Islam is an ethical system in theory and practice. This thesis which is entitled “Good Habits in the Holy Qur'an” aims to study individual Muslim's ethical qualities as stated in the Holy Qur'an.

Islam, requiring its followers to avoid bad habits and to be insistant on good ones, does not only form human individual's life but also designates relations of all beings.

In this context good habits describe prototype of role model muslim individual for all humanity with positive features. In a sense, it provides a definition of perfect human being which Allah created at the beginning.

The existence of human individual is being realised with good habits in accordance with divine will. This study aims to introduce human being with his / her good habits and thus presents an exemplar individual.

Keywords: The Holy Qur'an, human beings, positive habits, role model

ÖNSÖZ

Vahyin son halkasını oluşturan Kur'an-ı Kerim, tüm insanlara hitap eden ilahî ve evrensel bir mesajdır. Yüce Allah bu mesajında, inananların kabul ederek uyguladıkları takdirde kolay bir hayat yaşayabilecekleri inanç esaslarını ve ahlâk kurallarını bildirmiştir. Kur'an'ın indiriliş gayesine uygun olarak her muhatabın öncelikle onu doğru anlaması gerekir. Kur'an'ın ihtiva ettiği güzel ahlâk kuralları da buna dâhildir. Tabii ki bir şeyin güzelce yaşanabilmesi her şeyden önce onun güzel anlaşılmasına bağlıdır. Bu çerçevede bazen inanç konularıyla bazen ibadet ve bazen de insan davranışlarıyla ilgili ahlâk kurallarının Kur'an'ın bütün muhtevasına teşmil edildiğini görmekteyiz. Okunup anlaşılmayı bekleyen Kur'an metninin içerisine serpiştirilen güzel huyları derli toplu olarak okuyucunun anlama ufkuna yaklaştırmak bir bakıma kâmil bir insan portresi çizmek demektir. İşte bu gerçekten hareketle “Kur'an-ı Kerim'de Güzel Huylar” ismini verdiğimiz bu çalışmamızda, bir müminin kemal derecesine ulaşabilmesi için, gerek yaratıcısına olan itaat ve ibadetinde, gerekse diğer insanlarla olan münasebetlerinde hangi güzel huylara sahip olarak nasıl bir metot takip etmesi gerektiğini, ilmî bir bakış açısıyla inceledik.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde huy kelimesinin anlamını, onun ahlâk ile olan ilişkisini ve yakınlık derecesini ele aldık. Ahlâk kavramının da iman ve amelle olan irtibatını irdelerken, huy ile ahlâk kavramlarının çoğunlukla birbirinin müradifi oldukları sonucuna vardık.

İkinci bölümde, daha çok ikili ilişkiler bağlamında fertlerin birbirleriyle olan münasebetlerini ve takip edecekleri yolları; bir başka ifadeyle Kur'an-ı Kerim'deki davranışlara (pratik hayata) yönelik olan güzel huyları inceledik. Bu güzel huyların hem fert ve toplum huzuru, hem de dünya ve ahiret saadeti açısından insana ne gibi kazanımlar sunabileceğini ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca bunların, kişiyi toplum içerisinde saygıdeğer kılan ve insanlar arasındaki sağlıklı iletişimin devamını temin sadedinde, onların birbirleriyle olan ilişkilerini ilahî bir ölçüye göre ayarlayan ve bu ilişkilere güzellik katan bir husus olduğunu izah etmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise, ibadetlerle ilgili olan güzel huyları incelerken, öncelikle kulun Yaratıcı ile olan irtibatının hangi seviyede olması gerektiğine dikkat çektik. Buna bağlı

olarak da, güzel huy ve edep olmadan, önce insanla Allah arasındaki, sonra da fertler arasındaki ilişkilerin mükemmel bir seviyede olamayacağını belirttik.

İnsanların her türlü işlerinde ve ilişkilerinde, duygu, davranış ve hareketlerinde ince, zarif, nazik ve kibar olmaları, saygılı ve ölçülü davranmaları; başka bir deyişle güzel huy sahibi, görgülü ve edepli birer müslüman olmaları, İslam'ın titizlikle üzerinde durduğu konulardandır. Çünkü insanlar bu güzel huylara sahip olup, ahlâk ve muâşeret kurallarına riayet ettiği ölçüde birbirlerini sevip sayarlar ve huzur içerisinde yaşarlar. Aksinin olması durumunda ise toplumsal düzenin sağlanması mümkün değildir.

Bu mütevazı çalışmamızın, konuyla ilgili olarak daha ilerde yapılacak olan araştırmalara bir ışık tutmasını temenni ederim. Bu çalışmanın her aşamasında büyük emeği olan ve her zaman beni cesaretlendirip kıymetli tavsiyeleri ve yönlendirmeleriyle bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER Bey'e teşekkürlerimi sunmaktan son derece mutluluk duyduğumu ifade ederim. Ayrıca, teknik destekleriyle bu tezin düzenlenmesinde katkıları olan Doç. Dr. Tevhit AYENGİN Bey'e, Yrd. Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU Bey'e, Yrd. Doç. Dr. Nimetullah AKIN Bey'e çok teşekkür ederim. Yaptığımız bu çalışmanın, bir müslümanın hayatına olumlu katkı sağlamasını Yüce Allah'tan dilerim.

Adem KEMANECİ

Çanakkale-2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. TEZİN KONUSU VE AMACI	1
II. TEZİN ÖNEMİ	2
III. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLARI.....	3
IV. TEZİN KAYNAKLARI VE KULLANIMI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

HUY KELİMESİNİN ANLAMI VE MÜRADIFI

1.1. HUY KELİMESİNİN KAVRAM ALANI.....	6
1.1.1. KELİME VE TERİM ANLAMI.....	6
1.1.2. HUY KELİMESİNİN MÜRADIFI: AHLÂK.....	9
1.2. İSLAM AHLÂKI.....	11
1.2.1. İslam Ahlâki'nin Gayesi.....	13
1.2.2. Dinî Ahlâk ve Din Dışı Ahlâk.....	14
1.2.3. Ahlâk İman ve Amel İlişkisi	15
1.2.4. İyilik ve Güzel Ahlâk	16

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE GÜZEL HUYLAR

2.1. HER İŞE BESMELE İLE BAŞLAMAK.....	18
2.2. ABDESTLİ OLMAYA ÖZEN GÖSTERMEK	20
2.3. ADALETLİ OLMAK	22
2.4. AFFEDİCİ OLMAK.....	26

2.5. AHDE VEFA GÖSTERMEK	30
2.6. ALÇAKGÖNÜLLÜ OLMAK.....	34
2.7. ANNE BABAYA İYİLİK ETMEK	38
2.8. AYIP VE KUSURLARI ÖRTMEK.....	41
2.9. CÖMERT OLMAK	43
2.10. DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	45
2.11. DÜNYA AHİRET DENGESİNİ SAĞLAMAK	48
2.12. EMANETE RİAYET ETMEK.....	52
2.13. GÖRGÜLÜ OLMAK	57
2.14. GÜNAHLARI KÜÇÜK GÖRMEMEK	60
2.15. GÜNAHTA ISRAR ETMEMEK	62
2.16. GÜZEL İŞ YAPMAK	63
2.17. GÜZEL SÖZ SÖYLEMEK	65
2.18. HÜSNÜ ZAN SAHİBİ OLMAK	68
2.19. MİSAFİRPERVER OLMAK	70
2.20. İYİLERLE DOST OLMAK	72
2.21. İYİLİĞİ BAŞA KAKMAMAK.....	74
2.22. KANAATKÂR OLMAK	76
2.23. MUTEDİL OLMAK.....	78
2.24. ÖNYARGILI OLMAMAK	80
2.25. ŞEFKATLİ VE MERHAMETLİ OLMAK	82
2.26. YETİMLERİ VE KİMSESİZLERİ SEVİNDİRMEK.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBADETLERE YÖNELİK GÜZEL HUYLAR

3.1. DUA ETMEK.....	87
3.1.1. Din Kardeşleri İçin Dua Etmek.....	89

3.1.2. Duayı Güzel Yapmak	90
3.2. GECE (TEHECCÜD) NAMAZI KILMAK	93
3.3. HAYRA VESİLE OLMAK	95
3.4. HAYIRLI İŞLERDE ACELE ETMEK VE HAYIRDA YARIŞMAK	98
3.5. HELAL GİDAYA DİKKAT ETMEK.....	100
3.6. HER GÜN KUR'AN-I KERİM OKUMAK.....	103
3.7. İBADETTE DEVAMLILIK.....	108
3.8. İLMİYLE AMİL OLMAK	110
3.9. İNFAK DUYARLILIĞINA SAHİP OLMAK	112
3.10. İNFAKTA İHLÂS VE CİDDİYET	114
3.11. İSRAF ETMEMEK	116
3.12. KOLAYLIĞI PRENSİP EDİNMEK	119
3.13. NAMAZA ÖNEM VERMEK	123
3.14. NAMAZI HUŞÛ İLE KILMAK	126
3.15. CEMAATLE NAMAZA ÖNEM VERMEK	128
3.16. NAMAZI VAKTİNDE KILMAK.....	131
3.17. SABIRLI OLMAK	133
3.18. SALÂT Ü SELAM	137
3.19. SELAMLAŞMAK	139
3.20. ŞÜPHELİ ŞEYLERDEN UZAK DURMAK.....	142
3.21. TEVBE ETMEK.....	144
3.22. MÜTEVEKKİL OLMAK.....	146
3.23. ÜMİTVAR OLMAK	149
3.24. YEMİNİ CİDDİYE ALMAK.....	151
SONUÇ	154
KAYNAKÇA.....	157

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve selem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
tsz.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve saire
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU VE AMACI

Bu çalışmamızın konusu, Kur'an-ı Kerim'deki güzel huyları, ayet-i kerime ve hadis-i şerifler ışığında, çeşitli yönleriyle incelemektir. İnsanlara öğüt veren hakikatlerle dolu Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın âlemlere yazılı olarak son defa yaptığı bir müdahalesi ve hitabıdır. Temel felsefesi, insanların bu dünyada nasıl bir hayat yaşamak ve Allah'a nasıl kulluk yapmak gerektiğini öğretmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu kitap, hem dünya hem de ahiret saadetinin yollarını göstermektedir. Kur'an-ı Kerim, yani Son Vahiy, bilgelikle yoğrulmuş ve diğer insanlar için birer örnek oluşturan fertlerden meydana gelen bir toplum inşa etmeyi hedeflemektedir. Böyle bir inşa ameliyesi, mezkûr toplumun fertleri arasındaki ilişkilerde, onların devam ettire geldikleri yaşantılarında uyacakları kurallarla birebir irtibatlıdır. Asıl itibariyle Mekke döneminde inen ayetlerden başlayarak, Medine döneminde inen ayetlerin genel teması, her yönüyle beğenilen bir toplumun inşasına endekslenmiştir. Böylece Son Vahiy, eğitimi ve yaşantısının tamamında dengeli olan fertlerin meydana getirdiği toplumun temelini kendi öğretileri doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu esnada, toplumu oluşturan fertlerin nasıl bir ahlâka sahip olmaları gerektiğini de açıklamıştır.

Kur'an-ı Kerim, bugün de bazı çevrelerce addedildiği üzere bir fen, bir felsefe veya insanların kendi düşüncelerine uygun sahalarda söz söyleyen bir kitap değildir. Bunların da ötesinde onun konusu imandan sonra güzel amel ve güzel ahlâktır. Çünkü sıradan bir kitap olmayan Kur'an-ı Kerim, herhangi bir kişinin, istediği herhangi bir zamanda gönlünden geçirdiği her şeye cevap bulabileceği bir ansiklopedi değildir. Bütün bunların ötesinde onun konusu, ilahî buyrukların şemsiyesi altında her zaman güzel işler yapan mazbut ahlâkî özelliklerle mücehhez toplum oluşturmaktır. Bu bağlamda o, başta Allah'a kulluğu, ana babaya saygıyı, insanlarla kardeş olmayı, yani ideal manada iyi bir kul olmayı emretmiştir. İnsanların bu dünyada birlik beraberlik, dirlik düzenlik, sevgi ve barış içinde yaşamaları ve bu dünyanın bir uzantısı olan ahirette de ebedî mutluluğu elde etmeleri için, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazari prensipler, ibret alınacak birçok peygamber kıssaları ve bunların pratik olarak uygulanabileceği kurallar getirmiştir. O, ihtiva ettiği bu temel hüküm ve prensipler bakımından, kıyamete kadar geçerli olacak yegâne ilâhî kitaptır. İçerdiği evrensel mesajlar kıyamete kadar insanlığa yol göstermeye devam edecektir. Çünkü O, son Peygamberin en büyük ve ebedî mucizesidir.

Sürekli olarak birbirleriyle savaşıyor ve öteden beri sürdürdükleri adet, gelenek ve görenekleriyle insanlık onurlarını kendi ayaklarıyla çiğneyen Arap toplumunu kısa sürede “erdemli insanlar” topluluğı haline getiren tesirli güç nedir? Acaba her yönüyle kokuşan bu toplumun ıslahına Kur’an öğretileri hangi çözümleri sunmuştur? Birbirlerini insanca dinlemekten bile mahrum olan böyle bir topluma Kur’an’ın hangi mesajı etkili olmuştur? İşte biz bu çalışmamızda, Kur’an’ın ahlâkî hükümlerinin kurmayı hedeflediğı toplumdaki müslümanlarda bulunması gereken güzel huyları inceleyeceğiz. İnsanı erdemli bir topluma üye yapmayı ve onu sarıp sarmalamayı hedefleyen bu güzel huylar, nasıl bir yelpazede şekillenmektedir? Bunları ortaya koyarak ideal bir toplumun yeniden Kur’an’la inşasının bir dökümünü yapmayı amaçlamaktayız.

II. TEZİN ÖNEMİ

Bilgi kirliliğinin çok boyutlu olarak yaygınlaştığı dünyamızda birçok ilgisiz ve yetkisiz kişinin Yüce Kelam’ın indiriliş gayesinin dışında onu adeta kendi söylemlerini teyit eden, eli kolu bağı bir metin haline dönüştürdükleri bilinen bir gerçektir. Hâlbuki Son Vahyi bizlere ulaştıran Hz. Peygamber, bir hadisinde kendisinin güzel ahlâkı en mükemmel şekliyle temsil etmek için gönderildiğini söylemektedir. Öyleyse güzel ahlâkla, güzel huylar ve bu doğrultuda inşa edilen nesiller, Kur’an söyleminin yegâne hedefidir. İşte bu bağlamda pek çok ayetin ihtiva ettiği ahlâk kuralları, güzel huy örnekleri çoğunlukla ve başta Kur’an müntesipleri olmak üzere pek çok insanın çeşitli sebeplerle önemlemediğı hususlar ola gelmiştir. Belki de Hz. Peygamber, yukarıda dile getirdiğimiz hadisiyle asırlar öncesinde ihmal edilmesi mukadder olan bu noktaya dikkat çekmiştir. Çünkü bütün güzellikler, ameller, güzel eserler hep güzel huyun neticesinde meydana çıkabilecek olgulardır. Kur’an’daki bazı surelerin güzel huy konusuna tahsis edilmesi ve bu huyların Hz. Peygamber’in hayatından alınan örneklerle müşahhas hale getirilmesi, üzerinde durduğumuz konunun önemini, düşünen zihinler nezdinde zirveye çıkarmaktadır. Bu çerçevede Kur’an’daki ahlâk kuralları, insan yaşantısının her yönünü kuşatmakta ve güzelleştirmektedir. Geline bu noktada insanın iyi bir müslüman olabilmesinin temel şartı, işaret ettiğimiz bu ahlâkî kurallara uymaktır. Zaten uyulan bu kurallar müslümanın düşüncesine, sözlerine ve davranışlarına güzellik katar ve ona üstün bir değer kazandırır. Bu kuralların oturduğu zemindeki küçük bir sarsıntı ya da kayma, başlangıçta hedeflenen

ve insana bahşedilmek üzere hazırlanan kemâliyete zarar verir. Giderek ortaya çıkabilecek aynı doğrultudaki ısrarlar sebebiyle insana kötülüklerin hükmetmesi kaçınılmaz olacaktır. Bir insanın ahlâkî prensiplerden ve faziletlerden yoksun olması, bir başka ifadeyle kötülüğün kendisine hükmetmesi, onun akıbetinin ve ebedî hayatının perişan olması demektir. Hâlbuki insan bu dünyaya kötülük yapmak ve ahlâk sınırları dışında bir hayat sürmek için gelmemiştir. Onun asıl misyonu yaratılışında kendisine bahşedilen fitrî reflekslerinin yanı sıra birçok ayette açıklanan ahlâkî ilkeler doğrultusunda gerçekleşecektir. Bu da herkesin birbirinden emin olduğu, güven içinde yaşadığı, istikrarlı bir hayat sürdürdüğü dünyanın inşası için zaten zorunludur. İnsana bahşedilen erdemler, dünyanın her tarafında aynı olmakla birlikte bunların korunması ve yaşatılması çabaları, her zaman olması gereken sınırlar içerisinde kalmayabilir. İşte Kur'an bu erdemleri sarıp sarmalayan ve onlara başlangıçta kazandırılan safiyeti bir takım ahlâkî kurallarla korumayı hedeflemektedir. Yaptığımız çalışma, dünyamızın ve dünyamızdaki bütün canlıların mutluluğunu hedefleyen örnek ahlâk prensipleri açıklaması ve bunları muhatapların anlama ufkuna yaklaştırması bakımından hayati önemi haizdir.

İnsan davranışlarındaki güzellik ya da çirkinlik, ahlâk sayesinde anlaşılır. Dolayısıyla ilahî ahlâk kurallarıyla mücehhez olan ve nebevî yaşantıyı kabullenen bir insan daha başlangıçta kendisini kötülüklerden ve manevî hastalıklardan korumuş olur. Zaten ahlâkın gayesi de budur. Çalışmamızın bir başka önemi de manevî sorumluluklarımızın yanı sıra içinde yaşadığımız toplumun bir ferdi olarak gerek bireysel gerekse sosyal hayatta nasıl bir yol takip edeceğimizi örneklerle açıklamasıdır.

III. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLARI

“Kur'anı Kerimde Güzel Huylar” başlığıyla sunduğumuz bu tezimiz, aslında her bir konusu ayrı ayrı ele alınıp derinlemesine araştırılabilecek geniş kapsamlı bir çalışmadır. Ancak çalışmamızın bir yüksek lisans tezi olmasından dolayı, fazla teferruata girmeden ama çok da yüzeysel bırakmadan konuları ele aldık. Tezimizin başlığını da göz önünde bulundurarak konuları özellikle ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerle zenginleştirdik. Bunun yanında dipnotlarını göstermek suretiyle farklı eserlerden yararlanarak kendi yorumlarımızla birlikte konulara ilmî olarak yaklaşım, lazım olacak kadarını sunmaya

çalıştık. Çalışmamızın konusunu; “Kur’an-ı Kerim’de Güzel Huylar” başlığı oluşturduğu için öncelikli olarak birinci bölümde huy kelimesinin lügat ve terim anlamıyla birlikte müradifini inceledik. Çoğunlukla İslami literatürde ahlâk kelimesiyle ifade edilen huy isminin fazla kullanılmadığına şahit olduk. Bu kelimenin eş anlamlısı olan ahlâk kelimesinden yola çıkarak bu kısmın sınırlarını belirledik.

İkinci bölümde ise gerek Kur’an-ı Kerim’de gerekse hadislerde, gerçek müminlerin güzel birer davranışı olarak ön plana çıkarılan huyları inceledik. Bu bağlamda insanın evvela bir takım kötülüklerden uzak olması gerektiğini, ancak bundan sonra şekli zamanı ve erkânı ilahi olarak belirlenen ibadet bağlamındaki huyların geldiğini gözlemledik. Birçok ayeti kerimede farz kılınan ve ifa şekli çoğunlukla Hz. Peygamber tarafından belirlenen tavır, davranış, hareket ve fiillerin ibadet şemsiyesi altında kabul edilen kulluk vazifelerinin aynı zamanda birer güzel huy olarak addedildiklerini müşahede ettik. Özlü Kur’an ibarelerinin, ancak hadislerle muhatapların anlama ufkuna yaklaştırılabileceği gerçeğinden hareketle hadis kaynaklarında konumuzla ilgili olarak ön plana çıkan sağlam rivayetleri, zenginleştirici ama belirlediğimiz sınırları aşmayacak birer bilgi kaynağı olarak kullandık.

Güzel huyların nebevî hayatta pratize edilen örnekleri, çalışma konumuzun ana temasını oluşturacağından dolayı Hz. Peygamber’in bu bağlamdaki tasarrufları sıklıkla müracaat ettiğimiz karineler olagelmıştır. Onun arkadaşları ve bazen de öğrencileri konumundaki sahâbîlerin yaşantıları ve söylemleri de bizi ilgilendirdiği kadarıyla çalışmamız satırları arasında olması gereken yeri bulmuştur.

Kuran ve hadis metinlerinden çıkarılan güzel huy örneklerinin, günlük hayatımıza ne derece ve nasıl ışık tutacağı ve bunların nasıl yaşanacağı, ayrıca sonuç olarak bireyden başlayarak nasıl ideal bir toplum oluşturulacağı konusu, çalışmamızın sınırlarına yön veren ve onu nihayetlendiren temel karineler olmuştur.

IV. TEZİN KAYNAKLARI VE KULLANIMI

Tezimiz; konu itibariyle Kur’an ve onun açıklaması olan tefsir, hadis, siyer ve İslam tarihi gibi geniş yelpazede incelenmesi gereken bir konuyu havidir. Dolayısıyla biz

de öncelikle bu Kur'an-ı Kerim'e ve sözünü ettiğimiz alanlardaki kaynaklara müracaat edip her bir konu başlığıyla ilgili ne kadar ayet ve hadis varsa tespit ettik. Ancak çalışma sınırlarımızı aşmamak için birbirleriyle konu birliği ve bütünlüğü içinde olan ayet ve hadisleri mezc ederek tekrarlardan kaçındık. Benzer bilgi karinelerini dipnotlarda göstermekle yetindik. Birinci bölümde "huy" kavramını müradifleriyle beraber incelerken öncelikli olarak İslam dünyasında revaçta bulunan ilk elden lügatlere müracaat ettik. Bu çerçevede genel lügatlerin verdiği bilgileri de konu lügatleriyle destekledik. Bunu yaparken de öncelikle İbn-i Manzûr'un Lisânu'l-Arab'ına, el-Cevherî'nin es-Sıhah'ına, ez-Zebidî'nin Tâcu'l-Arûs'una ve İsfehânî'nin el-Müfredât'ına temel kaynaklar olarak müracaat ettik.

Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetleri tefsir literatüründe revaç bulan rivayet ve dirayet eserlerinden faydalanarak açıklamaya çalıştık. Ayrıca Kur'an'ın en önemli açıklayıcısı konumundaki hadislerden çokça faydalandık. Nebvî misyonunu, "güzel ahlâkı tamamlamak" şeklinde dile getiren Hz. Peygamber'in, özellikle güzel huylar hakkındaki söylemleri ve uygulamaları sıklıkla müracaat ettiğimiz karinelere aittir. Bu çerçevede güvenilir kaynaklara müracaat ettik. Konunun önemine binaen hadis literatürünün en makbul eserleri olan Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebu Davud, İbn-i Mâce, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinden aldığımız rivayetleri, çalışmamızı zenginleştirici birer kaynak olarak kullanmakta tereddüt etmedik. Ayrıca bu çerçevede kaleme alınan özel kitaplar ve telif edilen bilimsel makaleler, yeri geldikçe faydalandığımız diğer kaynakları oluşturmaktadır. Elde ettiğimiz bilgileri ve verileri gücümüz ölçüsünce sentezleyip kotarmak da bizim açımızdan olması gereken bir çabadır. Nihayet muhatapların anlama ufkuna yaklaştırılan güzel huylar konusu, kaynaklarımızdan süzülerek bizim bakış açımızla şekillendirilerek hazır hale getirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUY KELİMESİNİN ANLAMI VE MÜRADİFİ

İnsanların, toplum ahengini bozmadan düzenli ve güzel bir şekilde yaşayabilmeleri için bir takım kurallara uymak zorunlulukları vardır. Bunlar genel olarak hukuk kuralları ve ahlâk kuralları olarak ikiye ayrılır. Hukuk kuralları, geçerli olduğu bölgedeki herkesi bağlamaktadır. Bunların ihmal edilmesi halinde, failler kesin yaptırımlarla karşılaşır. Bu yönüyle hukuk kuralları güçlü bir destekle varlıklarını sürdürürler. Ancak toplumların çoğunda hemen hemen hiçbir yaptırım gücü bulunmayan ahlâk kuralları böyle bir destekten yoksundurlar. Ahlâk kelimesi bazen müradifi olan huy kelimesi ile işlevsel olmuştur. İnsani duyarlılığın kabul gördüğü vicdanlarda, kök salan ve insanın manevi yapısıyla bir ünsiyet kuran ahlâk kuralları artık belli bir aşamadan sonra onun için birer huy oluvermiştir. İşte biz de bu çalışmamızda her birisi birer ahlâk kuralı olarak Müslümanlarda bulunması gereken güzel huyları inceleyeceğiz.

1.1. HUY KELİMESİNİN KAVRAM ALANI

1.1.1. KELİME VE TERİM ANLAMI

Çalışmamızın bu bölümünde “huy” ve “ahlâk” kelimelerini, lügavî ve ıstılahî açılarından ele alıp, ahlâk kavramının bazı yönleri üzerinde duracağız. Huy kelimesi, kullanıldığı eserlere ve zeminlere paralel olarak çeşitlilik arz eden ve anlam farklılıkları içeren bir kavramdır. Bu kelime lügatte; ahlâk, tabiat, mizaç, karakter, din ve adet gibi anlamlara gelmektedir.¹ Bununla beraber huy kelimesinin, ahlâk kavramıyla daha yakın bir irtibatı olduğunu hatta bazı kaynaklarda huy ile ahlâk kavramlarının aynı kapsamda değerlendirildiğini müşahede etmekteyiz.² Bu kelimenin aynı zamanda insan ruhunda meydana gelen tabii bir özellik, dolayısıyla canlı tabiatının gelişmiş ve dışa yansımış bir şekli olduğunu da söyleyebiliriz.

¹ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisânü'l- Arab*, Beyrut 1410/1990, X. 86; Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İst 1317, s. 592. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ank. 1996, s. 387.

² Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *TDV İslam Ansiklopedisi* İst. 1989, II. 1.

Huy, aslı ve kaynağı itibariyle bâtinî kuvvetlerden olup, insan nefsinde meydana gelen sabit ve sakin bir melekedir. Çok fazla tekrarlanmak suretiyle insanda yerleşip kökleşmiş olan bu meleke sayesinde nefiste meydana gelen fiiller, düşünüp değerlendirmeye ve fikrî bir zorlamaya gerek kalmaksızın, yani zihni yormaksızın kolayca meydana gelir.³

Bu tanımlamalardan sonra huy kavramı ile ahlâk kavramının aynı düzlemde hareket ettiklerini ve birbirinin yerine kullanıldıklarını söyleyebilmekle beraber, aralarında şöyle bir farkın olduğunu da ortaya koymak gerekir:

“Huy, nefiste iyice yer etmiş, düşünme ve zorlama olmaksızın kolaylıkla meydana gelen davranış şeklidir. Ahlâkî bir davranışta ise akıl ve irade vardır.⁴

İnsan nefsinin iki özelliği vardır. Bunların birine “hal”, diğere “meleke” denir. İnsan nefsinde çoğunlukla yerleşmeyen, kalıcı olmayan ve bir anda gelip geçen şeylere “hal” denir. Mesela utanmaktan yüzün kızarması, korkudan benzin sararması, herhangi bir sebepten dolayı gülünmesi böyledir. Bunlar insan nefsinde iyice yerleşmiş sabit şeyler değildir. Bir de doğruluk, cömertlik, iffet gibi nefiste iyice yer etmiş, kökleşmiş, sabit ve sakin huylar vardır ki, bunlara da “meleke” denir.⁵

Ahlâkçılara göre huy iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisi; “tabii huy”dur. Yani insan tabiatında, diğere bir deyişle yaratılışında gizli olan huydur. Bunlar, irade devreye girmeksizin fert tarafından yapılan tabii davranışlardır. İkinci huy ise, “kazanılmış huy”dur. Yani, fiil ve davranışlar şeklinde meydana gelip istikrar kazanarak, sırf görüşüp kaynaşmaya, âdete dayalı huydur. Böyle bir ahlâkın kazanılmasında dış dünya ve insan çevresinin çok büyük tesiri vardır.⁶

Yaptığımız bu değerlendirmeye göre insan huylarının bir kısmı, oluşumları itibariyle fitrî, yani yaratılışla beraber gelen ve sonradan değiştirilemeyen huylardır. Diğere bir kısmı da içinde yaşanılan çevrenin ve alınan eğitimin belirleyiciliğine göre sonradan kazanılan

³ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı Ahlâk Derstleri*, Ank tsz, s.28.

⁴ Hüsametdin Erdem, *Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Konya 1996, s. 57.

⁵ Ahmet H. Akseki, *Ahlâk İlmi...*, s.28; Saim Kılavuz; Osman Çetin; Akif Köten; . Hüseyin Algül, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Kaynak Kitap*, İst tsz, s. 383.

⁶ Hüsametdin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, Konya 2009, s. 13-14.

huylardır. Ancak bazı ahlâkçılar, iyi ya da kötü olsun bütün huyların yaratılıştan var olduğunu ve dış faktörlerle kesinlikle değişmeyeceğini savunurken, bazıları da bunun aksine onun yaratılıştan var olmasının mümkün olmayacağını, sonradan huy haline getirilebileceğini söylerler. Huyların tabii olduğunu ve değişmeyeceğini savunanlar, nasıl ki bedenî yaratılıştaki ve organik yapıda, yani surette bir değişim söz konusu değilse, ruhî ve manevî yapıda da, yani sîrette de bir değişiklik söz konusu olamaz derler. Onlara göre çevresel faktörler huyun değişiminde etkili değildir.⁷

Dile getirdiğimiz bu görüşü savunanlara göre huy ile tabiat aynı şeydir. Yani bir insanın huyu, maddî varlığının tabii bir özelliğidir. Dolayısıyla insanın tabiatında, mayasında ve özünde var olan bir özellik, din, ilim, eğitim ve çevre gibi sonradan değişikliğe uğramaz. Belki bunlarla o huyların üstü örtülmüş olur. Değiştiği zannedilen huylar, yeri geldiğinde veya fırsat bulduğunda hemen ortaya çıkarlar.⁸ Bu görüşün karşısında, iyi ve kötü bütün huyların fitrattan gelmediğini ve tabii olmadığını, dolayısıyla yaşanan çevreye göre her huyun değişebileceğini iddia eden ahlâkçılar da vardır. Bu ahlâkçılara göre huy eğer tabii olup değişmesi imkânsız ise ve yaratılıştan insana yerleştirilmiş ise o zaman peygamber gönderilmesinin bir anlamı kalmamaktadır. Ayrıca, eğer çirkin huyların güzel huylara çevrilmesi mümkün olmasaydı Hz. Peygamber; “Ahlâkınızı güzelleştirin” demezdi.⁹ Demek ki bu iddia sahiplerine göre, çevrenin ve öğrenilenlerin etkisiyle fikir ve duygular değiştiği gibi huylar da değişmekte, Aristo’nun görüşünde de nakledildiği gibi kötü huylar, eğitim sayesinde iyi huya dönüşebilmektedir. Huy ve ahlâk kavramları aynı anlam bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde, İbn-i Miskeveyh de, Aristo’nun görüşünü kabul ederek şöyle der: “Her ahlâk değişebilir. Değişmesi mümkün olan hiçbir şey tabii değildir. Öyleyse hiçbir ahlâk tabii değildir.”¹⁰

⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn*, İst 1971, I. 35.

⁸ Hüsametdin Erdem, *Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 87.

⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, İst tsz. s. 477.

¹⁰ İbn-i Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (Çev: A. Kadir Şener-C. Tunç-İ. Kayaoğlu.) Ank 1983, s. 38.

1.1.2. HUY KELİMESİNİN MÜRADIFI: AHLÂK

Ahlâk kelimesi Arapça olup h-l-k kökünden türeyen ve insanın manevi seciyesini temyiz eden hususiyetlerden¹¹ olup; güzel örnek,¹² karakter, tabiat, huy, kişilik, adet, din gibi anlamlara gelen “hulk” kelimesinin çoğuludur. İnsanın iki ayrı yönünü ifade eden bu kavram, iki ayrı anlamda kullanılmaktadır.¹³ Çünkü insan yaratılışı itibariyle iki ayrı unsurdan, yani beden ve ruhtan meydana gelmiştir. İnsanın gözle görülen elle tutulan bedenî varlığını nitelemede “halk” tabiri kullanılırken, ruhî varlığını, yani huy, karakter gibi ancak iç seziyle idrak edilebilen manevî varlığını nitelemede ise “hulk” tabiri kullanılır.¹⁴ Hulk, insanın ruhundaki “huy” dediğimiz bir meleke, özel bir hal demektir.¹⁵ Bütün bu anlamların yanı sıra hulk kelimesinin bazen de fitrat manasında kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamıyla mezkûr kelime ahlâkın doğuştan gelen bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber “hulk”, yani “huy” yukarıda da ifade ettiğimiz gibi insanın doğuştan sahip olduğu veya daha sonra terbiye yoluyla kazandığı ruhî ve kalbî hallerdir.¹⁶

Yüce Allah insanı en güzel şekilde yarattığını ifade etmektedir.¹⁷ İnsan beden ve ruhtan; bir başka ifadeyle madde ve mana gibi birbirinden farklı iki unsurdan meydana gelen bir varlık olduğuna göre o, hem dış görünüşü itibariyle hem de ruhî ve manevî yapısı itibariyle en mükemmel şekilde yaratılmış demektir. Yaratılışı itibariyle insanın bedeni de ruhu da güzel ise, “güzel ahlâk” ve “kötü ahlâk” tabirleriyle kastedilen nedir? Bu sorunun cevabı, “akıl” ve “irade” kavramlarında göze çarpar. Çünkü bazı ortak hareketlerinin olmasıyla beraber insanı diğer canlılardan ayırt eden ve üstün kılan en belirgin özellik, akıl ve iradedir. İnsanın bütün fiil ve hareketleri akla ve iradeye dayandığı için, bunlar aynı zamanda ahlâkın konusunu oluşturur. İnsan bu akli ve iradeyi hür bir şekilde iyi ve doğru

¹¹ İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1978, I. 157.

¹² Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l- Kur'ân*, Beyrut 1422/2001 s. 164.

¹³ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, X. 86; Bu kelimenin anlamı için ayrıca bkz: Ebu'l-Feyz Muhûbiddîn Muhammed Murtaza ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut trs, VI. 336.

¹⁴ Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâli*, İst 1418/1998, s. 392; Hüsametdin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, s. 13; TDV İslam Ansiklopedisi, II. 1.

¹⁵ Ömer N. Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 475.

¹⁶ Hüsametdin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, s. 13-14.

¹⁷ Tin (95): 4.

yolda kullanırsa ahlâkını güzelleştirmiş, kötü ve yanlış yolda kullanırsa ahlâkını bozmuş olur. İşte bu sebeple ahlâk, kendi arasında övülen ahlâk ve kötülünen ahlâk diye ikiye ayrılır.¹⁸ Diğer canlıların hareketlerinde akıl ve irade olmadığı için onlarda ahlâk aranmaz. Diğer bir deyişle insanın davranışlarına iyi ya da kötü diyebilmek için onun mutlaka akla ve iradeye sahip olması gerekir. Buna göre insan davranışlarının bir kısmının iyi bir kısmının da kötü olmasına bağlı olarak, ahlâkın da bir kısmı iyi bir kısmı kötüdür. İşte, insan fitratında var olup akıyla, iradesiyle ve hiçbir zorlama olmaksızın gönülden gelen bir istekle gerçekleşen güzel davranışlara “övülen ahlâk”; yine kendi akli ve iradesiyle bilerek ve isteyerek yaptığı kötü davranışlara da “kötülünen ahlâk” denir.¹⁹ Mesela iyilik yapmak, cömert olup infakta bulunmak güzel ahlâk, yani övülen ahlâktır. Ancak bu güzel vasıflara zorlama, kınanma endişesi veya riya gibi kötü unsurlar karışırsa bunlar güzel ahlâk olmaktan çıkarlar. Aynı şekilde hırsızlık yapmak, yalan söylemek, emanete hıyanet etmek gibi, alt yapısında, yani düşünce ve niyetinde zaten kötülük olan davranışlar, kötülünen ahlâktır.

İnsanın iç ve dış dünyasını ifade eden bir kavram²⁰ olan ahlâk terimi için, birçok tarif yapılmıştır. Bunların arasında en yaygın olanı şöyledir: “Ahlâk, insan nefesine iyice yerleşen öyle bir melekedir ki, fiil ve davranışlar, düşünmeye ve fikrî bir zorlamaya ihtiyaç olmadan, bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar.”²¹

Bunun yanında ahlâka dair yazılmış olan eserlerde, ahlâkın çok daha farklı şekillerde tanımlandığını görmekteyiz. Bunlardan bazıları da şöyledir: Ahlâk, “İnsan hareketlerini idare eden ideal kanunların (kuralların) ilmi ve bunları hayatın çeşitli durumlarına en iyi şekilde uygulayabilmek sanatıdır.” O, “ahlâkî olayları metotlu bir

¹⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 586.

¹⁹ TDV İslam Ansiklopedisi, 1989, II. 1; Ayrıca bkz: Osman Pazarlı, *İslam'da Ahlâk*, İst 1980, s. 14; M.Yaşar Kandemir, *İslam Ahlâkı*, İst 1980, s.27.

²⁰ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, X. 86.

²¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Dîn*, (Çev: Mehmet A. Müftüoğlu, A. Fikri Yavuz), İst 1992, III. 120-121; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun*, I. 35; M.Yaşar Kandemir, *İslam Ahlâkı*, s.24; Hüsamettin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 205; Hüsamettin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, s. 14; İslam ve Toplum, Komisyon, Ank 2005, s. 493; Saim Kılavuz-Osman Çetin-Akif Köten-Hüseyin Algül, *Din Kültürü...*, s. 383; Ahmet H. Akseki, *Ahlâk İlmi...*, s. 28.

şekilde inceleyen bir ilim veyahut hayrı inceleyen ve tayin eden bir ilimdir.”²² “Ahlâk, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışların bütünüdür.”²³ “İnsanın toplum içindeki her türlü davranışlarını ve onlarla olan ilişkilerini düzenlemek maksadıyla ortaya konulan ilkelerin, kuralların tamamıdır.”²⁴

İnsanın iyi ya da kötü tavır ve hareketleri, onun doğuştan veya sonradan kazandığı zihnî veya ruhî halleridir.²⁵ Nihai olarak insanı tanımlayan iyi ve kötü hallere ahlâk denilmektedir.²⁶

Bütün bu tanımlardan anlaşılacağı üzere ‘ahlâk’ kavramı genel anlamıyla, Allah’ın emirlerine saygı ile uymak ve O’nun yaratmış olduğu bütün varlıklara karşı da şefkat ve merhamet hissiyle yaklaşmak olarak değerlendirilebilir.

Buraya kadar kelime, terim ve müradifini incelediğimiz huy kavramından neyi kast ediyoruz? Ya da bir başka deyişle hangi ahlâktan bahsediyoruz? Çünkü ahlâkın da çok çeşitleri bulunmaktadır. Burada yaptığımız çalışmanın alanına uygun olarak İslam ahlâkını öncelediğimizi söylemeliyiz. İslam ahlâkından neyi kast ediyoruz? Bu terimin içersine neler girmektedir? Bu konuyu kısmen bile olsa incelememiz, yaptığımız çalışmanın daha iyi anlaşılması için bir gerekliliktir.

1.2. İSLAM AHLÂKI

İslam, getirdiği esaslar ve koyduğu kurallar itibariyle bir ahlâk nizamı ve bir ahlâk disiplini. İslam dininin hedefi, zaten en güzel bir şekilde yaratılmış olan insanın gönül dünyasını ve duygularını güzelleştirmek ve bunun neticesinde de onun dünyada yaşayan bir fert olarak dışa yönelik davranışlarına yön veren duygularını, çirkinlik, kabalık ve olumsuzluklardan uzak tutarak, ahlâkını en güzel ve en mükemmel hale ulaştırmaktır.

²² Osman Pazarlı, *İslam’da Ahlâk*, s. 12.

²³ Mustafa Çağırıcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, İst 2006, s. 5.

²⁴ Hüsamettin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, s. 15.

²⁵ Abdullah Yeğin, *İslamî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat*, İst 1983, s. 12.

²⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 586.

Kur'an-ı Kerim'de *Yüce bir ahlâk üzere olduğu*²⁷ bildirilen Hz. Peygamber, bizzat kendisi, Kur'an'ın canlı bir örneği olarak güzel ahlâkın zirvesi olmuş ve "Ben güzel ahlâkın örneklerini yaşayarak göstermek için gönderildim,"²⁸ buyurmuştur. Böylece o Yüce Nebi, insanlığa gönderiliş sebebinin, onun manevî yapısını ıslah etmek olduğunu beyan etmiştir. Allah Rasülü'nün, bir peygamber olmasına rağmen "Allah'ım bana güzel ahlâk nasip et"²⁹ diye dua etmesi, bir taraftan bu olgunun nasıl kaygan bir zeminde bulunduğunu ve onu örseleyici pek çok tehlikeyle sarmalandığını gösterirken, diğer taraftan müslümanın güzel ahlâk sahibi olmasının önemini vurgulaması bakımından kayda değerdir.

İslam ahlâkı dairesinde mütalaa edebileceğimiz bu hususların, Kur'an-ı Kerim'de insanın davranışına akseden yönlerini görebildiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerinde de bunlarla ilgili birçok örneğe rastlamak mümkündür. Mesela Ömer b. Ebî Seleme, çocukluğunun Hz. Peygamber'in yanında geçtiğini, bu vesileyle O'nun terbiyesini alarak yetiştiğini ifade ederek şöyle der: "Bir gün Hz. Peygamber'le aynı sofrada yemek yerken elim yemek kabının her yerinde geziniyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber bana; Evladım! Besmele çek, sağ elinle ve önünden ye"³⁰ buyurdu. İşte bu da Hz. Peygamber'in İslam'ın ahlâk prensiplerinden "âdâb-ı muâşeret"i öğretmiş olmasının örneklerinden sadece biridir. Âdâb-ı muâşeret ise; "insana, cemiyet içersinde yaşamak için lazım olan nezaket kurallarını öğreten, insanî ilişkilerde uyulacak şekil ve ölçüleri ortaya koyan ve kişiyi, toplum içerisinde saygı ve hürmete layık kılan davranış şekilleridir"³¹

İslam ahlâkındaki güzelliğin, bir müslümanın şahsında dışa yansıyabilmesi için de, onun iç âleminin, yani gönül dünyası olan kalbinin ıslah edilip eğitilmesi gerekir. Bu gerçekliği bütün berraklığıyla şu özlü nebevî ifadede bulmaktayız: "Şurası bir gerçeklik ki, insan vücudunda bir et parçası vardır. O iyi olursa bütün beden iyi olur; bozuk olursa bütün beden bozuk olur. İşte bu et parçası da kalptir."³² Demek ki kalp, kötülüklerden ne kadar arındırılabilirse ve bunun paralelinde insan ne kadar güzel bir ahlâka sahip olursa, o kadar

²⁷ Kalem (68): 4.

²⁸ Muvatta': Hüsnu'l-Halk 8 (II. 904).

²⁹ Müslim: Salatü'l-Müsâfirîn 26 (I. 535).

³⁰ Buharî: At'ime 2 (VI. 196).

³¹ M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Âdab-ı Muâşeret*, İst 1986, s. 14.

³² Buharî: İman 39 (I. 19); Müslim: Müsakât 107 (II. 1219).

Allah'ın rızasına lâayık ve yakın olur. Bu hususa Şu ayette de değinilmektedir: “*O gün mal da mülk de evlat da hiçbir fayda vermez. O gün kurtulacak olanlar, sadece her türlü kötülükten arınmıŐ sağlam ve temiz bir kalp ile Allah'ın huzuruna gelenlerdir.*”³³

İslam'ın bütün emir ve yasakları ve hatta Kur'an'ın konu edindiği her türlü anlatım metotları, bu bağlamda mesela kıssalar, darb-ı meseller, tehditler, vaatler vb. ilahî bildirimlerin her birisinin insandan yana olan bir takım gayeleri ve hedefleri bulunmaktadır. Bu tespitimiz tabii ki incelediğiz İslam ahlâkı açısından da geçerlidir.

1.2.1. İslam Ahlâkı'nın Gayesi

İlahî yasalardan açıkça anlaşılacağı üzere insan, diğer varlıklar arasında onlardan daha üstün meziyetlerle yaratılmıştır. İman ve salih amel bağlamında İlahî İrade'nin isteğine uygun bir hayat yaşadığı müddetçe bu üstün meziyetlerin onu gıpta edilen bir konuma yükselttiği ayrıca belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim insana, güzel bir ahlâka sahip olarak bu üstün mevkiini koruması gerektiğini sıklıkla hatırlatmaktadır. Fakat insan fitratındaki o güzelliği koruyamazsa, yine aynı doğrultudaki ilahî bildirimlere göre Allah tarafından *aşağılık bir varlık haline*³⁴ çevrilir. Hâlbuki Allah (c.c.) insana, iyiyi kötüden ayırt edebilme kabiliyeti ile irade gücü ve yeteneği vermiştir. İnsan ilâhî hükümleri tanımayıp heva ve hevesine bağlanırsa, Allah'a olan nankörlüğü sebebiyle hayvanlardan bile aşağı olur.³⁵ Böyle olmasının sebebi ise Allah'ın kendisine kulluk etmek için lütfettiği Şuur ve sorumluluk duygusunu kaybedip nankör olmasıdır. İnsanın ruhî yapısı ise iyiyi, güzeli ve doğruyu yapmaya meyilli ve müsait olduğu gibi; kötüyü, çirkini ve yanlış olanı yapmaya da meyilli ve müsaittir. İŞte İslam ahlâkının gayesi, insanın tabiatında ve yaratılışında bulunan hayır ve iyiliklere yönelik eğilimleri güçlendirmek; nefsanî ve Şeytanî duyguların tesirinden kurtarıp bu gibi kötü eğilimleri zararsız hale getirmektir. Yani her sahada edepli ve güzel ahlâk sahibi insanlardan meydana gelen bir toplum oluŐturmaaktır. İslam ahlâkı ile ahlâklanmayan kişinin ise, imanındaki kemalden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla İslam ahlâkı, insan hayatının iyi ve kötü yönleriyle bütün veçhelerini

³³ Şuarâ (26): 88-89.

³⁴ Tin (95): 5.

³⁵ A'râf (7): 179.

ele alıp irdeleyerek, kişiyi kötülüklerden sakındırıp iyiyi elde etmenin yollarını gösterir ve sonuç itibariyle de onu ebedî hüsrandan ve helak oluştan kurtarır.

1.2.2. Dinî Ahlâk ve Din Dışı Ahlâk

Dinî ahlâka, ilahiyatçı ahlâk da denilmiştir. Dinî ahlâkta, ahlâklılığın, tabiatüstü bir güçten, ilâhî bir emirden doğduğu kabul edilir. Bu tür ahlâkta hayır ve şerrin tayin edilmesi Allah'a bırakılmıştır.³⁶ Din dışı ahlâk ise, dine dayanmayan, emir ve otoritesini dinden almayan, tanrı ahiret düşünce ve korkusu bulunmayan ahlâktır.³⁷

İnsan yaratılışı itibariyle bencil bir varlıktır. Şahsî bir menfaat söz konusu olması durumunda bu insan, başkalarının haklarını ihlal edebilir. İnsanın nefsanî ihtiraslarından kaynaklanan hak ihlallerini engelleyebilmek için bazı değerlere ve ahlâk prensiplerine ihtiyaç vardır. Bu ahlâk prensipleri ise, bünyelerinde ya dinî değerler, ya da din dışı değerler barındırır. Eğer ahlâkın temelini oluşturan öğeler din dışı olup, sadece zevke, sefaya ve şahsî menfaate dayanırsa, böyle bir ahlâkı kontrol etmek çok zor olur. Terbiyesini din dışı ahlâktan alarak yetişen kimseler, kanun güçleri ile kontrol edilmedikleri takdirde, başkalarına zarar vermekte bir beis görmeyip haksızlık yapabilirler. Her ne kadar bazı ahlâkçılar, insanda iyiyi kötüden ayıran ve kişide oto-kontrol vazifesi yapan bir vicdan olduğunu söyleseler de, kişi yaptığı işin veya davranışın kötü olduğunu vicdanen bilse dahi, işine gelmeyen ve menfaatine ters düşen bir durum söz konusu olduğunda, vicdanının sesine kulak vermeyip o kötülüğü işleyebilir. Çünkü vicdan, yalnız başına bir ahlâk müeyyidesi olamaz. Menfaatlerin ağır baskısı zamanla bu değerli duyguyu köreltir ve yapılan kötülüklerden pişmanlık duymayacak hale gelir.³⁸ Buna karşın ahlâk, gıdasını dinden ve maneviyattan alırsa, yani kişi ilahî kaynak ile beslenerek terbiye edilirse, böyle bir kişinin başına kanun adamı dikmeye gerek kalmayacaktır. Çünkü dinî ahlâk ile yetişen kişi, imanı vesilesiyle kötülük yapmaktan çekinecektir. Öyle ki insanlardan ve onların kontrolünden uzak olarak tek başına kaldığı durumlarda bile, Allah'ın kendisini daima gördüğünü ve yaptığı her şeyden haberdar olduğunu bilecek ve

³⁶ Hüsamettin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 222.

³⁷ Hüsamettin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleler*, s. 206.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, *İslam Ahlâkı*, s. 36.

içindeki bu kontrol mekanizmasından dolayı bir kötülüğü, bir haksızlığı veya ahlâka uygun olmayan bir davranışı yapmayacak, yaptığı takdirde ise günahının cezasını ahrette çekeceğini bilecektir. Dolayısıyla İslam ahlâkı dışında hiçbir ahlâk sistemi, insanın gerçek yapısına uygun değildir.

1.2.3. Ahlâk İman ve Amel İlişkisi

Allah'a itaat ve ibadet eden bir insanın en önemli özelliği, imandır. İman, bir gönül işidir. İslam âlimleri, iman teriminin şer'i manası üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre iman, kalbin tasdiki demektir ki, bu görüş ehl-i sünnetten Eş'ari ve Mâturdîlerin muhakkik âlimlerine aittir. Bazılarına göre tasdik olmaksızın kalben bilmek, bazılarına göre hem kalbin tasdiki, hem dilin ikrarıdır ki bu da Hanefîlerin görüşüdür. Bazılarına göre yalnız dilin ikrarı, bazılarına göre de tasdik ve ikrarla beraber, İslam'ın esas olan rükünleri işlemektir. Bu da Şafîî, Malikî ve Hanbelîlerin görüşüdür.³⁹ Bu son görüşle beraber, İmam el-Eş'arî'nin bir diğer görüşüne göre iman, kalbin tasdiki ile beraber söz ve amelden ibarettir.⁴⁰

Dile getirdiğimiz bu bilgilerden hareketle iman olgusunun, amel ve ahlâk ile mutlak bir bütünlük arz ettiğini söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayet de, iman ve salih amelden bahseder. İmanı olmayan bir kişinin ibadet etmesi düşünülemeyeceği gibi, iman edip Allah'ın emirlerini benimseyen ve O'nun ahlâkı ile ahlâklanan bir insanın da aslında ibadet etmemesi düşünülemez. İman, amel ve ahlâk bütünlüğü müslümanın olgunluğunu ve onun mükemmelliği yakalamasını temin eder. Müslümanın ideali ise, fitratındaki bu mükemmelliği koruyarak ve Allah'ın emrettiği istikamette ilerleyerek, O'nun rızasına kavuşmaktır. İman, amel ve güzel ahlâk olmadan da Allah'ın rızasına ulaşmak mümkün değildir.

³⁹ A. Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, İstanbul 1996, s. 20 vd.

⁴⁰ Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, s. 25.

1.2.4. İyilik ve Güzel Ahlâk

İnsan tek başına hayat süren bir varlık değildir. O, psikolojik, sosyolojik ve iktisadî gerekliliklerden kaynaklanan bir takım ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve daha iyi bir hayat standardında yaşayabilmek için, diğer insanlarla işbirliği içerisinde ve toplu olarak yaşamak zorundadır. Dolayısıyla insan, cemiyet hayatı yaşayan ve bu hayata davranışlarıyla katılan bir varlıktır. Yani o, *bir eylem varlığıdır*.⁴¹ İyilik ve hayır olarak bilinen her türlü eylem ve davranışlar, dinimizin emrettiği güzel şeyler olup, bunlar güzel ahlâktan ibarettir. Bir insanın, çevresindeki diğer insanlara eliyle ve diliyle zarar vermemesi, kendisi için istediği şeyleri başkaları için de istemesi güzel ahlâktır. İnsanlarla iyi geçinmesi, onların sevinç ve üzüntülerini paylaşması, ihtiyaç sahibi olana malî destekte bulunması güzel ahlâktır. Yumuşak huylu, tatlı dilli, güler yüzlü, hoşgörülü, alçakgönüllü, adaletli, affedici, dürüst ve güvenilir olması, hepsi birer iyilik ve güzel ahlâktır. Büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermesi, hastaları, yaşlıları, kimsesizleri ve akrabaları ziyaret edip onların gönüllerini alması iyilik ve güzel ahlâktır. Rızkını helal yoldan kazanmak için çalışması, çevre beden temizliğine dikkat etmesi, susuz kalmış bir ağacı sulaması, susamış bir hayvana su vermesi vs. kısaca iyilik olarak bilinen ve insanların birbirlerine karşı yapılmasını faydalı gördüğü her türlü davranış birer iyilik ve güzel ahlâktır.

⁴¹ Hüsamettin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 38.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE GÜZEL HUYLAR

Güzel ve çirkin kavramları, insanlara veya toplumlara göre farklılık arz edebilen izafi kavramlardır. Yani bir kişiye çirkin gelen şey, başka bir kişiye güzel gelebilir. Yine bir toplumda güzel olarak kabul edilen bir şey başka bir toplumda çirkin sayılabilir. Mesela gayr-i Müslimler, Müslümanların kestikleri kurbanları, hoş karşılamaz ve bunu hayvanlara yapılan bir eziyet, hatta vahşet olarak görürler. Hâlbuki bir Müslüman için bu, Allah'a yakınlaşma vesilesi olan bir ibadettir. Ama aynı insanlar, süs eşyası ve kürk olarak kullanmak ve zevklerini tatmin etmek için, binlerce hayvanı katletmekten ve bunu yaparken de işkence etmekten geri kalmazlar. İşte bizim, bu çalışmamızda üzerinde duracağımız “güzel huylar” insanların, toplumların veya kültürlerin bakış açılarına göre değil, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflere göre güzel olan huylardır. Dolayısıyla, İslam'a göre Allah'ın emrettiği ve yapılmasını istediği her şey güzel; yapılmasını istemeyip yasakladığı her şey de çirkindir. Bu durumda müslümana düşen, gerek ferdî ve gerekse içtimaî açıdan ifa edilmesi gereken Allah'ın emirlerinin her birini, birer güzel huy olarak nefesine yerleştirmektir.

Fani bir varlık olarak insan, sadece bedenden ibaret değildir. O, bedenle beraber ruha da sahip olan bir varlıktır. İnsanın bedenî varlığı mekâna muhtaçtır ama ruhî varlığı buna muhtaç değildir. İnsanla beraber bütün varlığı yaratan Yüce Allah ise mekândan münezzehten olan tek müteal varlıktır. Dolayısıyla insanın böyle Yüce bir varlığa bedenen yaklaşması söz konusu olamazken ruhen yaklaşması mümkündür. İşte, Allah'ın rızasını, sevgisini ve hoşnutluğunu kazanmak suretiyle olabilecek böyle bir yakınlık da, ancak Allah'ın emrettiği güzel huylara sahip olmak, yasakladığı şeylerden de uzak, yani çirkin huy edinmekten kaçınmakla elde edilebilir. Başka bir deyişle, ruhen Allah'a yakın olabilmek, O'nun ahlâkı ile ahlâklanmaya, ayrıca güzel ahlâkın zirvesi ve Kur'an'ın canlı bir örneği olan Hz. Peygamber'e uymaya ve onun tebliğ ettiği Kur'an-ı Kerim'deki güzellikleri, birer “güzel huy” olarak kendisine mâl etmeye bağlıdır.

Çalışmamızın bu bölümünde, Kur'an-ı Kerim'deki güzel huyların davranışa yönelik olanlarını, alfabetik sıraya göre ele alıp inceleyeceğiz. Ancak her işin başı “Besmele” olduğu için, biz de bu bölüme “Besmele” konusu ile başlamak başlıyoruz.

2.1. HER İŞE BESMELE İLE BAŞLAMAK

Dini duyarlılığı fazla gelişmemiş olsa bile insanın hayatında edindiği en güzel huy, belki de her işe besmele ile başlama alışkanlığıdır. Besmele, asıl itibariyle geniş yelpazeli bir anlam örgüsüne sahiptir. “Bismillah” şeklinde formüle edilen bu ibarenin; “Allah’ın adıyla başlarım” şeklinde genel bir anlamı vardır.¹ Bir müslümanın, haram olmayan herhangi bir işe “bismillah” diyerek başlaması, İslamî kültürün bir parçasıdır. İşe “bismillah” ile başlamak demek, Allah’ın birliğini anmak ve O’na karşı gereken edep dairesinde İslamî esasların ilk rüknünü ifa etmek² ve bütün işlerinde Allah’tan yardım dileyip sadece O’ndan medet umarak, her şeyden önce O’nun adıyla ve zikriyle başlarım,³ demektir. Onun içindir ki, ilhamını Kur’an ayetlerinden ve Rasûlüllah’ın eşiz sözlerinden alan Süleyman Çelebi, halk arsında “mevlid” adıyla bilinen “Vesiletü’n-Necât” isimli eserine, her işin başının Allah olduğunu ifade eden dizeleriyle başlamıştır: “Allah adın zikredelim evvela / Vacip oldu cümle işte her kula.”

Hz. Peygamber, her güzel işe başlarken daima besmele çekmiş ve “besmelesiz başlayan her işin yarım kalmaya mahkûm olduğunu söylemiştir.⁴

Besmele, insanın bütün pratiklerinde, esinlendiği kaynağı gösteren ve muhatabına güven veren faziletli bir ifadedir. Yapacağı her işe besmele ile başlayan bir müslüman, okuduğu bu mübarek kelimeler ile işini daha başlangıçta sağlam tutmuş ve bu bağlamda o, her şeye gücü yeten Allah’tan işini kolaylaştırmasını ve bereketli kılmasını dilemiştir.⁵

Onun için bir müslümanın, yatağından kalkıp henüz yeni bir güne başlarken “besmele” ile başlaması, sonraki bütün meşru işlerinde de, (mesela, elbise giyerken, otururken kalkarken, yemek yerken, evden çıkarken, araca binerken vs.) Allah’ın adını anarak “Bismillâhirrahmânirrahîm” demeye dilini alıştırmaması ve bunu bir âdet haline

¹ Geniş bilgi için bkz: M. Fatih Kesler, *İstiâze Besmele ve Fâtiha Tefsiri*, Ank 2005, s. 62 vd.

² Seyyid Kutub, *Fîzilâli'l-Kurân*, (Çev: M. Emin Saraç-İ. Hakkı Şengüler-Bekir Karlığa) İst 1979, I. 35.

³ Muhammed Ali es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefsîr*, (Çev: Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz) İst 1992, I. 33.

⁴ Ebül’l-Fazl Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sağîr*, Beyrut 1401/1981, II. 227; Hüsâmuddîn Ali b. Abdilmelik el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef’âl*, Beyrut 1409/1989, I. 155 (2491); Ayrıca bkz: *ed-Dürrü'l-Mensûr fi Tefsiri'l-Me’sûr*, Beyrut 1411/1990, I. 146; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîr't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus tsz., I. 138.

⁵ M. Fatih Kesler, *İstiâze Besmele...*, s. 87.

getirmesi, çok güzel bir huydur. Ancak, dil besmeleyi okurken, kalp de ne okuduğundan gafil olmamalıdır. Çünkü bilinçli ve şuurlu bir şekilde yapılmayan bir işten, istenen fayda elde edilemez. Nasıl ki beden Allah'ın huzurunda olup, akıl başka yerlerde iken kılınan namaz, yatıp kalkmaktan ibaret olup onun bir önemi ve faydası olmayacaksa, bilinçsiz bir şekilde söylenen besmelenin durumu da bundan pek farklı değildir. Dolayısıyla “bu kutsal ifadeyi salt bir söz olarak okuyan ya da ne okuduğunu bilmeyen kişinin eylemi tasvip edilmemektedir.”⁶ Onun için bir işin başında dil ile besmeleyi okurken, kalp ile de samimi olarak Allah'ın yardımını dilemek gerekir ki, o işin sonu güzel ve bereketli olsun.

Hz. Peygamber, besmele sayesinde Yüce Allah'ın, yapılan her meşru işe bereket ihsan edeceğini söylemiştir. Kendisi de her işe başlarken besmele çektiği gibi bunu ümmetine de tavsiye etmiştir. Bir gün, Ebû Eyyub el-Ensârî, Hz. Peygamber ve ashaptan bazı kişilerle yemek yerken, yemeğin başlangıçta son derece bereketli ama bitiminde de bir o kadar bereketsiz oluşunun sebebini Hz. Peygamber'e sormuş, O'da bu soruya şöyle vermiştir:

“-Bakın, biz yerken “Bismillâhirrahmânirrahîm” deyip Allah'ın adı ile başladık. Bu yüzden Rabbimiz yemeğimize bereket ihsan eyledi. Fakat sonra hariçten bir kimse gelip sofraya oturdu ve besmele çekmeden yemeye başladı. Dolayısıyla şeytan da onunla birlikte yedi. İşte bu durum yemeğin bereketinin azalmasına sebep oldu.”⁷

Bir Müslüman'ın dilini alıştırıp her zaman söylemesi gereken, aynı zamanda İslam'ın sünnetlerinden biri olan besmeleyi okumanın, her işe bereket kattığı şüphe götürmeyen bir gerçektir. Onu özellikle yemek yemeye başlarken söylemek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber yemeğe başlarken besmeleyi hiç terk etmediği için bu müekked bir sünnet olmuştur. Eğer yemeğe başlarken besmele unutulur da yemek arasında hatırlanırsa, o zaman “başında da sonunda da bismillah” demek gerekir ki, bu da sünnettir.⁸

Herhangi bir işe başlarken besmeleyi okumaktaki asıl gaye, bu kutsal ibarenin ruhuna uygun olarak iş yapmak ve yapılan işin bütün aşamalarında Allah'ın rızasını

⁶ M. Fatih Kesler, *İstiâze Besmele...*, s. 97.

⁷ Ebu Davud: Et'ime 16 (IV. 138).

⁸ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, IV. 166.

unutmamaktır.⁹ Bu yönüyle besmele, yapılacak işler konusunda dürüstlüğün her zaman göz önünde bulundurulacağına dair Yaratıcıya söz vermektir. İşte bu bilinç ve samimiyetle söylenen besmele, insanı kötülüklerden uzak tutar. Çünkü insan Allah'ın adını andığı halde kötülük yapmaya hakkının olmadığını düşünür.¹⁰

Putperestler bir işe başlayacakları zaman, ilahlarının adını anarak, “Lat’ın adıyla veya Uzza’nın adıyla... vs. işime başlarım” dedikleri için Yüce Allah müslümanlara herhangi bir işe başlayacakları zaman, kendisinden yardım ve başarı dilemeleri için besmeleyi öğretmiştir.¹¹ Bundan dolayıdır ki bir Müslüman bir işe başlayacağı zaman besmele çekmekle, “başkası adına değil, sadece Allah adına başlıyorum” demek istemiştir. Her türlü durumun yaratıcısı ve her şeyin sahibi Cenab-ı Allah olduğu için, haram olmayan herhangi bir işi yapmaya başlarken Allah’ın adını anmak ve O’ndan izin istemek, kişiye manevî boyutta da fayda sağlamaktadır.

Hayvan keserken ve av hayvanına ateş ederken de besmeleyi söylemek farzdır. Besmele terk edilirse hayvanın eti yenmez. Ancak İmam-ı Azam bu hususta, bismelenin kasten terkinde etin yenmeyeceğini, unutarak terkinde ise yeneceğini söyler. Çünkü unutana günah yoktur. Günah, kasıtlı olarak yapılan şeyler içindir. Dolayısıyla orucu bozan şeylerde unutarak yemek orucu bozmadığı gibi, unutarak bismelenin terk edilmesi de şer’an hayvanın kesilmesini ifsat etmez.¹²

Kısaca besmele gündelik hareketlerimizi başlattığımız ve bu hareketleri ilahî ölçüte göre pratize edeceğimize dair Rabbimizle yaptığımız bir antlaşmadır.

2.2. ABDESTLİ OLMAYA ÖZEN GÖSTERMEK

İslam Dini, hem maddî hem manevî temizliğin üzerinde titizlikle durmaktadır. Manevî temizliğin özünde günahlardan, haramlardan ve kötülüklerden uzak durmak olan

⁹ M. Fatih Kesler, *İstiâze Besmele...*, s. 89.

¹⁰ Ebü'l-Ala Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kuran*, (Çev: Komisyon), İst 1996, I. 40.

¹¹ es-Sâbunî, *Safvetü'l-Tefâsir*, I. 40.

¹² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ank tsz. III. 444-445.

kalp, ruh ve iç temizliği yatarken; maddî temizliğin özünde de vücut, elbise ve çevre gibi dış temizliği bulunmaktadır.

Bazı ibadetler için gerekli olan abdest, aynı zamanda bedenî bir temizliktir. Müslüman bir kişi için, temizlenmiş olmanın en kolay ve güzel yollarından biri abdest almaktır. Abdestin bir insana hem maddî hem de manevî bakımdan faydaları vardır. İnsanın günlük hayatında en fazla kullandığı ve dış etkilere maruz kaldığı organları elleri, kolları ve yüzüdür. Günde birkaç defa bu organlarını yıkayan bir müslüman, hem bir ferahlama hissederek rahatlar hem de bu organlarda bulunan kirlerden ve mikroplardan arınıp onların zararlarından kurtulmuş olur. Diğer taraftan abdest almak suretiyle temizlenen bir yüze Allah nuranî bir görünüm kazandırır. Hz. Peygamber de kıyamet günü ümmetini abdest azalarından tanıyacağını, çünkü abdestin bir nişanesi olarak yüzlerin ve ayakların nur içinde olacağını ve hiçbir ümmette bulunmayan bir sima ile huzuruna geleceklerini bildirmektedir.¹³ Zikredeceğimiz şu hadis abdest almanın insana temizlik bağlamında sağladığı kazanımları şöylece konu edinmektedir: “Mümin bir kul abdest alırken yüzünü yıkayınca, gözleriyle işlediği her günah su ile yüzünden çıkar gider. Ellerini yıkadığı zaman, elleriyle tutarak işlediği her günah su ile ellerinden çıkar. Ayaklarını yıkayınca da, ayaklarıyla yürüyerek işlediği her günah su ile çıkıp gider. Nihayet o kul, günahlardan tertemiz ve pak olup çıkar.”¹⁴

İnsana çok yönlü bir temizlik alışkanlığı (huyu) kazandıran abdestin faziletleri hakkında pek çok hadis bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını burada zikretmek yerinde olur:

“Eğer sizden biriniz abdest alır ve o abdesti yerli yerince yapar da sonra, ‘ben Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim’ derse, o kimseye cennetin sekiz kapısı açılır, hangisinden isterse ondan girer.”¹⁵
 “Her kim abdest alır da onu tertemiz yaparsa, tırnaklarının altına varıncaya kadar bütün vücudundan günahları çıkar gider.”¹⁶

¹³ Müslim: Tahare 39 (I. 218); Fedâil: 26 (II. 1793); İbn-i Mâce: Zühd 36 (II. 1413); Ahmed II. 300, 408.

¹⁴ Müslim: Tahare 32 (I.215).

¹⁵ Müslim: Tahare 17 (I. 209).

¹⁶ Müslim: Tahare 33 (I.216).

Bu nebevi ibarelerden anladığımız kadarıyla beşer olmanın zaafiyeti içerisinde bir insan çeşitli sebeplerle bir takım hatalar yapabilir. Bu hataların devam etmemesi ve kalıcı olmaması için abdest almak, mezkûr hataların ve yanlışlıkların izalesinde bir başlangıçtır. Abdest alan bir mümin her zaman temiz yaşamaya ve zaten tertemiz olan fitratını pir pak korumaya söz vermiş demektir. Abdest olgusu başta insanın fitratı olmak üzere, yapıp ettiği her şeyi temiz ölçüler içerisinde ifa edeceğinin bir ifadesidir.

Her zaman abdestli olmanın, dünya ve ahirette kişiye dönük faydasından bahseden Allah Rasûlü, bir gün Bilal'i yanına çağırarak ona hangi amelinden dolayı kendisinden önce cennete girdiğini sorduğunda, Hz. Bilal şu cevabı vermiştir: "Ya Rasûlallah! Her ezan okuyuşumda, muhakkak iki rekât namaz kılarım. Abdestim bozulunca da hemen abdest alırım ve üzerimde Allah'ın iki rekât namaz hakkı olduğunu düşünürüm."¹⁷

Her zaman abdestli olmaya gayret eden ve imkân nispetinde her namaz için ayrı bir abdest almaya özen gösteren bir Müslüman için bu durum, iyi bir kul olabilme yolunda bir fırsat olduğu gibi bu nebevî müjdelere de onun için birer nimet niteliğindedir.

2.3. ADALETLİ OLMAK

Eşitlikten ibaret olan adalet,¹⁸ toplumu ayakta tutup onun devamını sağlayan bir olgudur. Adaletin olmadığı bir toplumda huzursuzluğun ortaya çıkması, bunun sonucunda da o toplumda ciddi anlamda ayrılmaların baş göstermesi kaçınılmaz bir gerçektir. Adalet olmadığı zaman birlik ve beraberlik bozulur. Hâlbuki adalet ve eşitlik, birlik ve beraberlik getirdiği gibi; bunun zıddı olan zulüm ise terör ve nefreti doğurur. Onun için devletin başındaki idarecilerden, evdeki anne babaya varıncaya kadar herkes adaletle son derece riayet etmek zorundadır. Dolayısıyla huzurlu bir toplum için adalet her yerde ve her aşamada hâkim kılınması gereken ortak bir şemsiyedir. Özellikle âmir konumunda olan kişilerin her zaman her yerde ve her işte âdil olmaya çok dikkat etmesi, keyfi uygulama ve hüküm vermelerden kaçınması, güzel bir huy olmanın ötesinde bir zorunluluktur. Aksi

¹⁷ Tirmizi: Menâkıb 17 (V. 620); Ahmed, V. 354.

¹⁸ Râgıp el- İsfehânî, *el- Müfredât*, s. 329.

halde kargaşanın çıkması kaçınılmaz olur. Bu bağlamda; “adalet ile zulüm bir arada bulunamaz” şeklindeki özdeyiş, büyük önem arz etmektedir.

Toplumun bekasının teminatı olan adalet, öncelikli olarak devletler tarafından ikame edilmelidir. Devlet her vatandaşına hakkı olan geçim imkânlarını, şeref ve itibarını, sağlığını, eğitimini, huzur ve güvenliğini, makam ve mevkiini vermekle yükümlüdür. Devlet bunları verdiği ve bunları koruduğu takdirde adaleti gerçekleştirmiş olur.¹⁹ İnsanlar da bu değerini yaşatılması için azami gayret sarf etmelidirler. Hz. Peygamber de, ideal devlet başkanını bu olgu ile ilintili olarak şöyle tanımlamaktadır: “Kıyamet günü insanların Allah’a en sevgili ve en yakın olanı, âdil devlet başkanıdır.”²⁰

Kur’an-ı Kerim, adalet üzerinde çokça durmuş²¹ ve yöneticilerin, işlerini adalet ve eşitlik ölçülerine göre yapmaları, hüküm ve kararlarında keyiflerine göre değil ilahî ölçülere uygun olarak icra etmelerini, kısaca bu erdemi bir huy edinmeleri gerektiğini şöyle ihsas etmektedir: *Ey Davut! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet, keyfe uyup ilahî emirlere aykırı hüküm verme. Yoksa bu keyfi hüküm vermeler seni Allah’ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlar var ya, onlar için, hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap vardır.*²²

Zulmün, adaletsizliğin ve her türlü kötülüğün alabildiğine kol gezdiği cahiliye döneminin insanları arasında, adaleti tesis edip huzurlu ve faziletli bir toplum meydana getirebilmek için var gücüyle gayret eden Allah Rasûlü’ne Yüce Allah şöyle hitap eder: *Ey Muhammed! Sen onları tevhit dinine davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların arzularına uyma. Onlara: “Ben Allah’ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum” de.*²³ Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber, yaptığı her işte daima adaleti temel olarak kabul etmiştir. Hatta onun son derece adil ve güvenilir bir kişi olduğu herkes tarafında bilinip kabul edildiği için, İslam öncesi anlaşmazlıklarda bile

¹⁹ TDV İlmihal, (İslam ve Toplum), Ank 2005, II. 541.

²⁰ Tirmizî: Ahkâm 4 (III. 617).

²¹ Adaletle ilgili ayetler için bkz: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, İst 1404/1984, s. 448.

²² Sâd (38): 26.

²³ Şûra (42): 15.

O'nun hakemliğine başvurulmuştur.²⁴ Hz. Peygamber'in, Allah'ın hükümlerini adaletle tebliğ etmek ve onları uygulamakla emrolunması, zulmün kaynağı olan şirk ve isyan hükümlerini kaldırıp, adaleti tesis etmek içindir. Her şeyin temeli olan adaletin tesisi için ise, Allah'ı bir bilip O'nun dinine sımsıkı sarılmak ve emrettiği istikamette bir hayat sürmek şarttır.²⁵ İşte aynen Hz. Peygamber örneğinde olduğu gibi, ilahî emirlere ittiba edip, iyiyi emir, kötüyü men edecek olan kimselerde aranan önemli özelliklerden biri de “adalet”tir.²⁶ Cenab-ı Hak, adaletle iş gören ve adaletten ayrılmayanları sevdiğini ifade ederek²⁷ adaletle hükmedilmesi gerektiğini şu ilahî beyanıyla açıklığa kavuşturur: *Şüphesiz ki, Allah size emanetleri mutlaka ehline (sahiplerine) vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.*²⁸ Bu ayet-i kerime ile müslümanlar, İsrailoğullarının daha önce düştükleri hatalara düşmemeleri için uyarılmışlardır. Çünkü İsrailoğulları, sorumluluk isteyen dinî ve siyasî işlerde, beceriksiz ve ehil olmayan kişilere yetki vererek adaletsizlik yapıyorlardı. Dolayısıyla tüm toplum yapısı çökmüştü. Onlar, adalet ruhunu unutup zalimce ve vicdansızca davrandıkları için, her zulmü rahatlıkla işleyebiliyorlardı. İşte ilahi irade bu bağlamda kullarını uyarmakta ve her şeyin adalet ölçüsü içerisinde gerçekleşmesini emretmektedir.²⁹ Allah Rasülü de, hiç kimseye ayırım yapmadan, adaletle hüküm verilmesi gerektiğini şu hadis-i şerifinde bütün berraklığıyla ortaya koymaktadır: “Ey insanlar! Sizden önceki milletleri yalnız şu helak etmiştir: Onlar, aralarında şerefli bir kimse hırsızlık yaptığında onu bırakırlardı da, zayıf olan yaptığında ona el kesme cezası uygularlardı. Allah'a yemin ederim ki, eğer Muhammed'in kızı Fâtıma çalmış olsaydı, muhakkak onun elini keserdim.”³⁰ Bu nebevi ibareler, kim olursa olsun adaletle hükmetmekten kesinlikle vazgeçilmemesi gerektiğini

²⁴ Muhammed b. Sa'd b.Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1386/1966, I. 157.

²⁵ Elmalılı, *Hak Dini...*, VI. 347.

²⁶ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşâd*, İst 1997, s. 48.

²⁷ Mâide (5): 42; Hucurât (49): 9.

²⁸ Nisâ (4): 58.

²⁹ Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, I. 370; Ayrıca farklı ifadelerle bkz: Ebu Abdillah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 1417/1997, IV. 108; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dımaşk 1419/1998, I. 555.

³⁰ Müslim: Hudûd 28 (II. 1327).

vurgulamakta, böyle davrananların ahiret âleminde büyük mükâfatlara erişeceklerini belirtmektedir.³¹

İnceleyeceğimiz şu ayet, müminlerin hak ve adalet hükümlerini Allah için uygulamalarını, bütün işlerinde adalet ve hakkın yanında olmalarını, kısaca bu olguyu terk edilemez bir huy haline getirmelerini çok açık bir ifadeyle sunmaktadır: *Ey iman edenler! Kendinizin, ana babanızın veya akrabalarınızın aleyhine bile olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. Haklarında şahitlik ettikleriniz zengin veya fakir olsalar da adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah her ikisine de sizden daha yakındır. Öyleyse adaleti yerine getirme hususunda haktan ayrılıp heva ve hevesinize uymayın. Eğer şahitlik ederken, gerçeği çarpıtır (yalancı şahitlik ederseniz) veya şahitlikten kaçınırsanız, bilin ki Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*³² Bu ayet-i kerimenin nüzûl sebebi olarak Süddî'den gelen şöyle bir rivayet vardır:

Bir gün Hz. Peygamber'in huzurunda bir zenginle bir fakir davalastılar. Hz. Peygamber, fakirin güçsüzlüğü sebebiyle zengine haksızlık edemeyeceği düşüncesiyle bir ara fakirin tarafını tutar oldu. Ancak Yüce Allah onun, zengin olsun, fakir olsun herkese karşı adaletle davranmasında ısrar ettiği için bu ayet-i kerimeyi indirdi.³³

Diğer bir ayette de; *“Bir topluma olan kininiz, sakın sizi adaletsiz davranmaya sevk etmesin. Âdil davranın”*³⁴ şeklinde emredilerek, müslümanların her hususta adaletle hüküm veren kimseler olmaları; kendisi, anne babası ve yakınları aleyhine bile olsa doğru şahitlik yapmaları ve doğruluktan asla şaşmadan hareket etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Adaletli olmak ve adaletli davranmak gibi güzel bir huya sahip olan bir mümin için bu ayetten çıkarılması gereken dersler bulunmaktadır. Adalette gözetilmesi gereken en önemli nokta, tanıdık olanların ve akrabaların taraflarının tutulmayıp eğer haklı

³¹ Müslim: İmâre 18 (II. 1458).

³² Nisâ (4): 135.

³³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*, Beyrut 1408/1988, V. 321; Ayrıca bkz: Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbab-ı Nüzûli'l-Kur'an*, Beyrut 1411/1991, s. 188; Abdu'l-Fettâh el-Kâdî, *Esbab-ı Nüzûl*, s. 138.

³⁴ Maide (6): 8.

ise yabancıların haklarının teslim edilmesi ve bu noktadaki tercihin ilahî emirler doğrultusunda yapılmasıdır.³⁵

Adaletin her yerde ve herkes arasında tesis edilmesini öğütleyen Hz. Peygamber, bu bağlamda çocuklar arasındaki adalete de dikkat çekmekte ve anne babaları uyarmaktadır. Bir gün bir sahabe, çocuklarından birine bağış yapıp Hz. Peygamber’i de buna şahit tutmak istemiş, Allah Rasülü de; “Bu çocuğuna verdiğini diğer çocuklarına da verdin mi?” diye sormuştur. Sahabî’nin “hayır” cevabı üzerine Allah Raülü; “Allah’tan korkun. Çocuklarınız arasında adaletli davranın. Beni de bu tür hadiseye şahit tutmayın. Çünkü ben zulme şahit olmam”³⁶ şeklindeki tarihi uyarısını yapmıştır.

Aile bireylerinden başlayarak toplumun bütün katmanlarında egemen olması gereken adalet kavramı hem ayetlerde hem de hadislerde üzerinde önemle durulmaktadır. Belki de toplumlardaki huzursuzluğun baş kaynağı olarak bu olgunun göz ardı edilmesi ve bunun insan huylarından birisi olmaktan çıkartılması yatmaktadır.

2.4. AFFEDİCİ OLMAK

Hata etmekten ve kusur işlemekten tamamen uzak olan yegâne varlık Yüce Allah’tır. İnsan ise ister istemez hata yapabilir. Bazen yapılan bu hatalar neticesinde başkalarına haksızlık veya kötülük de yapılmış olabilir. Diğer insanlarla olan ilişkilerinde, bu tür kötülük ve haksızlıklara maruz kalan insan ise öfkelenir ve kendisine yapılan fenalıklara karşılık vermek ister. İşte bu noktada İslam, insanı şahsına karşı yapılan hataları affetmeye teşvik eder. Çünkü Bakara Suresinin daha ilk ayetlerinde tahkiye edildiği üzere cennetteki ilk dini tecrübesinde bile beşer olmanın kendisine verdiği zaafiyet sebebiyle günah işleyen Hz. Âdem, Yüce Allah tarafından affedilmiştir. Çünkü birçok ayet-i kerimede Yüce Allah kendisini affedici olarak tanımlamakta ve bir hadis-i şerife de yansıdığı kadarıyla O’nun affetmeyi çok sevdiği ihsas edilmektedir.³⁷ Kur’an ayetlerinden öğrendiğimiz kadarıyla Yüce Allah affeden kullarını kendisine yakın olacağını beyan etmektedir.

³⁵ Benzer ifadelerle geniş bilgi için bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, III. 39-40.

³⁶ Buhari: Şehadât: 9; Müslim: Hibât 9-18 (II. 1241-1244).

³⁷ Tirmizî: Deavât 84.

Bir insanın, kendisine yapılan kötülöklere karşılık verebilme durumu olduğu halde, kötölük yapanları affedip onların kusurlarını hoş görmesi büyük bir fazilettir. Zaten affedebilmedeki esas meziyet de, suçlu olan bir kimseyi cezalandırabilme gücü ve imkânı varken, nefsin galip gelmesine engel olup affi tercih edebilmektir. Affedebilme erdemine ulaşan ve bu şekilde öfkelerine hâkim olup insanları affeden kullarını, Allah'ın da çok sevdiğine şu ayet-i kerimeye konu edilmektedir: *O takva sahibi olanlar, bollukta ve darlıkta Allah için infak ederler, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah bu şekilde iyilik yapan ve güzel davrananları sever.*³⁸ *Bir kötölüğü affederseniz, bilin ki Allah da çok affedicidir...*³⁹ Allah Rasülü de, affedebilme olgunluğunu gösteren müminlerin Allah katında yüksek bir şerefe nail olacaklarının müjdesini verir.⁴⁰ İşte ancak kâmil bir mümine yakışacak olan affedebilme erdeminin, onda güzel bir huy olarak yer etmesini isteyen Cenab-ı Hak, ilahî kelimasında bunu şöyle ifadelendirir: *Bir kötölüğün karşılığı benzer bir kötölüktür. Fakat böyle durumlarda kim affeder ve barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez.*⁴¹ İnsanları affedenlere büyük mükâfatların verileceği pek çok rivayet, bu dünyada hoş görülme bir toplumun oluşması için İslam'ın gündelik problemlere çözüm bulmadaki ısrarını ortaya koymaktadır.⁴² Bir kötölüğün karşılığında aşırı davranmamak, zorunlu hallerde bir fiile aynı ölçüyle karşılık vermek fıkhıta da bir kuraldır.⁴³

Her şeyde olduğu gibi, affin da en güzel misalleri yine Hz. Peygamber'in hayatında görölmektedir. O (a.s.), insanları hep affetmiş ve hiç kimsenin gösteremeyeceği ahlâkî üstünlüğü göstermiştir. Mekke'de İslam'ı tebliğ ettiği on üç yıl boyunca, kendi halkı tarafından her türlü işkenceye, eziyete ve hakarete maruz kalmasına rağmen Allah Rasülü, daha sonra Medine'de devlet başkanı olduğu zaman, düşmanlarından intikam alma gücüne eriştiği halde, bütün olanları unutmuş ve büyük bir fazilet örneği göstererek en azılı düşmanları dahi affetmiştir. Yine canına kastedilip vatanından hicrete mecbur

³⁸ Âl-i İmrân (3): 134.

³⁹ Nisâ (4): 149.

⁴⁰ Müslim: Birr 69 (III.2001); Tirmizî: Birr 82 (IV. 376).

⁴¹ Şûra (42): 40; Ayrıca bkz: Nahl (16): 126.

⁴² Bu konudaki bazı haberler için bkz: Ebul Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el- Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1407/1987, VII. 393 vd.

⁴³ Geniş bilgi için bkz: İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbnu'l-Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, Kuveyt 1418/1998, IV. 149; Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 361.

bırakılmasına rağmen O, Mekke'nin fethinden sonra Mekkelileri de affetmiştir.⁴⁴ Hatta affetmekle kalmayıp, kendisine bunca eziyeti reva görenlerin bağışlanmaları için, “Allah’ım! Ümmetimi affet. Çünkü onlar bilmiyorlar”⁴⁵ diye dua ederek büyük bir olgunluk ve fazilet örneği sergilemiştir. İşte O’nun hayatından yansıyan bu ve benzeri ahlâkî erdemler, Kur’an’ın canlı bir örneği oluşunun göstergesidir. Aslında Son Nebi (s.a.v), her konuda olduğu gibi affedicilik hususunda da, Cenab-ı Hakk’ın: (*Ey Rasülüm*) *Sen affedici ol. İyiliği emret ve cahillerden yüz çevir*⁴⁶ ilahî fermanı gereği bir peygamber olarak kendisine yakışanı yapmıştır.

İşte bu şekilde, vahiyle beslenerek güç bulan Allah Rasülü, affin ve merhametin zirvesinde olduğunu göstererek ümmetine örnek olmuştur. Şahsına karşı yapılan fenalık ve kötülükleri affetmenin de ötesinde onun, bu kötülüklerle iyilikle karşılık verebilmesi, bununla da kalmayıp, kendisinden kötülük gördüğü kişilerin iyiliğini ve hidayetini isteyip onlara dua edebilmesi, Hz. Peygamber’in karakteristik özelliğidir. İşte bu özellik, bizim dilimizde şu özdeyişle yer bulmuştur: “İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik ise er kişinin kârıdır.” Onun için yapılan bir kötülüğü affetmek zordur. Hele kendisine yapılan kötülüğe iyilikle karşılık vermek herkesin harcı değildir. Bundan dolayıdır ki Allah Rasülü böyle bir durumun büyük faziletinden dolayı şu ifadeyi kullanmıştır: “Yiğit dediğin, güreşte rakibini yenen kimse değildir; asıl yiğit, kızdığı zaman öfkesini yenen kişidir.”⁴⁷

Hz. Peygamber’in, Taif’te kendisini taşıyanlara, Uhud’da mübarek dişini kırıp yanağını kanatmak suretiyle vücudunu yaralayanlara beddua etmeyip, onların hidayeti için dua etmesi, işte bu yiğitliğin canlı ve en müstesna örneğidir. Yine amcası Hz. Hamza’yı şehit ettiren, Ebû Süfyan’ın karısı Hind’i ve olayın faili olan Vahşî’yi bile, elinde intikam alma gücü ve imkânı olmasına rağmen, seviyesine ulaşamayacak bir fazilet örneği sergileyip affetmesi, yine o bahsi geçen yiğitliğin en bariz göstergesidir. Rasülullah’ın böylesine büyük faziletlerle dolu affi ve merhameti karşısında nice gönüller yumuşamış, onun bu tavrı, üslubu ve yaklaşımı sayesinde nice yoldan çıkmış azgınlar hidayet

⁴⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Afzalur Rahman, *Encyclopaedia of Seerah (Siret Ansiklopedisi)*, (Çev: Komisyon), İst 1416/1996, I. 43, 52-55.

⁴⁵ İbn-i Mâce: Menâsik 56 ; Ahmed, IV. 14.

⁴⁶ A’râf (7): 199.

⁴⁷ Buharî: Edeb 76 (VII. 99); Müslim: Birr 107-108 (III. 2014).

bulmuştur. Cenab-ı Hakk'ın şu beyanı, onun bu güzel huyu sayesinde nice gönüllerin İslam'a kazandırıldığıının delilidir: *(Ey Rasülüm) Allah tarafından lütfedilen bir rahmet sayesinde Sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, etrafından dağılıp giderlerdi. O halde Sen onları affet ve onlar için mağfiret dile.*⁴⁸

Affetmek güzel bir vasıftır ama bu hiç kızmamak, öfkelenmemek anlamına gelmediği gibi, Allah'ın emirlerinden ve dinî değerlerden taviz vermek anlamına da gelmez. Hz. Âişe'nin naklettiğine göre Rasülullah, şahsına karşı yapılan kötülük ve haksızlığın intikamını alma peşinde olmamıştır. Ancak, Allah'a hürmetsizlik ve O'nun haramlarına karşı saygısızlık edilmesi durumunda öfkelenmiş ve ilahî hükümlerin yerine getirilmesinde en ufak bir taviz vermemiştir.⁴⁹

Affetmeyle ilgili, Müslümanlara güzel bir örneklik teşkil eden hadiselerden biri de şudur: Rasülullah'ın mübarek zevcesi, Hz. Ebu Bekir'in de kızı olan Hz. Âişe'ye çok ağır bir iftira atılmış ve yaklaşık bir ay sonra Hz. Âişe ayet-i kerime ile temize çıkarılmıştı. İşte bu iftira atanlardan biri de, Hz. Ebu Bekir'in kendisini sadaka ve yardımlarla kollayıp gözettiği Mıstah isminde bir fakirdi. Hz. Ebu Bekir, böyle ağır bir iftira işinde Mıstah'ın da parmağı olduğunu öğrenince, bir daha ona yardım ve iyilik yapmamaya yemin etti.⁵⁰ İşte bunun üzerine şu ayet-i kerimeler nazil oldu: *Sizden fazilet ve servet sahibi olanlar, yakınlarına, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere (mallarından) bir şey vermeyeceklerine dair yemin etmesinler. (Hataları) affetsinler, hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*⁵¹

*Yemin etmek suretiyle Allah'ı, iyilik etmenize, takva sahibi olmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel yapmayın. (Eğer böyle yapmışsanız, kefarete ödeyerek yemininizi bozun) Allah her şeyi işitendir, bilendir.*⁵² Hz. Ebu Bekir bu ayetlerden sonra;

⁴⁸ Âl-i İmrân (3): 159.

⁴⁹ Buharî, Hudûd 10 (VIII. 16); Müslim: Fezâil 77-79 (II. 1813-1814).

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Dr. Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, I. s. 423; Ayrıca bkz. Saim Kılavuz-Osman Çetin-Akif Köten-Hüseyin Algül, *Din Kültürü ve Ahl...*, s. 640-641.

⁵¹ Nûr (24): 22.

⁵² Bakara (2): 224.

“Elbette Allah’ın beni bağışlamasını isterim,” dedi ve ettiği yeminin kefarecini vererek daha önce yapmış olduğu hayra ve yardıma devam etti.⁵³

Bir hata yaptığı zaman Allah’ın sonsuz şefkat, merhamet ve affına sığınan insanın, ilahî hedefine vasıl olabilmesi için öncelikli olarak af denemelerini kendi şahsında pratize etmesi gereklidir. Bu da ancak affetmek olgusunu bir huy haline getiren bireylerin gerçekleştirebileceği zorlu bir iştir. İslam’ın bilindik görüşü, kulları yaratıcıya yaklaştıran bu türden huyların egemen olduğu toplumda mutluluğun geniş yelpazede istikrar bulacağı yönündedir. Doğrusu affedilmeyi bekleyen bir insanın affetmeyi öncelikle, talepte bulunduğu erdeme verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca talep edilen erdemlerin talep eden bünyeye yabancı olmaması hatta o bünye ile ünsiyet kurması gerekir. Aksi takdirde intikam peşinde koşmak ve mühlet vermeksizin cezalandırmak cahilliğin çok açık bir yansıması ve Allah’tan uzaklaşmanın en önemli göstergesidir. Bu bakımdan Kur’anî öğretilerle beslenen ve İslamî şuurla yetişen bir müslümanın merhameti, hoşgörüyü ve af yolunu benimsemesi gerçekten güzel bir huydur.

2.5. AHDE VEFA GÖSTERMEK

Ahit kelimesi bir şeyi korumak, her şartta gözetmek,⁵⁴ bir işi üzerine alarak o işi yapmaya söz vermek gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵ Bunun benzeri olarak kullanılan akit kelimesi ise sağlamlaştırılmış antlaşma demektir. Yani bir şeyi diğerine sağlam bir şekilde bağlayan bağdır. İtikat da bu kökten geldiği için, her şeyden önce insanın Allah’a olan imanı da bir antlaşmadır. Böylece insan dünyaya ve ahirete yönelik bütün işlerinde, ilahî esaslara bağlı kalacağına dair Allah’a söz vermiştir. Böylece bağli kalınan sözleşmelere de “ahit” denir. Ahit ve akitlerin gereklerini yerine getirerek onları uygulamak ise “vefa”dır. İşte insan, gerek Allah’a verdiği sözleri, adakları ve yeminleri, gerekse diğer insanlara

⁵³ Buharî: Meğazî 34 (V. 59); Müslim: Tevbe 56 (III. 2129); et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an*, II. 546.

⁵⁴ Râgıb eİsfehânî, *el- Müfredât*, s. 353.

⁵⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 956.

verdiği sözleri ve yaptığı sözleşmeleri, ahde vefa göstererek yerine getirmesi Allah'ın kesin emridir.⁵⁶

Üzerine aldığı işi yerine getirmek ve verdiği sözde durmak, diğer bir deyişle ahde vefa göstermek, gerçek bir müminin önde gelen güzel huylarından biri olduğu gibi, bunun aynı zamanda müminler açısından çok önemli bir fazilet ve güzel bir ahlâkî davranış olduğunda da şüphe yoktur. İnsanın insan oluşunu ön plana çıkaran en önemli huylar belki de bunlardır. Dile getirdiğimiz bu huylar ihmal edilerek, mutlu toplumların inşa edilmesi düşünülemez.

Ahde vefasızlık ise, Müslümanları birbirlerine güvenlerini azaltan, giderek toplumların çözümlerine yol açan bir hastalıktır. Bu konuda gerek Kur'an-ı Kerim gerekse bazı hadislerin açık bir tehlikeyi bildirdiği ve bu şekilde müslümanları uyardığı sabittir. Örnek bir toplumun inşasını hedefleyen Kur'an-ı Kerim, bu uğurda öncelikli olarak sağlam karakterli müslümanların varlığını öngörmektedir: *Ahde vefa gösterin. Çünkü ahit, sorumluluk gerektirir.*⁵⁷ Bu ayetteki ahit pek çok yöne uzantısı bulunan, dolayısıyla geniş yelpazede ele alınması gereken bir olgudur. Zikrettiğimiz bu kutsal ibarede sadece bir takım muameleler sebebiyle insanlar arasındaki ahitleşmeye değil, evvela bir insanın, Rabbiyle yapmış olduğu ahitleşmeye ve bunu müteakiben insanlarla yaptığı ahitleşmeye bağlı kalması⁵⁸ öngörülmektedir.

Aynı doğrultuda, zamanı ve ifa şekli ilahî kayıtlarla belirli olan ibadetlerdeki emir hükmüne benzer bir ifadeyle akitlere bağlı kalınmasının gerekliliği bütün berraklığıyla şu ayete de yansımaktadır: *Ey iman edenler! Akitlerin gereğini yerine getirin...*⁵⁹

Herhangi bir istisnası bulunmayan bu emir, ideal toplumu oluşturan müminlere haktan taviz vermeyen bir kişilik ilkâ etmektedir. Bu bağlamda insanın icra ettiği ilk fiil daha onun varlık âlemine gelmesinden öncedir. İnsan, Rabbine itaat edeceğine dair ezelden bir söz vermiştir. *“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”* ilahî sorusuna karşılık insan, *“Evet*

⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, III. 78-79.

⁵⁷ İsrâ (17): 34.

⁵⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V. 34; Eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, III. 283.

⁵⁹ Mâide (5): 1.

Rabbimizsin”⁶⁰ demek suretiyle, büyük bir sorumluluk altına girmiş ve Rabbi ile akit yapmıştır. Bu çerçevede O’nun Rabliğini bütün benliğiyle onaylamıştır. Bu onaydan sonra Allah (c.c.) ile yapılan anlaşma ve sözleşmeyi bozmak ve tevhit ahdini yerine getirmemek, artık ilahî antlaşmaya taraf olan bir insanın yapacağı şey değildir. Allah’a verdiği sözü yerine getirmek suretiyle ahde vefa gösterenlerin, yani ta başından itibaren ahit ve yeminlerini bozmadan ilahî emir ve yasaklara uygun yaşayan akıl sahibi kulların, neticede saadette olacakları yine Kur’an-ı Kerim’in apaçık beyanlarında görülmektedir. Bunun aksine ahitlerini bozarak Allah’a verdikleri sözleri yerine getirmeyen ve Allah’ın emirlerine muhalif yaşayarak yeryüzünde bozgunculuk çıkarana lanetlendiğini ve sonuç itibariyle de bunların hüsrana uğrayacakları bildirilmektedir. Kur’an-ı Kerim’deki peygamber kıssalarını incelediğimizde, yaptıkları antlaşmalara bağlı kalmayanların büyük bir hüsrana uğradıkları ve kendilerine daha önce bahşedilen nimetlerden mahrum edildiklerini görmekteyiz. Bu bağlamda hayat hikâyeleri anlatılan Yahudilerin, söz vermelerine rağmen ilahî yasalar karşısında gösterdikleri kaypak duruşları sebebiyle, ilahî irade tarafından nasıl acıklı bir konuma düşürüldüklerinden ibretle bahsedilmektedir. Bu bağlamda Hıristiyanların da iyi bir sınav verdiklerinden bahsedilemez.⁶¹

Gerçekten de Yahudi ve Hıristiyanların, Allah’a verdikleri sözlerde durmayıp anlaşmaları bozduklarını ve yoldan çıktıklarını İlahî Kelam’ın şu açık ifadelerimde müşahede ediyoruz: *Hani Biz İsarailoğullarından “Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara güzel davranıp iyilik edeceksiniz, namazı dosdoğru kılacak ve zekâtı da vereceksiniz diye sağlam söz almıştık. Pek azınız hariç yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.*⁶² Hâlbuki Yüce Allah, “*Ey İsarailoğulları! Bana olan ahdinize vefa gösterin ki, ben de size olan ahdimi yerine getireyim*”⁶³ buyurmak suretiyle, kendi emirleri doğrultusunda yaşayan kullarının, dünya ve ahiret saadetine kavuşacakları ihsas etmiştir. Allah’ın emirlerini kabul etmeyen ve O’nun gönderdiği elçiyi dinlemeyenler, Kur’an’da açık bir şekilde şöyle tenkit edilirler: *Biz onların çoğunda, sözüne bağlılık (ahde vefa) bulamadık, onların çoğunu gerçekten*

⁶⁰ A’râf (7): 172.

⁶¹ Geniş bilgi için bkz: Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *El-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Dimaşk 1415/1995, I. 420-421; Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 559-561.

⁶² Bakara (2): 83; ayrıca bkz: Bakara (2): 40, 63, 80,84, 93, 100, 124; Maide (5): 7, 12, 14, 70;

⁶³ Bakara (2): 40.

yoldan çıkmış kimseler bulduk.⁶⁴ Onlar ne zaman sağlam bir anlaşma yaptılarsa, içlerinden bir kısmı yine o anlaşmayı bozmadı mı? Zaten onların çoğu inanmaz.⁶⁵

Ayet-i kerimelerin açık ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Yüce Allah, korunmasını emrettiği bağları koparanların ve söz verdikten sonra sözlerinden cayanların, inkârcılar olduğunu haber vermiştir.⁶⁶ Hâlbuki Cenab-ı Hak, insanın imanını sağlamlaştırmak için peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiştir. Allah'ın, kitap ve peygamber nimetine rağmen, ezeli ahdini unutarak, ilahî emir ve hükümlerin aksine hareket edenlerin, büyük bir kayıpta olacağını ve azap göreceğini de bildirmiştir.⁶⁷

İnsanın, Allah'a verdiği sözü yerine getirme vefakârlığından sonra, en yüksek seviyede vefa göstereceği kişi, insanlar için ahde vefanın bir timsali ve hayatı müslümanlar için bir örnek olan Allah Rasûlüdür. O (s.a.v.), verdiği her sözde durmuş, yaptığı antlaşmalara sadakat göstermiş ve bir şey söylediğinde onu muhakkak yapmıştır.⁶⁸ Bu bağlamda kendisini öz yurdu olan Mekke'den çıkararak müşriklerin, daha önceden bıraktığı emanetleri sahiplerine ulaştırması için amcasının oğlu Ali'ye vermiştir. Bu vefanın, bir başka medeniyette örneği görmek mümkün değildir. Dostuna verdiği bir sözde durduğu gibi, ne pahasına olursa olsun düşmanı ile yaptığı antlaşmalara bile sadık kalmış, kendisi de sözlerine sadık kaldığına şöyle değinmiştir: *Allah'ım! Ben Senin kulunum. Gücüm yettiği kadar ahdimde sadakat gösteriyorum.*⁶⁹

Birçok hadiste de dile getirildiği üzere münafığın alametlerinden birisi olan “sözünde durmamak” aynı zamanda bu büyük bir günahdır. Konunun şu nebevî ifadelerde herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir tarzda formüle edildiğini görmekteyiz: “Münafığın alameti üçtür. Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünden döner. Kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder.”⁷⁰ Aynı doğrultudaki bir başka hadiste, önemli bir

⁶⁴ A'raf (7): 102.

⁶⁵ Bakara (2): 100.

⁶⁶ Bakara (2): 27.

⁶⁷ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I. 615; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'l-Azîm*, I. 178; El-Vâhidî, *El-Vecîz...*, I. 121; Elmalılı, *Hak Dini*, I. 282.

⁶⁸ Buharî: Şehadât 28 (III. 162).

⁶⁹ Buharî: Deavât 16 (VII. 150).

⁷⁰ Müslim: İman 107-110 (I. 78).

huy olan ahde vefanın bir takım kötü alışkanlıklarla zedelenebileceğine şöylece işaret edilmektedir: *Din kardeşinle münakaşa yapma, şakalaşma ve ona söz verdiğin zaman da sonra sözünden dönme.*⁷¹

Verilen sözden dönmenin karşılığının ahiret âlemine ertelenmediği, ideal bir toplumun inşasında bu tür illetlerle birlikte yaşamayı tercih edenlerin bir şekilde hoşlanmadıkları sınavlara tabi tutulacağından da bahsedilmektedir. *Kim sözünden dönerse, Allah ona mutlaka bir düşman musallat eder.*⁷² Zaten bu konuda Kur'an-ı Kerim'in hükmü, ahde vefa konusunda olumsuz tavır sergileyenlere bir tehdit; bunun aksine ilahî yasalara uygun hareket edenlere ise büyük bir müjde niteliğindedir: *Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.*⁷³

Sonuç olarak, verilen sözü yerine getirmek Allah'ın kesin bir emridir. Dolayısıyla ahde vefa ilkesi, öncelikle Allah'a karşı bir sorumluluk olduğu gibi insanın kendisine karşı da bir sorumluluk, aynı zamanda diğer insanlara karşı da ahlâkî bir görevdir. Bu sebeple ahde vefa, insanî ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için son derece önem arz eden güzel bir huydur.

2.6. ALÇAKGÖNÜLLÜ OLMAK

Alçakgönüllülük ve kibirlenmemek Arapçada “tevazu” kelimesiyle ifade edilmektedir.⁷⁴ Gösteriş yapmamak anlamına gelen bu kelimenin zıddı, “kibirlenmek” veya “tekebbür”dür. Kibir ve tekebbür kelimeleri, asıl itibariyle büyüklük taslama ve kendini beğenip başkalarına yüksekte bakma anlamına gelmektedir.⁷⁵ Bu kelimelerin sarmalandığı sıfatlar ise, insanın değil, ona maddî ve manevî anlamda düşmanlık yapan ve her zaman kaybettiren şeytanın sıfatlarıdır. Kibir kelimesinden türeyen Kibriyâ ibaresi, diğer bir deyişle “büyüklük” sıfatı, sadece Allah için kullanılmıştır. Diğer bütün

⁷¹ Tirmizi: Birr 58 IV. 359.).

⁷² Muvatta': Cihad 12-26 (II. 448-460).

⁷³ Fetih (48): 10.

⁷⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, s. 447.

⁷⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 519, 1065.

yaratılmışlar, O'nun büyüklüğünün himayesi altında yukarıdan aşağıya doğru yerlerini almışlardır.⁷⁶

İnsana yakışan, Hakk'a boyun eğmek ve Hak karşısında hiçliğinin idrakine erebilmektir. Bu özellik, aynı zamanda güzel huylu bir kul olmanın da gereğidir. Bütün bunların ötesinde er veya geç ölümün soğuk yüzüyle karşılaşacak olan insanın dünyevileşmekten kaçınması, sahip olduğu mal ve mülke güvenmemesi, mezkûr huyların idamesi için elzemdir. Doğumundan itibaren kendisini görüp gözetecek ve sarmalayacak şefkatli bir anneye ihtiyaç duyan insanın bu bağlamdaki arzuları, ömrü boyunca şekil değiştirse bile bitmeyecektir. Çünkü o, her zaman bir şeylere muhtaçtır. O halde insanın kibirlenmesi için hiçbir haklı sebebi bulunmamaktadır. Diğer taraftan, mükemmel olan, hiçbir şeye ve hiç kimseye muhtaç olmayan tek varlık, Kur'an'ın da bildirdiği üzere Yüce Allah'tır: *Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise zengindir (hiçbir şeye ve hiç kimseye muhtaç değildir) övülmeye layık olan da ancak O'dur.*⁷⁷ Zikrettiğimiz bu ayet, tevazu sahibi olmanın öncelikle insanın bizatihi kendi konumu ve bu konum çerçevesinde gerçekleştirdiği fiil ve hareketlerine, kendisini bilmesine ve benliğindeki saygın değerleri korumasına bağlı olduğunu ihsas etmektedir. Her şeyden önce muhtaç olmak, insana alçakgönüllü olmayı en iyi öğreten fiilî, ancak arızî (geçici) bir durumdur. Belki de insanın yaşadığı hayatın bazı kesitlerinde bir şeylere muhtaç olduğunu yoğunlukla hissetmesi, benliğindeki mevcut biricik değerlerin kaybedilmemesi açısından önemlidir. Zaten bir anlık yaşaması için bile nefes alıp vermeye ihtiyaç duyan insanın, hayatını devam ettirmek için daha başka nelere ihtiyaç duyduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. İşte böyle bir durumdaki insana yakışan ise tevazudur.

Tevazua, manevî doymuşluk ve tatminin sonucunda ulaşılır. Bu erdemin yokluğu ise insanı kibirlenmeye ve giderek kendini beğenmeğe götürür.⁷⁸ Bu noktada şairin şu dizeleri, dile getirdiğimiz hususu şöyle özetler:

Mâl ü mülke olma mağrur, deme var mı ben gibi

Bir muhalif yel eser, savurur harman gibi.

⁷⁶ Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâli*, s. 405.

⁷⁷ Fâtır (35): 15; ayrıca bkz. Nisâ (4): 131; Necm (53): 48; Leyl (92):8-10.

⁷⁸ Osman Öztürk, *Sosyal Davranışlarda Ölçüler*, İst 2005, s. 110.

İnsandaki takva zindeliğini bozan ve hatta giderek insanı başkalaştıran gurur ve kibir, hem bu dünyada hem de ahirette güzel amelleri sonuçsuz bırakan adeta bir **yok edici** gibidir. Öyle ki, bir ayette istenmeyen bu huyların, insan açısından imkânsız ve bir o kadar da düşündürücü bir temsille şöyle anlatıldığını görmekteyiz: *Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen, kesinlikle ne yeri yarabilirsin ne de dağların yüksekliğine ulaşabilirsin.*⁷⁹ Bu ayet-i kerimde kibirli ve zorba insanların davranışlarının yine insanın acziyeti konu edilerek eleştirildiğini görmekteyiz. Mezkûr ayetin ihsas ettiği ve insan açısından çok tehlikeli olduğu belirtilen bu durum, sadece birey için değil, İslam toplumunu oluşturan bütün fertler için geçerlidir. İlahî hidayet ve ihsan sebebiyle olmalı ki, Medine’de kurulan İslam devletinin yöneticileri, her türlü kibir, gurur, zorbalık ve kendini beğenip halka tepeden bakma gibi özelliklerden uzak durmuşlardır. Onların bu erdemli huylarının yansımaları, sadece müslüman tebaayı değil, fethedilen coğrafyanın yabancı halklarını da kucaklamıştır. Hâlbuki bu erdemlere sahip olmayan idareciler kibir ve gururla korkutup ezmemişlerdir.⁸⁰ İnceleyeceğimiz şu ayette ise, konunun bazı gerekçelerle muhatapların anlama ufkuna daha da yaklaştırıldığını görüyoruz: *İnsanlara karşı sakın gururlanıp kibirlenme. Yeryüzünde böbürlenip çalım satarak yürüme. Çünkü Allah, kendini beğenen ve övünüp duran kimseyi sevmez.*⁸¹ Elmalılı, bu ayet-i kerimeyi tefsir ederken Kur’an’ın tasvirine bir başka açıdan yaklaşmakta ve söz konusu kötü huy sahiplerini şu örneklerle ayıplamaktadır: “Başını, boynu dertli deve gibi yana bükerek yürümek, kibirli kimselerin âdetidir ki, dilimizde buna “avurt etmek veya kasılıp kurulmak” denir.⁸²

Servet, iktidar, bilgi vs. gibi dünyanın geçici nimetleri, insanı kibirli ve gururlu hale getirir. Bu sebeptendir ki ayet, kibirli kibirli yürüyen kimselerin ruh durumlarını ıslah etmeyi amaçlamaktadır. Çünkü bir kimsenin kibiri, gururu ve ruh hali, adım atışına ve yürüyüş biçimine de yansır. Bundan dolayı, insanın yürüyüşünde doğal olmasını ve orta yolu tutmasını ve tevazu ile hareket etmesi ilahî bir emirdir: *Yürüyüşünde mütevazı, davranışlarında ölçülü ol; sesini alçaltarak konuş. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin*

⁷⁹ İsrâ (17): 37.

⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l- Kur'ân*, III. 110.

⁸¹ Lokman (31): 18.

⁸² Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 47.

*sesidir.*⁸³ Aynı hususu konu edinen şu ayet ise insanları bir takım fiillerden, tarihsel örneklerin ibret verici öyküleriyle engellemektedir: *Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve onları Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar gibi olmayın...*⁸⁴ Bu ayetin arka planında kibirlenen, ancak daha sonra yaptıklarına pişman olan Mekkeli müşrikler konu edilmektedir. Öyle ki onlar, savaş için evlerinden çıkarken o kadar büyük kibir ve gururla çıkmışlardı ki, geçtikleri yerlerde, her bakımdan üstün olduklarını söyleyerek övünüyorlardı. Ahlâkları kötü olduğu gibi, savaş gayeleri bundan da kötü idi. Çünkü onların savaşı hak, doğruluk ve adalet için değil; aksine bunları yok etmek içindi. İşte bu sebeple zikrettiğimiz ilahî bildirimler aracılığıyla müslümanların, bu kötü insanların yoluna uymamaları ve onlara benzememeleri emredilmiştir.⁸⁵

İslam Dini, insanın gurur ve kibirle hareket etmesini yasaklamaktadır. Bu çerçevede Hz. Peygamber de tevazua bürünen kişinin mertebesinin yükseleceğini müjdelemektedir.⁸⁶ Ancak aşırı derecede gösterilen tevazu da, bir kibir alameti sayılabileceği için, müslümanın bu ikisi arasındaki dengeyi iyi ayarlaması istenmiştir. Ayrıca İslam, acizyet ifade eden bir görünüşte olmaya da hoş bakmamış ve İslam'ın acizlik dini olmadığı ihsas edilmiştir.⁸⁷ Çünkü tevazu göstereceğim diye zelil bir duruma düşüp başkalarına maskara olmak veya bir takım hakaretlere boyun eğmek, ahlâkî bir fazilet değildir.

İlahî emirlerden mülhem, öncelikle Hz. Peygamber'in alçakgönüllü davranması;⁸⁸ fakat buna rağmen vakur ve dik duruş sergilemesi ve bütün ulvî hasletlerin şahsında bulunmasına rağmen yine de, "övünmek yok"⁸⁹ demesi, O'nun, müminler için en güzel örnek oluşun delillerinden biridir. O (s.a.v.), ne Medine'deki başarısından önce, ne de sonra asla kibirlenmemiş ve hayatı boyunca hep tevazu içinde yaşamıştır.⁹⁰ Kendini beğenip, başkalarını küçümsemek gibi kötü huylara sahip olan kimselerin helak

⁸³ Lokman (31): 19.

⁸⁴ Enfal (8): 47.

⁸⁵ Geniş bilgi için bkz: Mevdûdî, *Tefhîmü'l- Kur'ân*, II. 174.

⁸⁶ Müslim: Birr 69 (III.2001); Tirmizî: Birr 82 (IV. 376); İbn-i Mâce: Zühd 16 (II.1398).

⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l- Kur'ân*, IV. 332.

⁸⁸ Şuarâ (26): 215; Ayrıca bkz: Müslim: Cennet 64 (III.2198).

⁸⁹ Dârimî: Mukaddime 8 (I. 26-27); Tirmizî: Menakıb 1 (V. 587).

⁹⁰ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I. 63.

olacaklarını bildiren⁹¹ Allah Rasûlü, böyle çirkin bir vasma sahip olanların kıyamet gününde Allah'ın rahmetinden de uzak olacaklarını haber vermiştir.⁹² Yine en ufak bir kibir göstermeme konusunda müminleri şu hadisiyle müteyakkız olmaya davet etmiştir: *Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kişi cennete giremez.*⁹³

Aynı zamanda ilahî birer emir olan tevazu ve edep gibi erdemlere sahip olan müminlerin, şu ayetle vakarlarını da muhafaza etmeleri istenmiştir: *Rahmân'ın (has) kulları o kimselerdir ki, yeryüzünde mütevazı bir şekilde yürürler ve cahiller kendilerine laf atıp hakaret ederlerse, onlarla tartışmayıp "selamete" der geçerler.*⁹⁴ Yüce Allah bu ayet-i kerimede, kendisine bilinçli bir şekilde ibadet eden kullarının, her şeyden önce yeryüzündeki yürüyüşlerinin ve hareketlerinin İslam ahlâkından kaynaklanan bir vakarla, yumuşak bir tarzda olduğunu, Tiranlar ve zalimler gibi zorbaca, mağrurane, kibirli, saygısız ve kaba bir şekilde olmadığını beyan etmektedir.⁹⁵

İnsana yakışan şan, şöhrat ve dünyevî payeler bakımından büyüklük değil, kulluk bakımından büyüklüktür. Yani, kişinin Allah'a teslimiyet derecesi ne kadar yüksekse, manevî bakımdan Allah'a o kadar yakın demektir. Gerçek manada Allah'a kul olan bir müminde ise görülecek olan vasıf kibir ve tekebbür değil, olgunluğun alameti olan tevazudur.

2.7. ANNE BABAYA İYİLİK ETMEK

Allah'ın izni ve yaratmasıyla, bir çocuğun yokluk âleminden varlık âlemine gelişinin sebebi anne babasıdır. Çocuğun anne babası üzerinde hakları olduğu gibi asıl anne babanın çocuğu üzerindeki hakları çoktur. Çünkü tamamen muhtaç durumdaki çocuğun yetişmesindeki en önemli katkı anne babanıdır. Onlar, gönüllerindeki sonsuz sevgi, şefkat ve merhamet duyguları sayesinde her türlü fedakârlığa katlanarak çocuklarını büyüten ve

⁹¹ Müsilm: Birr 139 (III. 2024).

⁹² Müslim: İman 171 (I. 102).

⁹³ İbn-i Mâce: Zühd 16 (II.1397).

⁹⁴ Furkan (25): 63.

⁹⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV. 99; Elmalılı, *Hak Dini*, V. 447; Ayrıca bkz: Mevdûdî, *Tefhîmü'l- Kur'ân*, III. 599.

terbiye eden kişilerdir. Bu yüzdendir ki Kur'an-ı Kerim'de, Allah'a itaat ve kulluktan hemen sonra anne babaya karşı saygılı olmak ve onlara iyi davranmak emredilmiştir: *Allah'a kulluk edin ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere... iyi davranın.*⁹⁶ *Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edin...*⁹⁷

“Anne babaya iyilik yapın” emri, hemen kendi akabinde “onları asla incitmeyin” yasağını gerekli kılmaktadır. Çünkü anne babayı incitmek o kadar büyük bir haramdır ki, sonuçları, katlanılması çok zor müeyyidelerle donatılmıştır. Onlar hakkında ancak iyilik düşünmeli ve ancak iyilik yapmalıdır. Anne babaya iyilikte bulunmak bu derece yüksek bir görev olmakla beraber Allah'a şirki gerektirmemelidir. Yani anne baba, evlatlarının Allah'a isyan etmesiyle memnun olacaklarsa, onları böylece memnun etmeğe çalışmak Allah'a şirk koşmakla eşit olacağından dolayı haramdır.⁹⁸

Çocuğun, doğuncaya kadar anne karnında taşınması, doğumdan sonraki süreçte de yine onun sütüne, sevgi ve şefkatine muhtaç olması dolayısıyla, babaya göre annenin fonksiyonu daha büyüktür ve çocuğun üzerindeki hakkı daha çoktur. Bu gerçeklik Kur'an'da da vurgulanmaktadır: *Biz insana, anne babasına iyi davranıp (onarlın haklarını gözetmesini) tavsiye ettik. Annesi onu, kat kat güçlük ve zahmetlerle karnında taşımıştır.*⁹⁹ Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber, anneye bir kat daha önem atfetmiştir. Bir sahabenin, “Ya Rasülallah! Kendisine en iyi davranmam gereken kişi kimdir?” sorusuna karşılık Hz. Peygamber; “annendir” buyurmuş, “daha sonra kimdir?” sorusuna üç defaya kadar “annen” dördüncüde ise “babandır” cevabını vermiştir.¹⁰⁰ Bu sebeple evlat, anne babaya iyi davranmak, onlara gereken saygıyı göstermek zorundadır. Bu güzel huya sahip olan çocuğun, anne babanın meşru isteklerini yerine getirmenin aksi yönünde herhangi bir seçim hakkına sahip değildir. Çünkü Yüce Allah anne babaya iyiliği ve güzel davranmayı emrederken, onlara en hafif şekliyle bile olsa memnuniyetsizlik ifade eden bir söz kullanmayı şu ilahî ibareyle yasaklamıştır: *Rabbin kendinden başkasına kulluk etmemenizi*

⁹⁶ Nisa (4): 36.

⁹⁷ Bakara (2): 83.

⁹⁸ Hak Dini, III. 482.

⁹⁹ Lokman (31): 14

¹⁰⁰ Buhari: Edeb 2 (VII. 69); Müslim: Birr 1-2 (III. 1974).

ve ana babaya ihsanı (iyiliği ve güzel davranmayı) emretti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin yanında ihtiyarlığa erişirlerse onlara “öf” bile deme. Onları azarlama, çok nazik ve tatlı söz söyle. Onlara merhamet ve alçakgönüllülük kanatlarını indir ve “Ey Rabbim! Küçükken beni merhametle yetiştirdikleri gibi sen de şimdi onlara merhamet eyle” de.¹⁰¹ Hatta kendileri müslüman olmasalar dahi anne babaya iyi davranmak ve onlarla iyi geçinmek, ilahî bir yasadır: Eğer annen baban seni, hakkında bilgin olmayan şeylerde bana şirk koşmaya zorlarsa onlara itaat etme. Fakat dünya işlerinde onlarla iyi geçin...¹⁰²

İslam tarihinde, konuyla ilgili olarak ders çıkarılması gereken pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela Hz. Ebu Bekir’in kızı Esmâ (r.anha), İslam’ı kabul etmemiş olan annesine karşı nasıl bir davranış sergilemesi gerektiğini Hz. Peygamber’e sormuş, O da; “Annene iyi davran, onunla ilgilen”¹⁰³ demiştir.

Bir takım önemli işleri yaparken anne baba ile istişare edip onların da izin ve rızalarını almak güzel bir huydur. Nitekim Hz. Peygamber de Müslümanların böyle yapmalarını istemiş ve cihada katılmak için Yemen’den Medine’ye gelen bir gence, anne babasının iznini alıp almadığını sormuş, gencin “hayır” demesi üzerine ona; “Haydi, Yemen’e git ve onlardan izin iste. İzin verirlerse gel cihat et, vermezlerse onları memnun etmeye çalış”¹⁰⁴ demiştir.

Yine bir sahabînin Hz. Peygambere gelerek, “Ya Rasûlallah! Anne ve babamı geride ağlar vaziyette bırakıp hicret etmek üzere sana bey’at etmeye geldim” demesi üzerine Hz. Peygamber ona; “Hemen onların yanına dön! Onları ağlattığın gibi yüzlerini tekrar güldür”¹⁰⁵ tavsiyesini yapmıştır.

İncelediğimiz bütün bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla bir insanın anne ve babasına iyi davranarak onlara hizmet edip gönüllerini hoş tutması, hem çok faziletli bir iş, güzel bir huy; hem de aksi davranıldığı müddetçe ilahî müeyyidesi bulunan ciddi bir

¹⁰¹ İsra (17): 23-24.

¹⁰² Lokman (31): 15; ayrıca bkz. Ankebut (29): 8.

¹⁰³ Buhari: Edeb 7-8 (VII. 71); Müslim: Zekât 50 (I. 696).

¹⁰⁴ Ebu Davud: Cihad 33 (III. 39).

¹⁰⁵ Ebu Davud: Cihad 33 (III. 38); Nesai: Bey’at 10 (VII. 143).

husustur. Çünkü bu konuda İslamî bir şuurdan yoksun olanlar ve bu çerçevede kendilerinden beklenen hizmeti gerektiği gibi yapmayanlar şu nebevî ikaza muhatap kalmaktadırlar: “Anne ve babasına veya onlardan sadece birine, yaşlılık günlerinde yetişip de cennete giremeyen kimse perişan olsun, perişan, perişan olsun.”¹⁰⁶ “Anne babasına itaat etmeyen kimselerin Allah, kıyamet gününde yüzüne bakmayacak ve onlar cennete de giremeyeceklerdir.”¹⁰⁷ Bu sebeple, sağlıklarında onların memnuniyetine yönelik her türlü durumla ilgilenip, dualarını almak çok önemli bir huydur. Çünkü anne babanın duası, şu nebevî bildirimde de açıklandığı üzere makbul dualardandır: “Makbul olduğunda şüphe bulunmayan üç dua vardır; mazlumun duası, misafirin duası, babanın çocuğa duası.”¹⁰⁸

Anne babaya iyi davranmak, inancı ne olursa olsun tarih boyunca Dünya İnsanlık Ailesinin fertleri arasında önemli bir huy olarak kabul edilmiştir. Gerek bazı ayetlerde gerekse birçok hadis-i şerifte konunun üzerinde hassasiyetle durulmakta ve bu bağlamda muhataplara güzel bir huy kazandırılmak istenmektedir. Anne babaya iyi davranmayanların tehdit edildiği kutsal ibarelerin dikkat çekici vurguları, bu huyun cennet için bir anahtar mesabesinde olduğunu göstermektedir. Buna karşın anne ve babanın şefkat kanatları altında büyüdükleri halde onlara gerekli ihtimamı göstermeyenlerin, diğer konularda çoğunlukla gündeme getirilmeyen nebevî beddualara maruz kaldıklarını görmekteyiz.

2.8. AYIP VE KUSURLARI ÖRTMEK

Müslümanda bulunması gereken güzel huylardan biri de ayıp ve kusurları örtmektir. Konunun ahiret uzantılarıyla birlikte bir hadiste şöyle açıklandığını görmekteyiz: “Kim bir müslümanın, (diğer bir rivayette bir kulun) bu dünyada ayıbını örterse Allah da onun dünya ve ahrette ayıbını örter.”¹⁰⁹

¹⁰⁶ Müslim: Birr 9-10 (III. 1978).

¹⁰⁷ Nesai: Zekât 69 (V. 80).

¹⁰⁸ Tirmizi: Birr 7 (IV. 314); İbn-i Mace: Dua 11 (II. 1270).

¹⁰⁹ Buharî: Mezalim 3 (III. 98); Müslim: Birr 58,72 (III. 1996,2002); Tirmizi: Birr 19 (IV. 326); İbn-i Mace: Mukaddime 17 (I. 82), Hudud 5 (II. 850); Ebu Davud: Edeb 46 (V. 202).

Dinî vazife icra eden kimselerin görevlerindeki örnek temsile uygun olarak başkalarının ayıp ve kusurları örtmeleri bu güzel huyun toplum bireyleri arasında müstakar olması açısından çok önemlidir. Asıl itibarıyla güzel huylu bir insanın başkalarının ayıp ve kusurlarını araştırarak ifşa etmesi değil, aksine onları görmezden gelmesi ve gücü yetiyorsa izale etmesi beklenir. Çünkü Allah’a yakın olmak isteyen her insan için bu bağlamda başka bir yöneliş bulunmamaktadır. Rabbimizin sıfat isimlerinden birisinin “es-Settar” ya da “Settarul uyub” yani hataları görmezden gelen olduğunu düşünürsek, bu huyun kâmil bir müslüman olmak yolunda nasıl bir işlev deruhte ettiğini daha kolay anlayabiliriz. Her konuda olduğu gibi başkalarının ayıplarının örtülmesi ve yüzüne vurulmamasını isteyen Hz. Peygamber, bu güzel huyu müslümanlara kazandırma bağlamında şu müjde ile taçlandırmaktadır: “Kim birinin gizli kusurunu görür de üzerine bir perde çekip örterse, sanki kabrine diri olarak gömülmüş bir yavruya can verip onu kurtarmış gibi olur.”¹¹⁰

Bir dedektif gibi insanları takip edip kusur araştırmak ve ayıpları gün yüzüne çıkarmak, İslam ahlâk ve adabına aykırıdır. Böyle bir durum şer ve kötülüğü ortaya çıkarıp, insanların birbirine karşı güven duygusunu yıktığı, saygı ve sevgiyi de yok ettiği için çirkin bir hareket olur.¹¹¹ Zaten bu türden bir davranış, yani casusluk yapmak, şu ayet-i kerimede görüldüğü gibi yasak edilen bir eylemdir. *...İnsanların gizli hallerini araştırmayın. Birbirinizin giybetini, dedikodusunu yapmayın...*¹¹² Kaldı ki şuurlu bir müslümanın bu bağlamda üstüne düşen görev, insanların yaptıklarını gizlice araştırıp açığa çıkararak onları rezil etmek değil, aksine kendi hata ve kusurlarını tespit edip bunları düzeltme yoluna gitmektir. Yani, ister merakı gidermek için olsun, ister kötü niyetle başkasına zarar vermek için olsun, insanların gizli yönlerini araştırmak, kusur soruşturmak yasaktır. İki kişinin konuşmasına kulak kabartmak, komşuların evlerinin içini merak etmek, çeşitli yollarla başkalarının aile hayatını veya onların şahsi davranışlarını araştırmak büyük bir ahlâksızlıktır.¹¹³ Hz. Peygamber, bile bile böyle gizli halleri araştırıp onları rezil etmeye çalışanların, aynı akıbeta kendilerinin de düşeceklerini şu sözleriyle ortaya koymaktadır: “Kim arkadaşının ayıbını örterse Allah da kıyamet günü onun ayıbını

¹¹⁰ Müslim: Birr 58 (III. 1996); Ebu Davud: Edeb 45 (V. 200).

¹¹¹ Geniş bilgi için bkz: Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de...*, s. 417-419.

¹¹² Hucurat (49): 12.

¹¹³ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, V. 452.

örter. Kim de bir müslümanın ayıbını araştırıp açığa çıkarırsa, Allah da onun ayıbını açığa çıkarır. Hatta evinin içinde bile olsa ayıbıyla onu rezil eder.¹¹⁴ Her kim de bir kardeşini günahından dolayı ayıplarsa, kendisi de o günahı işlemekten ölmez.”¹¹⁵

Ayıp ve kusur araştırıp bunları ortaya dökmenin, insanları birbirine düşürüp aralarına düşmanlık sokmaktan başka bir işe yaramayacağı aşikârdır. Öyleyse müslüman, kendisine ve etrafındakilere fayda veren işlerle meşgul olmalıdır. Bir kimsenin özel ve gizli hallerini araştırıp, toplum içinde onu küçük düşürmeye çalışmak gibi kötü bir vasfa sahip olmak, toplum fertleri arasında fitnenin ve fenalığın yayılmasına sebep olacağı için, müslümanın, ilahî ve nebevî bildirimlerin sonuçları da göz önünde bulundurarak böyle bir vebalden kendini koruması elzemdir.

2.9. CÖMERT OLMAK

Cömertlik, Yüce Allah'ın sıfat isimlerindedir. Bu sıfat, çoğunlukla “el-Kerîm” ismiyle tanımlanmaktadır. Cömertlik, sahip olunan imkân ve varlıkları, ahlâkî ölçüler içinde başkalarıyla paylaşmak, muhtaç olanlara herhangi bir karşılık beklemezsizin bol bol verip yardımda bulunmak, kısaca israf ve cimrilikten uzak olarak elinde bulunan nimeti dikkatli bir şekilde, gereken yerde gerektiği kadar harcamaktır.¹¹⁶

Kendisinin sonsuz cömert olduğunu ifade eden Yüce Allah, kullarının da cömert olmalarını şu ayetiyle emretmektedir: *Ey iman edenler! İçinde ne bir alış veriş, ne bir dostluk, ne de (Allah'ın izni olmadıkça) bir şefaât bulunmayan kıyamet günü gelip çatmadan önce, sizi rızıklandırdığımız şeylerden Allah yolunda cömertçe sarf edin.*¹¹⁷ Cenab-ı Hak bu ayet-i kerimede, müslümanların ahirete yönelik olarak bir şeyler yapabilme durumunun mümkün olduğu dünya günlerinde iken, Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerden yine O'nun yolunda infak ederek, ahirete yönelik hazırlık yapmasını emretmektedir. İnkârcılar gibi sadece dünyaya ait keyif ve tutkuları için mal biriktirip

¹¹⁴ İbn-i Mace: Hudud 5 (II. 850).

¹¹⁵ Tirmizi: Kıyame 53 (IV. 6619).

¹¹⁶ Saim Kılavuz-Osman Çetin-Akif Köten-Hüseyin Algül, *Din Kültürü ve...*, s. 50; Ayrıca bkz: Ömer Çelik-Mustafa-Öztürk- Murat Kaya, *Üsve-i Hasene*, İst 1424/2003, s. 318.

¹¹⁷ Bakara (2): 254.

cimrilik yapmak suretiyle kendisini azaba maruz bırakmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Aksi halde kendilerine son derece önem verip sakladıkları ve Allah yolunda cömertçe harcamadıkları altınların ve gümüşlerin azap vesilesi olacağını bildirmekte, bu altın ve gümüşlerin alımı ve satımıyla ilgili hiçbir iş görmeyeceği gün gelmeden önce, onların zekâtlarını cömertçe vermek suretiyle görevlerini yerine getirmelerini istemektedir.¹¹⁸

Başkalarına yardım etmekten kaçınmamak ve eli açık olmak anlamına gelen cömertlik, asla saçıp savurmak değildir. İhtiyaç olan bir şeyi, imkân olduğu halde almamak cimrilik olduğu gibi, hiç ihtiyacı olmadığı halde lüzumsuz harcama yapmak da cömertlik veya bonkörlük olmayıp, israftır. Şunu da belirtmek gerekir ki, israf çokça harcamak değil; yersiz, gereksiz ve haram olan bir şey için yapılan harcamadır. Bunun azı da çoğu da aynıdır. İsrâf edenleri sevilmediği hatta kınandığı İslâm'da bilinen bir gerçektir.¹¹⁹ Diğer yandan, yerinde, gerekli ve isabetli harcama çok dahi olsa israf sayılmamış, aksine böyle bir cömertlik takdire şayan görülmüştür. Müminde bulunan bu cömertlik vasfının, zikredeceğimiz şu ayetlerde bazı kurullarla berraklaştırıldığını görüyoruz: *Elini sımsıkı boynuna bağlayıp cimri kesilme. Tamamen açıp savurganlık da yapma. Yoksa kınanır ve pişman olursun.*¹²⁰ *Onlar harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik yaparlar. Bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*¹²¹ *Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Fakat saçıp savurarak israf etme. Çünkü israf edenler şeytanların kardeşleridirler. Şeytan ise Rabbinin karşı çok nankördür.*¹²² Ayet-i kerimelerde açıkça görüldüğü gibi İslâm, eli sıkı olarak cimri olmayı yermekte, lüzumsuz saçıp savurmayı da yasaklamaktadır. Bunun yanında o, insanın şefkat ve merhamet sahibi olarak cömert olmasını, bu konuda da orta yolu takip etmesini istemektedir.

İnsanı cimri olmaya sevk eden bazı faktörler vardır ki, bunların başında fakirleşme korkusu gelir. Yani cimri kişi, cömert davranıldığında malının azalıp biteceğinden korkar. Hâlbuki Hz. Peygamber bu tür kimseler için şöyle der: “Kesenin ağzını bağlama, senin de

¹¹⁸ Benzer ifadelerle geniş bilgi için bkz: El-Vâhidî, *El-Vecîz*, I. 182; Elmalılı, *Hak Dini*, II. 847-848.

¹¹⁹ En'âm (6): 141, A'râf (7): 31.

¹²⁰ İsrâ (17): 29.

¹²¹ Furkân (25): 67.

¹²² İsrâ (17): 26-27.

rızkın bağlanır.”¹²³ Kişinin gelecek korkusu ve mal düşkünlüğü sebebiyle cimrilik yapması, o malın kendisine Allah tarafından verildiğini unutmak ve tevekkül etmemek anlamına gelir. Kendisine fayda sağlayacağı düşüncesiyle dünya malını biriktiren cimriler, şu ayet-i kerimede yerilmektedirler: *Allah’ın kendisine verdiği nimetlerden Allah yolunda harcamayarak cimrilik edenler, sakın bu yaptıklarının kendilerine hayır getireceğini zannetmesinler. Aksine bu onlar için kötüdür. Bilsinler ki, cimrilik edip Allah yolunda harcamadıkları mallar, kıyamet günü boyunlarına azap olarak dolanacaktır.*¹²⁴ Hâlbuki Allah, cimrilik etmeyip de elindeki maddî imkânları Allah rızası için cömertçe sarf eden kullarına, onların yerine daha iyisini fazlasıyla vereceğini vaat ederek; *“Allah yolunda ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir”*¹²⁵ buyurmaktadır. Cimriliğinden dolayı ihtiyacı olan insanlara bir kuruş veremeyen ve dünya malını biriktirme arzusuyla dolu olan harîs insanları ise Yüce Allah şöyle tehdit etmektedir: *Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda cömertçe harcamayanları acıklı bir azapla müjdele. Bu biriktirdikleri (mallar ve paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün onlara denilir ki; “işte bu, kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık biriktirmekte olduğunuz şeylerin azabını tadın.”*¹²⁶

Kendisinde cömertlik vasfı bulunmayan kişinin, infak olgusunu gerçekleştirebilmesi zordur. İnfakta bulunmayan kişi ise manevî arınmışlığa ulaşmış olamaz. İşte cömertlik, kişinin manevi olarak temizlenmesine vesile olan ve bu sayede onun Allah’ın rızasına ulaşmasını ve yukarıdaki ayetlerde ifade edilen ateşten korunmasını sağlayan güzel bir huydur.

2.10. DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK

İslam Dini, istikamet üzere bulunmayı emrederek yalan söylememeye, doğru ve dürüst olmaya büyük önem vermiş ve bu erdemlerin birer güzel huy olarak müslümanlarda bulunmasını istemiştir. Güzel bir huy olmasının yanında doğruluk ve dürüstlük, aslında

¹²³ Buhari: Zekât 21 (II. 118).

¹²⁴ Al-i İmrân (3): 180.

¹²⁵ Sebe (34): 39.

¹²⁶ Tevbe (9): 34-35.

müminin ayrılmaz bir vasfıdır. Çünkü Allah Rasülü, yalanla imanın bir arada bulunamayacağını ve yalancılığın müminin değil, münafığın bir özelliği olduğunu bildirmiştir.¹²⁷ Bu konuda insanların en doğru ve en güvenilir olan kişileri peygamberlerdir. Son Peygamber ise, özü ve sözü ile insanlara doğruluk örneği olmuş en yüce şahsiyettir. O (s.a.v.), kendisinden özlü ve güzel bir nasihat isteyen bir sahabisine; “Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol”¹²⁸ tavsiyesinde bulunmuştur. Hz. Peygamber’in, Allah’a imandan hemen sonra doğruluğu zikretmesi, doğruluk ile iman arasındaki bağlantı açısından dikkat çekicidir.

Doğruluğun ve dürüstlüğün zıddı olan münafıklık ve yalancılık gibi, bir müslümanda asla bulunmaması gereken çirkin huylar, kişinin onurunu aşındırıp onu değersiz ve güvensiz hale getiren kötü huyların başında gelir. Eğer bir toplumda, doğruluğun yerini yalancılık ve sahtekârlık alırsa, insanların birbirlerine güveni kalmayacağı için, hayat yaşanmaz hale gelir. Allah Rasülü (a.s.), insanlara bu kötü huydan şiddetle kaçınmalarını emretmiş, bizzat kendi hayatında da hiç yalan söylememenin, doğru, dürüst ve güvenilir olmanın örneğini, “el-Emin” sıfatının sahibi olarak göstermiştir. Öyle ki, O’nun peygamber oluşuna iman etmeyenler dahi, doğruluğuna ve dürüstlüğü güvenmişler ve O’nun güvenilirliği hakkında olumsuz en ufak bir söz dahi söylememişlerdir.

Yalan söylemeyi bir huy haline getiren kimsenin varacağı son noktanın, kendisine hayır getirmeyeceğini ve Allah nezdinde çok sevimsiz bir mevkide bulunacağını, Son Nebinin şu açık ifadelerinde görüyoruz: “Kul, yalan söylemeye devam ettikçe kalbinde siyah bir nokta oluşur. Sonra bu nokta büyür ve kalbin tamamını siyah yapar. Sonunda bu kişi Allah katında ‘yalancı’ ilan edilir.”¹²⁹ Yalancılık, münafıklığın alameti olan kötü bir huy olduğu için, Allah katında “yalancı” ilan edilen kişi, Cenab-ı Hakk’ın rahmetinden de mahrum kalacaktır. Çünkü Allah, doğru ve dürüst olmayan, istikametten sapan insanları sevmemektedir. Yine Allah Rasülü, doğru sözlü ve dürüst olanların netice itibarıyla kazançta, yalancıların ise kayıpta olacaklarını belirterek, müslümanları doğru ve dürüst olmaları konusunda şöyle ikaz etmektedir: “Size doğru olmanızı emrederim. Çünkü doğru sözlülük iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi sürekli doğru konuştuğu için sonunda Allah

¹²⁷ Buhari: İman 24 (I. 14); Müslim: İman 107 (I. 78).

¹²⁸ Müslim: İman 62 (I. 65).

¹²⁹ Muvatta’: Kelam 18 (II. 990).

katında “sıddık” (hiç yalan söylemeyen, çok doğru) olara ilan edilir. Sizi yalan söylemekten men ederim. Çünkü yalan, kötülük işlemeye, kötülük ise cehenneme götürür. İnsan sürekli yalan söylediği için sonunda Allah katında “kezzâb”(çok yalancı) diye ilan edilir.”¹³⁰ İşte bu şekilde “doğruluk ve dürüstlük erdemine sahip olan kişiler, ‘sıddık’ kelimesiyle nitelendirilmektedirler.”¹³¹ Bu sebeple, Müslüman’ın böyle güzel bir payeye sahip olabilmesi için, bu erdemlerden ayrılmaması şarttır. Cenab-ı Hak, yalan söylemekten uzak olarak doğruluğa sarılan müminleri affedeceğini şu ayet-i kerimesiyle bildirmektedir: *Ey iman edenler! Allah’a karşı takva üzere bulunun ve doğru söz söyleyin ki, Allah işlerinizi düzeltsin ve sizin günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah’a ve Rasüle itaat ederse, muhakkak ki en büyük kurtuluşa ermiş olur.*¹³² Diğer bir ayet-i kerime de şöyledir: *Şüphesiz “Rabbimiz Allah’tır” deyip de sonra (kulluk görevlerinde ve işlerinde) dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır. İşte onlar cennet ehlidir.*¹³³ Ashab-ı Kiram, bu ayette geçen “dosdoğru olmak” ifadesinden şunları anlamışlardır: “Allah’a itaatten sapmamak, hile yapmamak, sözünde ve fiilinde doğru olmak, söylediklerine uygun amel etmek, ihlâslı olmak ve Allah’tan başkasından yüz çevirmek, yani kısaca bu meziyetleri huy edinmek kamil bir müminin ideali olmalıdır.”¹³⁴

Hz. Peygamber, yalanı ve yalancılığı yasakladığı ve kesinlikle hoş görmediği gibi, doğrulukla bağdaşmayan davranışları da hoş görmemiştir. Bir şey vermek vaadiyle bir çocuğu çağırıp da sonra vermemenin yalan olacağını söyleyerek bu tür aldatmaların, insanı helake sürükleyen kötü birer huy olduğunu deklare etmiştir. Bu hususa örnek olacak bir olayı Abdullah bin Amr şöyle anlatmaktadır: “Bir gün Rasülüllah bizim evimize misafir olarak gelmişti. O esnada annem “gel sana bir şey vereceğim” diye beni çağırdı. Rasülüllah anneme; “Çocuğa ne vereceksin?” diye sordu. Annem de hurma vereceğini söyleyince Hz. Peygamber; “Eğer aldatıp ona bir şey vermeseydin sana bir yalan günahı yazmış olurdu,”¹³⁵ dedi. Bu sebeple müslüman, özüyle sözüyle, duruşuyla davranışıyla, işiyle

¹³⁰ Buhari: Edeb 69 (VII. 95); Müslim: Birr 103-105 (III. 2012-2013); Tirmizî: Birr 46 (IV. 347); Ebu Davud: Edeb 88 (V. 264).

¹³¹ TDV İlmihal (İslam ve Toplum), Ank 2005, II. 524.

¹³² Ahzâb (33): 71-72.

¹³³ Ahkâf (46): 13-14

¹³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 322.

¹³⁵ Ebu Davud: Edeb 88 (V. 265); Ahmed III. 447.

gücüyle v.s. her şeyiyle öyle doğru olmalı ve doğruluk onun her şeyine öyle sirayet etmelidir ki, düşmanları dahi onun doğruluğunu itiraf etmek zorunda kalmalıdır. Nitekim Ebu Cehil, Ahnes b. Şerîk, Nadr b. Haris ve daha sonra müslüman olan Ebu Süfan gibi azılı İslam düşmanları bile, Hz. Peygamber'in doğruluğunu itiraf etmek zorunda kalmışlardır.¹³⁶ Çünkü O (s.a.v.), şakadan bile olsa yalan söylememiş ve bu şekilde yalan söylemeyenlerin cennete gireceğine kefil olmuş,¹³⁷ fakat insanları güldürme niyetiyle de olsa yalan söyleyenleri zemmetmiştir.¹³⁸ Abdullah b. Selam'ın, Allah Rasülünün mübarek yüzünü ilk gördüğünde, O'nun yüzünün yalancı yüzü olmadığını söylediği gibi,¹³⁹ Hz. Peygamber'i örnek alan bir müslümanın, aynen onun hayatında olduğu gibi, her haliyle karşısındakilere doğru, dürüst ve güvenilir bir insan olduğu intibasını vermesi, kendisinden beklenen bir davranış ve güzel bir huydur.

2.11. DÜNYA AHİRET DENGESİNİ SAĞLAMAK

İnsanın niyeti ve maksadı, yaptığı işin neticesine de tesir eder. Mesela sadece dünya için çalışan kişi ile hem dünya hem ahiret için çalışan kişilerin, her ikisi de bu dünyada çalışıyor olmalarına rağmen, Allah katında alacakları mükâfatları farklıdır. Çünkü Allah Rasülü, amellerin niyetlere göre olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁰ Yüce Allah ise; *“Kim ahiret kazancını isterse onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse ona da istediğinden veririz. Fakat onun ahiretten hiçbir payı olmaz”*¹⁴¹ şeklindeki ilahî beyanıyla, insanların niyet ve isteklerine göre nasiplerini vereceğini açıkça ifade etmektedir. Buna rağmen bazı insanlar aceleci davranarak bütün istek ve çabalarını dünyaya yöneltmekte ve *“Yarabbi bize vereceğini bu dünyada ver”*¹⁴² diye dua ederek bu dünyada her şeye sahip olmak istemektedirler. Bir insan, hangi iş olursa olsun, onu sadece dünya garaz ve maksadına kavuşmak niyetiyle yaparsa, ahirette onun bir ecir ve sevap beklemeye hakkı

¹³⁶ Buhari: Bed'ül-Vahy 6 (I. 5); Müslim: Cihad 74 (II. 1393).

¹³⁷ Tirmizî: Birr 58 (IV. 358); Ebu Davud: Edeb 8 (V. 150).

¹³⁸ Tirmizî: Zühd 10 (IV. 557); Ebu Davud: Edeb 88 (V. 265).

¹³⁹ Tirmizî: Kıyame 42 (IV. 602); İbn-i mace: Et'ime 1 (II. 1083), İkame 174 (I. 423).

¹⁴⁰ Buhari: Bed'ül-Vahy 1 (I. 2); Müslim: İmare 155.

¹⁴¹ Şûra (42): 20.

¹⁴² Bakara (2): 200.

yoktur.¹⁴³ Hâlbuki Cenab-ı Hak insanın dünya ve ahiret nasibini ararken bir denge içinde olmasını, yani ne aşırı bir hırsla tamamen dünyaya dalıp ahretini unutmasını, ne de kendini tamamen ahiret işlerine hasredip dünyadan el etek çekmesini ister. O(c.c.), bildirmiş olduğu ölçüler çerçevesinde şu ilahî beyanıyla insanın dünya ve ahiret dengesini kurmasını emreder: *Allah'ın sana verdiği şeylerle ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma...*¹⁴⁴ Bu ilahî mesajdan hareketle müminin, bu dünyada kimseye yük ve muhtaç olmamak için çalışıp çabalaması gerekmektedir. Bununla beraber dünyanın, ahiret için bir hazırlık safhası olduğunu da göz ardı etmeden, ebedî hayatın sermayesini bu dünyada hazırlaması ve ikisini bir denge içerisinde tutarak, bu yaşam tarzını güzel bir huy haline getirmesi, onun bir ideali olmasının yanında, İlahî İrade'nin de emridir.

Cahiliye döneminde yaşayan bazı insanlar, ahiretten ve orada saadete kavuşmaktan hiç bahsetmeksizin, “Yarabbi! Bu yılı yağmur ve bolluk yılı yap”¹⁴⁵ gibi dualar ederlerdi. İnsanın bu şekilde sadece geçici dünya nimetini istemesi, geçici olanı elde edeyim derken ebedî olan ahiret nimetlerinden gafil kalması insanı hüsrana götüren kötü bir huydur. Akıllı insan, hem dünya hem de ahiret saadeti için çalışan ve “Yarabbi! Bize dünyada da güzellik, ahirette de güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru”¹⁴⁶ diye dua ve istekte bulunan insandır.

Dünyada yaşayan insan elbette meşru sınırlar içerisinde dünyanın güzelliklerini temenni etmeli, onları helal yollardan elde etmek için çalışıp çabalamalı ve kimseye muhtaç olmamalıdır. Fakat bütün bunları yaparken tamamen dünyaya dalıp Allah'a kulluğu da unutmamalıdır. Haram helal gözetmeden ve ahireti hiç hesaba katmadan, tamamen maddeci bir bakış açısıyla hareket eden kişi, bu kötü huy sebebiyle sonunda kaybetmeye mahkûm olur. Birçok ayette, dünya hayatının aldatıcı olduğuna dikkat çekilerek, bu hayata dalıp ahiret hayatının ve oraya hazırlanmanın unutulmaması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu iki hayat arasında denge kurmak ve ona göre yaşamak ilahî bir emir olarak takdim edilmektedir: *Bilin ki (ahiret kazancına önem verilmeden geçirilen) dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme, mal ve*

¹⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 352.

¹⁴⁴ Kasas (28): 77.

¹⁴⁵ El-Kâdî, *Esbab-ı Nüzûl*, s. 40.

¹⁴⁶ Bakara (2): 201.

evlat sahibi olma yarışından ibarettir...¹⁴⁷ Ey insanlar! Şüphe yok ki, Allah'ın va'di mutlaka tahakkuk edecek olan bir gerçektir. O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın.¹⁴⁸ Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Korkup sakınanlar için ahiret yurdu gerçekten daha hayırlıdır. Yine de akıl erdirmeyecek misiniz?¹⁴⁹ Dile getirdiğimiz bütün bu sebeplerden dolayı dünya ve ahiret dengesini İslamî bir bakış açısıyla kurmak güzel bir huy olduğu kadar, insanı muhtemel dünyevî tuzaklara düşmekten kurtaran önemli bir saiktir. Dünyevîleşen ve sadece maddî bakımdan mükemmel olmayı arzulayan bir insanın bu amacına erişebilmesi uğrunda yapmayacağı zulüm ve işlemeyeceği haksızlık kalmamaktadır. Belki de uhrevî değerler dünyaya nefsî isteklerle bağlanıp kalan insanların en çok muhtaç olduğu şeylerdir. Diğergâmlık, fedakârlık, cömertlik, kanaat, zayıflara ve yoksullara acıma gibi erdemler, dünya ahiret dengesi için göz önünde bulundurulması gereken hususlardır.

Dünya hayatının, ahiret hayatı karşısında geçici bir faydalanma olduğundan bahseden ayetlerde, özetle anlatılmak istenen şudur: “Sonsuz ahiret hayatına oranla geçici dünya hayatı, ciddi bir iş arasında verilen mola gibidir. Dünya hayatı sağduyudan yoksun kişileri, yanlış anlayışlara itebilecek ve hayatı yalnızca oyun ve eğlenceden ibaret sayabilecek şekilde tuzaklarla doludur.”¹⁵⁰ Bu sebeple dünya hayatı, Cenab-ı Hakk'ın bir imtihan dershanesi, ölüm mecburen gerçekleşecek bir kanun, ahiret de zarurî bir intikal yurdu olduğuna göre, insan akıllı davranıp ona göre yaşamak ve hazırlık yapmak durumundadır. Hz. Peygamber, gerçek manada akıllı olan ve ebedî hayatlarını perişan etmeyenlerin, ölümü sıkça hatırlayan ve ondan sonrası için hazırlık yapan kişiler olduğunu¹⁵¹ ifade ettikten sonra, onlara bu dünyada bir garip, hatta bir yolcu gibi davranmalarını tavsiye etmiştir.¹⁵² Dolayısıyla, Yaratıcıya kul olmayı unutturacak derecede kalbe mal mülk ve dünya sevgisi doldurmak, ebediyen bu dünyada kalacakmış gibi tamamen dünyaya bağlanmak, neticesi kaçınılmaz olan bir hüsrandır. Bu durum, insanın

¹⁴⁷ Hadid (57): 20.

¹⁴⁸ Fatır (35): 5.

¹⁴⁹ En'am (6): 32; ayrıca bkz: Al-ü İmran (3): 185; Nisa (4): 77; Yunus (10): 24; Ra'd (13): 26; Kehf (18):45- 46; Ankebüt (29): 64; Mümin (40): 39; Muhammed (47): 36.

¹⁵⁰ Farklı ifadelerle bkz: Mevdüdü, *Tefhîmü'l-Kur'an*, I. 543.

¹⁵¹ İbn-i Mâce: Zühd 31 (II. 1422).

¹⁵² Buahri: Rikak 3 (VII. 170); Tirmizî: Zühd 25 (IV. 567).

kendisini aldatmasından başka bir şey değildir. Onun için bazı hadislerde, asıl değer verilecek hayatın, ebedî olan ahiret hayatı olduğunun söylenmesi,¹⁵³ hatırdan çıkarılmaması gereken bir konudur.

İnsan, harîs bir şekilde kendisini dünyaya kaptırıp yaratılış gayesine ters düşerse, nefsinin ve dünyanın kölesi olur. Hatta kazandığı malı ve mülkü de zamanı gelince kendisine hükmeder ve onu bir esir gibi teslim alırlar. Bundan dolayı insan eğer dünyadan faydalanırken, helal ve harama dikkat etmeyerek her türlü yola başvurursa ve kazandığı malın da kendisini ölümsüzleştireceğini zannederse, bu büyük bir yanılgıdır.¹⁵⁴ Böyle bir dünya hırsının peşinden koşan insanlar şu nebevî ifadede ikaz edilmektedirler: “İnsanoğlunun bir vadi dolusu malı olsa ikincisini ister. Onun gözünü ancak toprak doyurur.”¹⁵⁵

Ahiret yurdunu unutarak bütün ümidini ve geleceğini dünyaya hasreden insanların sonunda dünyevîleştikleri ve sevdikleri şeylerin esiri olduğunu yukarıda anlatmıştık. Böyle insanlar, bitmek tükenmek bilmeyen dünya hırsıyla, bazı özel olgulara duydukları aşırı sevgi sebebiyle bir noktadan sonra tamamen dünyevileşmiş ve maddeperest olmuşlardır. Hâlbuki bu şekilde ahiret hayatından habersiz bir dünya hayatı yaşamak, dünyevî olan her şeye dalıp gitmek, ebedî olan ahiret karşısında korkunç bir aldanıştır. Bir oyun ve eğlence olarak tanımlanan dünya hayatı, asıl itibarıyla Rabbini, ahreti ve hesabı unutarak kutsal değerlerden azade yaşayan bir insanın mutlak aldanışıdır. Bu gerçeklik, bir ayette şöyle ifade edilmektedir: *İnsanlara kadın, çocuk, yüklerle altın ve gümüş, besili, soylu ve güzel binekler, küçük ve büyük baş hayvanlar ve ekinlerin sevgisi cazip gösterildi. Hâlbuki bunlar (imtihan için verilen) dünya hayatının geçici nimetleridir. Varılacak yer ve asıl mutlu son, Allah katındadır.*¹⁵⁶

Sağduyulu ve ahiret âlemine önem veren bir insanın ilahî ve nebevî uyarılara kulak vermesinin, kendi lehine bir durum arz edeceği aşikârdır. Onun dünyadan hiç ayrılmayacak

¹⁵³ Buharai: Cihad 33 (III. 212).

¹⁵⁴ Hümeze (104): 3.

¹⁵⁵ Buahri: Rikak 10 (VII. 175); Müslim. Zekât 116-117 (I. 725-726).

¹⁵⁶ Al-i İmran (3): 14.

gibi kendisini tamamen maddî şeylere kaptırması kınanılacak bir husustur.¹⁵⁷ Bu sürgit durum Kur'an'da sıklıkla sorgulanmaktadır: *Ey insan! Kerim olan Rabbine karşı seni aldatan nedir?*¹⁵⁸ Bu ikazdan sonra, yol gösterici bir başka ikazda ise aynı konu şöyle ele alınmaktadır: *Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna, hiçbir çocuğun da babasına bir faydasının dokunmayacağı gündün korkun. Allah'ın va'dinin gerçekleşeceğinde şüphe yoktur. Sakın dünya hayatı ve aldatıcı şeytan sizi aldatmasın.*¹⁵⁹

İnsanın, Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimetlerden faydalanmasında, meşru yollardan servet sahibi olmasında bir beis yoktur. Kötü olan ve istenmeyen şey, dünya ve ahiret dengesine hiç dikkat etmeksizin, tamamen dünyevî çıkar peşine düşüp, kazanılan malın mülkün esiri olmak, yani maddeperest birisi olup çıkmaktır. Böyle kötü bir huydan uzak olarak, Allah'ın ve ahiretin unutulmadığı bir dünya hayatı yaşamak ise, kâmil müminlerin güzel huylarındandır.

2.12. EMANETE RİAYET ETMEK

Kelime olarak, gönlün mutmain olması, korkunun ise yok olması anlamına gelen emanet, insanın içinde bulunduğu durumun ismidir. Bazen de korunması için kişinin kendisine bırakılan şeye emanet denir.¹⁶⁰

Peygamberlerde bulunan sıfatlardan biri olan emanet, Hz. Peygamber'in de en önemli özelliğidir. O(s.a.v.), nübüvvetinden önce de bütün güzel hasletlerle mücehhez olup, her bakımdan güzel ahlâk örneklerini sergilemiş, sadakat ve güvenilirlik bakımından da asrının en üstünü ve en önde geleni olmuştur. Hatta bu özelliğinden dolayı kendisine

¹⁵⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Ahmet Lütfi Kazancı, *Nübüvvet Pınarında Kırk Hadis*, İst 2010, s. 336.

¹⁵⁸ İnfıtâr (82): 6.

¹⁵⁹ Lokman (31): 33.

¹⁶⁰ Râgıb el-İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 35-36; Ayrıca bkz: Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, (Vedi'a maddesi), s. 1489.

“el-Emin” vasfını layık görülmüştür.¹⁶¹ Bu güzel vasıf, yani huy, sanki onun ikinci ismi olmuş ve asırlardır “Muhammedü'l-Emin” diye anılmaktadır.¹⁶²

Emin kişi olmak, toplum ve fert hayatının esasıdır. Toplumun huzur ve saadeti, insanların birbirlerine güvenmelerine bağlıdır. İnsanda bu eminlik vasfı yoksa onun saygınlığı da yoktur. Yüce Allah müminlerin vasıflarının arasında, onların emanetleri koruduklarını ve verdikleri sözleri yerine getirdiklerini de zikreder.¹⁶³ Allah Rasülü de müslümanı şöyle tarif eder: “Müslüman müslüman’ın kardeşidir, ona hıyanet etmez, yalan söylemez ve yardımını ondan esirgemez.”¹⁶⁴ Bu hadis, müminin başkalarına ve çevresine güven veren, güzel huylu bir insan olduğunu ihsas ettirmektedir. Bu gerçeklikten hareketle herkesin kendisinden razı olduğu ve güven duyduğu bir müminin başkalarına hıyaneti beklenemez. Bu güzel huy, tıpkı onun zirvesini benliğinde taşıyan Son Peygamber’in evrensel misyonuna talip olan herkeste bulunması gereken öncelikli bir vasıftır. Pek çok güzelliğin üzerine inşa edildiği bu huy, yeni mühtedilerin cezp edilmesinde Hz. Peygamber’e yardımcı olan belki de en büyük beşerî bir saikti. Lider olmak ve bunun akabinde büyük davaların peşinden gitmek, çoğunlukla tek kişinin başarabileceği türden olgular değildir. Bu çerçevede deruhte edilen misyonun bir takım yüklerini, diğer bir deyişle sorumluluklarını bölüşecek insanların her şeyden önce çağrı yapanın güvenilen bir kişi olduğuna inanmaları gerekir. Kısaca güven vermek ve emanete riayet etmek bir müminin en önemli vasfıdır. Emanete riayet etmeyen kişi, mümin olma vasfını kaybetmiş demektir.

Beşer olması sebebiyle herhangi bir mümin, şeytanın iğvalarına boyun eğerek bazı günahları işlemiş olabilir. Ancak onun kendisine emanet olarak tevdi edilen herhangi bir şeye hıyanet etmesi ve bu bağlamda yalan söylemesi, öteden beri devam ettirdiği fitratını ve sağlam konumunu örseleyen birer kötü huydur. Belki de giderek katmerleşen bu kötü huylar, onu iman çizgisinin dışına itebilecek şeytanî bir kuvveye bürünebilecektir. Zaten Hz. Peygamber mezkûr durumun vahametini bir keresinde şöylece formüle etmiştir:

¹⁶¹ Ebu Muhammed Abdulmelik b.Hişam, *es-Sıratü'n-Nebeviye*, Beyrut 1392/1971, I. 191; İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, I. 121.

¹⁶² İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, I. 121.

¹⁶³ Müminun (23): 8.

¹⁶⁴ Tirmizi: Birr 18 (IV. 325).

“Emanete hıyanet edenin imanı yoktur. Verdiği sözü tutmayanın da dini yoktur.”¹⁶⁵ Bu nebevî ifadeler emanete riayet konusunu ciddiye almayan her mümin için çok korkunç bir ikazdır. Eğer müminde böyle kötü bir huy bulunur da mümin bu durumunu ıslah etme yönüne gitmezse, onun varacağı son nokta, münafıklıktır. Bu kötü huyun alametlerinin ise, şu nebevî ifadede maddeleştirildiğini görüyoruz: “Dört vasıf vardır ki, bunlar kimde bulunursa o kişi tam bir münafık olur. Kimde de bu vasıflardan biri bulunursa onu terk edinceye kadar o kişide münafıklıktan bir sıfat kalmış olur. Bunlar: Kendisine bir şey emanet edildiği zaman ona ihanet eder. Konuştuğu zaman yalan söyler. Söz verince sözünden cayar. Düşmanlıkta haddi aşar, haksızlık eder.”¹⁶⁶

Emanete riayetin olmadığı yerde münafıklığın zuhur etmesi kaçınılmazdır. O halde kâmil bir imana erişebilmek için bu güzel huyun bir hayat tarzı haline getirilmesi gerekir. Bunun aksi olan huylar, Allah katında beğenilmeyen ve insanı O’ndan uzaklaştıran, asıl itibariyle de temiz fitratına yabancı olan arızî fazlalıklardır. Bu fazlalıkları birer huy edinerek tertemiz fitratını zedeleyen insanların ahirette nasıl bir yaptırımla karşılaşacağı pek çok ayete konu edilmektedir. Mesela münafıkların ahirette maruz kalacakları aşağılık durum tasvir edilirken cehennem figürlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Bunların arasında “cehennemin en aşağı tabakası” ifadesi dikkat çekicidir.¹⁶⁷ Konuyla ilgili olarak bir kutsî hadiste şöyle denilmektedir: “Ben kıyamet gününde Allah adına yemin edip de sonra sözünden dönen kişinin düşmanı olurum.”¹⁶⁸ Başka bir hadis-i şerifte de; “Ahdini bozan herkes için kıyamet günü bir bayrak dikilip, ‘bu falanın vefasızlık alametidir’ diye ilan olunacağı bildirilir.”¹⁶⁹ Öyleyse gerçek bir müminin, zikrettiğimiz kutsal ifadelerde tasvir edilen kötü akıbeta duçar olmaması için güzel bir huy olan emanete riayet konusuna ciddiyetle eğilmesi gerekir. Bu gereklilik hem onun kendisi için hem dünya insanlık ailesi için hem de dünyamız için bir zorunluluktur. Müslümanların ortak kıymet ve değer kalibresinin yüksek olması için bu türden güzel huyların teşmili büyük önem arz etmektedir. Kaldı ki çirkin bir huyla irtibatını koparmaksızın bir insanın ibadet etmesi fazla bir önem taşımamaktadır. Çünkü bir müslüman eğer ihanet etmesinden korkulan

¹⁶⁵ Ahmed, III. 135.

¹⁶⁶ Buhari: İman 24 (I. 14), Mezalim 17 (III. 101); Müslim: İman 106 107-108-109 (I. 25).

¹⁶⁷ Nisa (4): 145.

¹⁶⁸ Buhari: Buyu’ 106 (III. 41).

¹⁶⁹ Buhari: Cizye 22 (IV. 71), Edeb 99 (VII. 114); Müslim: Cihad 11-17 (II. 1360-1361).

güvensiz bir kimse durumunda ise, böyle kimselerin imanında bir problemin mevcudiyeti aşikârdır. Bu noktada ikazlarına devam eden Allah Rasûlü, yukarıdaki sözünün sonuna şunu da ilave etmiştir: “Hatta bu kişi namaz kılmaya oruç tutmaya devam edip, mümin olduğunu iddia etse bile bu böyledir.”¹⁷⁰

Emanet nedir? İnsana verilen emanetler bakımından konuya bakıldığında, maddi manevi, büyük küçük onun yüklendiği her görev bir emanettir: “*Doğrusu Biz emaneti (emir ve yasakları) göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar korkarak bunu yüklenmekten çekindiler. Onu insan yükledi...*”¹⁷¹ Bu kutsal ifadelerden anlaşılacağı üzere ilahî emir ve yasakların tamamına riayet, insan için bir emanettir. Bu sebeple insan yaratıcısına olan emanetini, ancak O’nun bildirdiği hükümlere ve rızasına uygun yaşamak suretiyle koruyabilmektedir. Bu noktadaki karşı tavırlar Kur’an’ın da belirttiği üzere tam bir ihanet göstergesidir: *Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’ine ihanet etmeyin. Bile bile emanetlerinize de hıyanet etmeyin.*¹⁷² Dinî konuları ciddiye almayarak insanın kendi fitratına zarar vermesi, başlangıçtaki safiyetini bozması ve bunların giderek kötü birer huy olarak vicdanlarda yerleşmesine sebep olur. Emanete riayetsizlik ilerleyen süreçte insanın sınırlı çevresini aşarak daha geniş zeminlerde yaygınlık kazanmasına sebep olabilir. Çevreye, hayvanlara verilen ama çoğu kere önemsiz gibi gözüken emanet ihlalleri belli bir noktadan sonra dünyamızı yaşanamaz bir hale getirebilmektedir. Başlangıçta gösterilen küçük bir cüretkârlık, her dönüşünde bir o kadar daha büyüyen kartopu misali yanlışlıkları ve kötü huyları tetiklemektedir. İşte emanete gösterilmeyen itina, bir müminin hayatının her safhasına sirayet eden bozucu bir saiktir. Kul hakkı ihlali, ibadetlerde gevşeklik, helal haram seçimindeki umursamazlık, görevi kötüye kullanmak, tembellik, vücut azalarının yanlış yerlerde kullanılması gibi birçok olumsuzluk emanete gereğince önem vermemekten kaynaklanmaktadır. Çünkü insan bir kere Allah’a ve Rasûlüne ihanet etmeye başladı mı, kendi arasında mala ve cana, ırza ve namusa, vatana, millete ve onun menfaatleri ile ilgili emanetlere, kısaca her şeye ihanet etmeye başlar. Kişi kendinden emin olmayınca da başkaları hiç olmaz.¹⁷³

¹⁷⁰ Müslim: İman 109 (I. 25).

¹⁷¹ Ahzâb (33): 72.

¹⁷² Enfâl (8): 27.

¹⁷³ Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 127-128; Ayrıca farklı ifadelerle bkz: El-Vâhidî, *El-Vecîz*, I. 437.

İnsanın kendine karşı emaneti, kendisi için en faydalı olanı tercih etmesi, zararlı olan her şeyden uzak durması, kendi canına zarar vermemesi, sağlığını sıhhatini ve bedenini iyi muhafaza etmesidir. İnsanın diğer insanlara karşı emanetine gelince; verdiği sözü yerine getirmesi, üzerine aldığı vazifeyi layıkıyla yapıp kusurlu yapmaması, kimseye haksızlık etmemesi, hileye başvurmaması v.b. durumlardır. Bütün bunları bilinçli bir şekilde yerine getirmek emanete riayet; aksi ise emanete hıyanettir. İnsanın diğer insanlara karşı olan emaneti hakkında Allah Rasülü'nün şöyle bir tavsiyesi olmuştur: “Sana emanet bırakana emanetini iade et. Sana ihanet edene sen hainlik yapma.”¹⁷⁴ “Kim doğru olmadığını bildiği halde Müslüman kardeşine bir iş tavsiye ederse, ona ihanet etmiş olur.”¹⁷⁵ Müslümanların en faziletlisi kimdir sorusuna ise O (s.a.v.); “dilinden ve elinden müslümanların emniyette olduğu kimsedir”¹⁷⁶ cevabını vermiştir. Emanete hıyanetin çok kötü bir huy olduğunu ifade eden Allah Rasülü, kendisi de bütün bu emanetlere ihanet etmekten Allah'a sığınmıştır.¹⁷⁷ Dolayısıyla emanete riayet, pek çok güzel huyun payandası durumunda ve onları adeta ayakta tutan sağlam bir direktir.

Diğer taraftan dünyanın düzgün gidişatına çeşitli sebeplerle zarar vermek, mesela bu çerçevede kamu malını amacı dışında kullanmak emanete hıyanettir. Çünkü bunlarda herkesin hakkı vardır. Kamu malına ihanet etmeyenler ise bazı hadislerde övülen ve Hz. Peygamberle özdeşleşen insanlardır.¹⁷⁸ Bu konuda gevşek davrananlar ve seçici olamayanlar bir başka nebevî ifadede sert bir şekilde kınanmaktadır: “Bir işe memur tayin ettiğimiz kimse, bizden bir iğneyi veya ondan daha büyük bir şeyi gizlerse bu hıyanet olur ve kıyamet günü onunla gelir.”¹⁷⁹

Belki de insana bahşedilen emanetlerin içerisinde en çok riayet edilmesi gereken çocuklardır. Çok çeşitli yelpazeye yayılmış olan çocuk hak ve sorumlulukları ancak büyük özverilerin ve karşılıksız sevginin gölgesinde ifa edilebilir. Onları yetiştirip büyütme maddî ve her şeyden de önemlisi manevî yönden desteklemek bu konudaki sorumluluğun

¹⁷⁴ Ebu Davut: Buyu' 79 (III. 805); Tirmizi: Buyu' 38 (III. 564).

¹⁷⁵ Ebu Davut: İlim 8 (IV. 66).

¹⁷⁶ Buhari: İman 4-5 (I. 8-9), Rıkak 26 (VII. 185); Müslim: İman 64-65 (I. 65).

¹⁷⁷ İbn-i Mace: Et'ime 53 (II. 1113); Nesâi: İstiâze 19-20 (VIII. 263).

¹⁷⁸ Tirmizi: Menakıb 74 (V. 731).

¹⁷⁹ Müslim: İmare 30 (II. 1465); Ebu Davut: Akdiye 5 (IV. 10).

ve güzel huyun denendiği bariz bir görev alanıdır. Çocuğu her türlü kötülükten koruyup en güzel şekilde, İslam şuur ve ahlâkıyla iyi bir insan olarak yetiştirip, manevî donanımına da dikkat etmek, bu çerçevedeki bir başka sorumluluk olsa gerektir.

Sonuç itibariyle “emanet”, sadece malla sınırlı olmayan gayet geniş kapsamlı bir kavramdır. Akıl kendisi başta olmak üzere, akla gelebilecek her bir nimet, emanettir ve bunları yerli yerinde kullanmak da insanın sorumluluğundadır. Bununla beraber, bütün şer’i teklifler ve insanın yükümlülüğünde olan bütün işler birer emanet olduğu gibi Allah’a ve Peygamber’e verilen sözlerle, insanlara verilen sözler de birer emanettir.

2.13. GÖRGÜLÜ OLMAK

Görgülü olmak ve bu bağlamda güzel bir huy edinmek, Kur’an-ı Kerim’de başlı başına bir sureye (Hucurât) konu edilmiştir. Görgülü ve medenî bir müslüman sözlerinde, davranışlarında ve insanlarla olan ilişkilerinde ölçülü olmak durumundadır. Âdâb-ı muaşeretle ilgili olan bu kurallara riayet edilmeyen bir toplumda saygı ve hoşgörüden, hak ve hukuktan edep ve ahlâktan söz edilemeyeceği de aşikârdır.¹⁸⁰ Bu çerçevede son din olarak İslam, edebin, ahlâkın, hakkın, hukukun ve muâşeret kurallarının, birey ve toplum hayatında hangi seviyede olması gerektiğinin esaslarını ortaya koymuştur. Bahsi geçen surede Müslümanların Hz. Peygamberle olan ilişkilerinde hangi görgü kurallarına riayet etmeleri gerektiği şahit olmaktadır: *Ey iman edenler! (söz ve davranışlarınızla) Allah ve Rasûlünün önüne geçmeyin... Seslerinizi Peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin...(O’nun huzurunda saygılı olun).*¹⁸¹ Gündelik yaşantının farklı evrelerinde aceleci davranarak, ölçüsüz ve dengesiz hareket etmelerinden dolayı bazı müminlerin ikaz edildiği bu ayet-i kerimeleri müfessirler şöyle tefsir etmişlerdir: “Din ve dünya işlerinde Allah ve Rasûlünden önce bir şey yapmaya kalkışmayın. Söz ve fiillerinizde de O’nun çizdiği sınırların dışına çıkmayın.”¹⁸² Bu çerçevede onun konuşması ve karar vermesi

¹⁸⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Zeki Duman, *Kur’an-ı Kerim’de...*, s. 13-14.

¹⁸¹ Hucurat (49): 1-3.

¹⁸² Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, Kurtubî, *el-Cami’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, Kahire tsz., XVI. 300; Ayrıca bkz: er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, X. 92-94.

gereken yerde, acele ederek daha önce konuşup karar vermeyin.¹⁸³ Kur'an'ın peygamber telakkisi, dinî konulardaki yapıp etmelere karşılık muhatapların herhangi bir alternatif yönelişe rağbet etmelerini yasaklamaktadır. Bunun giderek Nebi'yi üzecek saygısız bir davranışa sebep olmaması için yukarıdaki ayette geçtiği üzere ilahî irade böyle davranmayı müminlere yasaklamış, bunun yanında seslerini de Rasûlüllah'ın sesinin üstüne çıkarmamalarını, onunla herhangi biriyle konuşur gibi konuşmamalarını emretmiştir.¹⁸⁴ Dolayısıyla “mümin” ismine yakışan bir edep ve terbiye metodunu bu ayetlerde görmek mümkündür. Bu bağlamda bir müminin kendi isteğine göre değil, ilahî yasaların öngördüğü görgü kurallarına riayet ederek hareket etmesi de zaruridir. Çünkü bu türden hükümlerin havî olduğu konularda hiçbir müslümanın kendi arzusuna göre karar verme yetkisinin olmadığı, şüphe götürmeyen bir gerçektir.

Günlük hayatta sıklıkla karşılaşıldığı için dikkat edilmesi gereken görgü kurallarından biri de selam vermek ve evlere giriş çıkışlarda izin istemektir. Yüce Allah insanlara bu görgü kuralını şu ayetiyle öğretir: *Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere ve (odalara) girerken izin almadan ve sahiplerine seslenip selam vermeden girmeyin. Bu sizin için daha hayırlıdır.*¹⁸⁵ Bu ayetin nüzul sebebi olarak kaydedilen rivayet şudur:

Ensardan bir kadın, Rasûlüllah'a gelip, “Ya Rasûlallah! Ben evimde bir durumda bulunurum ki, o halde iken hiç kimsenin beni görmesini istemem. Fakat ailemden bir kimsenin üzerime gelip giriverdiği çok olur” demişti. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.¹⁸⁶

Başkasını mülkü olan ve hiçbir şekilde içeriye girme hakkı bulunmayan evlere izinsiz girmek, gasp türünden bir saldırı ve haddi aşma olduğu için hukuk ve hüküm açısından yasaktır. Kendi mülkü olup içine girme hakkı bulunan bir evin içinde ise, kendinden başkasına ait olan odalara habersiz ve selamsız girmek, yani odadaki kişinin durumunun, içeriye girilmeye müsait olup olmadığını sormadan ve izin istemeden, baskın

¹⁸³ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, IV. 205.

¹⁸⁴ Geniş bilgi için bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 516-518; eş-Şevkânî, *Fethul'l-Kadîr*, V. 69-70.

¹⁸⁵ Nur (24): 27.

¹⁸⁶ El-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 334; es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, s. 224-225; el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 275.

yapar gibi girivermek, edep ve din yönünden haramdır. Hz. Peygamber'in bu tür durumlarda öksürerek, tespih ve tekbir okuyarak veya selam vererek hane halkının haberdar edilmesi gerektiğini söylemesi, edep açısından öncelenmesi gereken bir husustur. Bakıma muhtaç durumdaki annesinin hizmetini görmek üzere sık sık yanına girmesi gerektiğini ifade eden bir sahabînin, her girişinde izin almasının şart olup olmadığını sorması üzerine, görmek istemediği bir manzarayla karşılaşmaması için Hz. Peygamber'in, kendisine izin alması gerektiğini ifade etmesi,¹⁸⁷ konuyla ilgili güzel bir örnektir. Dolayısıyla, odaya girme hakkı bulunmakla beraber, en yakını dahi olsa, bir başkasının odasına girmek için nazikçe izin istemek şarttır. Bu şartlık farz anlamında değil, sünnet ve edep anlamındadır.¹⁸⁸ İncelediğimiz konu çerçevesinde, evdeki hizmetçi ve küçük çocuklar da odalara girmek istediklerinde kendilerine izin istemelerinin öğretilmesi, Kur'an'ın da bir emridir.¹⁸⁹

Ev içinde başka odalara girerken izin istemek edepten ve görgü kurallarından olan güzel bir huy olduğu gibi başka evlere girmek istenildiğinde de, konut güvenliği ve huzurun ihlal edilmemesi için izin istemek de bir gerekliliktir. Böyle bir durumda üç defa kapı çalınarak izin alınması isteyen Hz. Peygamber'in, eğer üçüncü izin istemede de cevap verilmezse geri dönülmesi gerektiğini ifade etmesi, müslümanlara edebî bir usûl öğretmiş olması bakımından dikkate şayandır.¹⁹⁰ Dolayısıyla görgü ve edepten uzak; inat ve ısrarla kapıyı çalıp öylece beklemek, İslam ahlâkıyla da bağdaşmayan bir durumdur. Ayrıca izin isterken bağırıp çağırmak veya kapıyı yıkarçasına şiddetle çalmak da hiç uygun olmayan nezaketsizlikler arasındadır.¹⁹¹

Güvenilen ve saygı duyulan bir bireyin bütün insanlığa rol-model olmasını hedefleyen İslam, bu ilkeyi zedeleyecek en küçük olumsuz tavır ve davranışları da izale edebilmiştir. İnsanların kendi aralarında fısıldaşarak konuşmalarını ve böylece ilerleyen süreçte fertler arasındaki bir ayrışmaya yol açacak olan fısıldaşma bile Kur'an'ın izale etmek için hakkında hüküm tesis ettiği bir konudur: *Ey iman edenler! Aranızda gizli*

¹⁸⁷ Bkz: Suyûtî, *ed-Dürrü 'l-Mensûr*, VI. 173.

¹⁸⁸ Er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, VIII. 415-416; İbn Kesir, *Tefsiru 'l-Kur'an 'il-Azîm*, III. 401-403.

¹⁸⁹ Nur (24): 58.

¹⁹⁰ Buhar: İsti'zân 13,17 (VII. 130-131); Müslim: Âdab 39 (II. 1697).

¹⁹¹ İlgili ayetlerin yorumu ve konu hakkında geniş bilgi için bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, V. 376-378, 404.

*konuştuğunuz zaman, günahı, düşmanlığı ve Peygambere karşı gelmeyi fısıldeşmayın. İyilik ve takvayı fısıldeşın. Allah'tan korkun.*¹⁹² Aynı konunun bir hadiste daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığını görmekteyiz: “Üç kişi bulunduğunuz zaman, insanlara karışncaya kadar ikiniz diğelerini yalnız bırakıp fısıldeşmasın. Çünkü bu onu üzer.”¹⁹³ Nebevî söylem dile getirdiğimiz konuşma tarzının çirkinliğine işaret etmektedir. Müslüman bilgiler, burada zikrettiğimiz ayet ve hadislerden hareketle, bilmediği bir dille birisinin yanında konuşmanın da aynı hükme tâbi olacağı¹⁹⁴ kanaatindedirler.

Toplum halinde yaşayan insanların, birbirleriyle ilişki içerisinde olmaları kaçınılmaz bir gerçektir. İnsanların sıklıkla karşılaştıkları günlük işlerinde ve davranışlarında, olgunluk göstermeleri ve başkalarına zarar vermeden medenî davranışlar sergilemeleri, göz ardı edilmemesi gereken prensiplerdendir. Dinin asıl kaynakları olan ayet ve Peygamber uygulamaları, bu konuda rol-model müslümanları teşhiz edecek kuvvet ve berraklıktadır. Burada en önemli unsur iyi huylara talip müslümanların varlığıdır. Zaten ideal toplumlar, kendilerinde fitrata uygun bir hazır bulunuşluğu ısrarla koruyan bu türden insanlardan oluşur.

2.14. GÜNAHLARI KÜÇÜK GÖRMEK

Kutsal yasaya uymamaktan dolayı çoğunlukla ahirette ceza almayı gerektiren bir durum olan günah,¹⁹⁵ nebevî bir ifadesiyle; “kalbi tırmalayıp duran ve insanların bilmesini istemediği işler”¹⁹⁶ olarak tarif edilmektedir.

Dünya arenasına imtihan maksadıyla gönderilen insanın Allah'ı tanımasına, dolayısıyla da imtihanı kazanmasına engel olan günah olgusu, insanın manevî yapısını tehlikeye sokan olumsuz bir etkidir. Rab olarak Allah'ı tanımamak şeytanı sevindirdiği gibi, Allah'ın rızasından ve rahmetinden uzak kalmayı da gerektiren bir husustur. Çünkü ilahî huzurdan kovulup rahmetten mahrum kalan şeytan, insanı kendi safına çekmek

¹⁹² Mücadele (58): 9.

¹⁹³ Buhari: İsti'zân 47 (VII. 142); Müslim: Selam 37-38 (II. 1752); İbn-i Mâce: Edeb 57 (II. 1253).

¹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, VII. 183.

¹⁹⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1185; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, s. 299.

¹⁹⁶ Müslim: Birr 14-15 (III. 1970); Tirmizi: Zühd 52 (IV. 597).

isteyen ve onu ilahî güzelliklerin tamamından mahrum bırakmaya çalışan ezelf bir düşmandır.¹⁹⁷ İşte bu sebeple ilahî kuralların öngördüğü her şeye gönülden iman ettikten sonra şeytanın iğvasına kanmadan günaha giden bütün yolları tıkama gerekliliği, birçok ayetin insana sıklıkla hatırlattığı bir konudur. Dolayısıyla “bu kadarcıktan bir şey olmaz” düşüncesiyle hareket edip günahları küçük görmek, daha başka günahları işlemeye kapı aralayan çirkin bir huydur. Çünkü bu durum yavaş yavaş insanın ayağını büyük günahları işlemeye doğru kaydırır ve zamanla onda alışkanlık haline gelir. Buna karşın Kur’an, günah işlemeyi alışkanlık haline getirmek gibi kötü bir huya sahip olanların, bu amelleri sebebiyle kalplerinin körelip paslanacağını belirtmektedir.¹⁹⁸ Hâlbuki bu kalp, başlangıçta sanki cilalı bir kâğıt üzerine dökülmüş, fakat silinip temizlenmesi mümkün olan bir mürekkep gibi iken, bile bile o kâğıdın üzerine mürekkep dökmeye devam edilip de artık silinmez hale getirilmiştir.¹⁹⁹

Günahların küçük görülmemesiyle ilgili olarak onlardan sakınılması gerektiğini, aksi halde küçük görülen o günahların birikerek kişinin kendi cehennem ateşini hazırlamış olacağını ifade eden Alah Rasülünün daha sonra şu örneği vermesi çok manidardır: “Bir topluluk bir çölde konaklar. Yemek vakti geldiğinde biri küçük bir dal parçası, diğeri başka bir dal parçası getirir ve böylece büyük bir yığın oluşturulur. Sonra bunlar ateş yakarak yemeklerini pişirirler.”²⁰⁰ Diğer bir hadis-i şerifte de, küçümsenen amellerden ve önemsenmeyen en küçük günahlardan bile sakınılması tavsiye edilerek, yapılan en küçük işlere kadar her şeyin bir melek tarafından gözetlenip kayda geçirildiğinin bildirilmesi,²⁰¹ müminin bu konuda duyarlı olması gerektiğine dair bir ikazdır. Konunun içeriğine uygun olması bakımından buraya kaydettiğimiz Hz. Peygamber’in olgun bir mümin tanımlaması şöyledir: “Mümin kimse günahlarını hayalinde öyle büyütür ki, sanki kendisi bir dağın eteğinde oturuyormuş da dağ üzerine çöküverecekmiş zanneder. Günahkâr kimse ise günahlarını, burnunun üstüne konan bir sinek gibi görür.”²⁰²

¹⁹⁷ A’râf (7): 14-18; Hicr (15): 36-42.

¹⁹⁸ Mutaffifin (83): 14.

¹⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, I. 192.

²⁰⁰ Ahmed, I. 402-403, V. 331.

²⁰¹ İbn-i Mâce: Zühd 29 (II. 1417); Dârimî: Rikak 17 (I. 699); Ahmed, VI. 70,151.

²⁰² Buhari: Deavât 3 (VII. 145).

İşlenen günahı küçük görüp onu önemsememek, gafletin ve iman zayıflığının işaretini veren bir huy olsa gerektir. Allah'ın azabına sebep olabileceği düşüncesiyle müminin böyle bir gafletten uzak durması, İslam'ın öngördüğü prensiplerden olmasının yanı sıra, müminin kendi lehine yönelik olan güzel bir huydur.

2.15. GÜNAHTA ISRAR ETMEMEK

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insan günah işlemekten tamamen azade olan bir varlık değildir. O hem hayra hem de şerre meyilli ve istidatlı olarak yaratılmıştır. İnsandaki nefs-i emmâre ise, devamlı kötülüğü emrettiği için²⁰³ onu hep günah işlemeye sevk eden bir saik olmuştur. İnsan bu nefse uyup belki günah işleyebilir. Ancak önemli olan konu, Allah'ın emrine muhalif davranıldığı için pişman olup hemen tevbe etmek; işlenen günahta ise ısrar etmemektir. Çünkü şu ilahî bildirim, dinlerini ciddiye alan güzel huylu müminlerin günahta bilerek ısrar etmeyeceklerini bildirmektedir: *O takva sahipleri, çirkin bir iş işledikleri veya günahlarla kendilerine zulmettikleri zaman, Allah'ı anarak hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Zaten Allah'tan başka kim günahları bağışlar ki? Bir de onlar, işledikleri günahlarında bilerek ısrar etmezler.*²⁰⁴ Bu kutsal ifadeler, beşer olmanın verdiği zaafiyet sebebiyle eğer bir kişi günah teşkil edecek bir duruma düştüğünde derhal Yaratıcısını hatırlayıp O'ndan bağışlanma dilemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Hatta müttakî olan kulların beşer olmaları dolayısıyla bir günah işlediklerinde, yaptığına pişman olup hayâ ederek, diliyle ve kalbiyle hemen tevbe ettikleri ve işledikleri günahlarda ısrar etmedikleri belirtilmekte ve bunun akabinde de bu kullara bağışlanma müjdesi verilmektedir.²⁰⁵ Öyleyse, işlenen tek taraflı bir günahtan tevbe olgusuyla kurtulmak için bilerek ve isteyerek, dolayısıyla işi ciddiye almayarak o günahta ısrar edilmeme şartı aranmaktadır.

Birçok ayette, günah işlemekte ısrar eden nankörlerin sevilmediği ifade edilirken,²⁰⁶ aynı doğrultudaki bir hadiste ise, günahın ve günahta ısrarın kalbe olan olumsuz etkisi

²⁰³ Yusuf (12): 53.

²⁰⁴ Âl-i İmran (3): 135.

²⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II. 384.s

²⁰⁶ Bakara (2): 276.

şöylece açıklanmaktadır: “Kul bir günah işlediği zaman kalbine siyah bir nokta vurulur. Eğer nefsini bundan koruyup günahıtan dönerek istiğfar (tevbe ve afv) dilerse, kalbi bu siyah noktadan arınarak cilalanır. Günahlara tekrar dönerse (günah işlemekte ısrar ederse) kalbindeki siyah noktalar çoğalır ve neticede bu noktalar kalbin her yerini tamamen kaplar. İşte bu durum Mutaffifin suresinin 14. ayetinin konu edindiği üzere tam anlamıyla “kalbin paslanmasıdır”: *Hayır! Doğrusu onların işlemekte oldukları günahlar, kalplerini köreltmış ve üzerinde pas bağlamıştır.*²⁰⁷

“İşlenen her bir günahın içinde, insanı küfre sürükleyen bir yol vardır” deyimi de aslında mühim bir gerçeği dile getirmektedir. Yani, bir günahı işlemeye devam eden insan, zamanla o günaha alışır ve artık onu terk edemez hale gelir. Bu alışkanlık ise onu her geçen gün daha büyük manevî tehlikelere sürükler. Bu bakımdan günahıta ısrarın temelinde, hiç pişman olmaksızın ve Allah’tan hiç çekinmeksizin O’nun hoşlanmadığı fiili işlemeye devam etmek yatar. Bir müminin böyle kötü bir huya sahip olması, Allah’ın gazabını üzerine çekmesi bakımından yeterli bir sebeptir. Son dinin misyonunu temsil rolüyle bütün insanlara taşımak isteyen bir müminin, incelediğimiz bu kötü huyda ısrarı terk edip kendisine çeki düzen vermesi ve tevbenin ciddiye alınması gereken bir zindelik olgusu olduğunu kabul etmesi gerekir.

2.16. GÜZEL İŞ YAPMAK

İslam’ın standardı kalite ve güzelliştir. Yani İslam, müslümanın ihsan şuuruyla hareket etmesini isteyerek, yaptığı her işinde kalite ve güzellik arar. Bu kaliteyi ve güzelliği yakalayabilmenin yolu ise Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. “Size, sımsıkı sarıldığınız sürece sapıtmayacağınız iki şey bıraktım. Bunlar, Allah’ın Kitabı ve Nebisinin Sünnetidir,”²⁰⁸ buyuran Allah Rasülü, dile getirdiğimiz bu iki ana temele dayanıldığı zaman bir müminin gerçek manada İslâmî kimlik ve nitelik kazanacağını belirtmek istemiştir. Aslında mümin olduğunu ifade eden bir kişinin hareketleri, davranışları, sözleri ve yaşantısı, yakın planda İslâmî ölçülere tabi tutulduğunda kalitesi ortaya çıkacaktır. Onun için müslümanın, yaptığı her işi Allah’ın gözetimi altında olduğunu aklından

²⁰⁷ Tirmizi: Tefsir 75 (V. 434); ibn-i Mâce: Zühd 29 (II. 1418); Ahmed, II. 297.

²⁰⁸ İbn-i Mâce: Menasik 84 (II. 1033); Muvatta’: Kader 3 (II. 899).

çıkarmadan yapması güzel bir huydur. Çünkü Allah, yarattığı bütün varlıkların her halini bildiğini şu ayetiyle deklare etmektedir: *Nerede olursanız olun, Allah sizinle beraberdir. O bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*²⁰⁹

Aynı konunun diğer bir ayette ihsan şuuruyla sarmalandığı ve bu doğrultuda hareket edenlerin sevildiği belirtilmektedir.²¹⁰ Tabi ki bu bağlamda beşerî zorluklara katlanarak ve şeytanî tuzaklara düşmeyerek yoluna devam eden özverili müminlerin kazanımlarının zayı olmayacağı ilahî bir garanti formuyla sunulmaktadır.²¹¹ Bütün güzel huyları en güzel şekilde temsil etme yeteneğine sahip olmasının yanı sıra her yönüyle en güzel bir şekilde yaratıldığı ifade edilen²¹² ve “Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et”²¹³ emrine muhatap olan insan, yaptığı her işin en güzelini yapmaya adaydır. Dolaylı olarak işaret ettiğimiz ayet-i kerimede de belirtildiği gibi insanın en güzel olanı yapma hasleti, “ihsan” terimiyle ifadelendirilmiştir. Bu terimde iyiliği, iyi, güzel, seviyeli ve kaliteli yapmak gibi erdemler yer almaktadır. Bir başka ifadeyle yapılan iyiliği başa kakmamak ve bu güzel fiili infak derecesinde ifa etmek gerekir. Tamamı birer güzel huy olarak telakki edilmekle birlikte ihsan, maddi manevî her çeşit iyilik için kullanılırken, infak daha çok tasaddukla ilgili maddî yardımlar için kullanılmaktadır. Bu sebeple müslüman, infak da dâhil olmak üzere, ihsan seviyesini ve kalitesini yakalamak durumundadır.²¹⁴ Çünkü yapılan herhangi bir hayır işi veya infak, adabına uygun ve güzel bir şekilde yapılmazsa, böyle bir işte Allah’ın rızası olmaz. Allah’ın rızasının olmadığı bir işten ise hayır ve sevap umulamaz. Dolayısıyla müslüman işinde, ibadetinde, sözünde, davranışında, hayrında, infakında v.s. konularda, her şeyin en iyisini, en güzelini yapmak zorundadır. Kolayına kaçılarak, hakkı verilmeden, baştan savma yapılan işler makbul olmayacağı gibi sonuç itibariyle bunların insana hayır getirmeyeceği de aşikârdır.

Yaratıcının her konuda ihsanı emrettiği, yani her işin güzel yapılması, herkese ve her şeye güzel davranılması gerektiğini ifade ettiği belirtilen bir hadiste şöyle denilmektedir:

²⁰⁹ Hadîd (57): 4.

²¹⁰ Bakara (2): 195.

²¹¹ Kehf (18): 30.

²¹² Tin (95): 4.

²¹³ Kasas (28): 77.

²¹⁴ Geniş bilgi için bkz: İsmail L. Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, İst 1411/1990, s. 53.

“(Meşru bir sebeple herhangi bir) canlıyı öldüreceğiniz zaman onu güzelce öldürün (eziyet ve işkence yapmayın). Hayvan boğazlayacağınız zaman güzelce boğazlayın. Böyle bir işe girecek olanınız bıçağını iyice bilesin ve keseceği hayvanı rahatlatсын.”²¹⁵ Meşru bir yolda hayvan boğazlamanın her evresine mükemmel ölçüler öngören İslam, insanın hem benliğini hem de amellerinin iyiliğın zirvesinde olmasını hedeflemektedir. Çünkü Allah, yaptığı işi en güzel ve sağlam bir şekilde yapan kimseyi sever.”²¹⁶ Hz. Peygamber’in konuyla ilgili olarak incelediğimiz bu hadisleri, yapılacak olan herhangi bir işin ihsan bilinciyle yapılması gerektiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Çünkü gerçek mümin, hayatı ve onun kutsal bildirgelerden aldığı her türlü yansımayı ciddiye alan kişidir. Müminin şuurla ibadet etmesi gerektiğini, bundan yola çıkarak yaptığı bütün işlerin de aynı tarzda olmasını öğütleyen şu hadis önemli bir ölçü olsa gerektir: “İhsan, Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmendir. Sen O’nu görmüyorsan da O seni görür.”²¹⁷ “İhsan, Allah’ı görüyormuşçasına O’ndan korkmandır.”²¹⁸

İncelediğimiz ayet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere, Kutsal Bildirimler ve gerçekler göz ardı edilirse, İslam’ın standardına ve kalitesine ulaşmak mümkün değildir. Yapılan işlerde, ne pahasına olursa olsun doğruluk ilkesine riayet etmek, işe hile karıştırmadan o işi yapabildiğinin en güzeliyle yapmak, gerçek müslümanın güzel huylardan biridir.

2.17. GÜZEL SÖZ SÖYLEMEK

Güzel söz ilahî tebligatın en katı gönüllere ulaşmasında çok önemli bir role sahiptir. Bir fikrin ve düşüncenin yüksek değerleri havi olması bir bakıma onun güzel bir şekilde arz edilmesiyle ortaya çıkar. Bu bağlamda en güzel bir şekilde yaratılan insana belki de bütün güzelliklerinin yansımasındaki en etkin araç olan güzel söz söyleme yeteneği de

²¹⁵ Müslim: Sayd 57 (II. 1548); Ebu Davut: Edâhi 11 (III. 243); İbn-i Mâce: Zebâih 3 (II. 1058).

²¹⁶ Deylemî, Müsned, I. 157.

²¹⁷ Buhari: İman 37; Müslim: İman 5.

²¹⁸ Müslim: İman 7.

bahşedilmiştir. Nitekim Kur'an'ın; “*Biz ona bir dil ve iki dudak vermedik mi?*”²¹⁹ ifadesi bunun delilidir.

Dünya hayatının en değerli olgularından ve müslümanın güzel huylarından biri de, güzel sözlerle insanların gönüllerini kazanmaktır. Sıkıntı ve bunalım içinde olan birini teselli etmek, derdi olan bir kardeşinin derdine derman olmak, gönül almak, güzel birer huy olduğu gibi, aynı zamanda inancın da bir gereğidir. Bu noktadan hareketle insanların birbirleriyle iyi geçinmeleri ve iyi ilişkiler içinde olmaları istenmiştir. İnsanlar arası ilişkilerin iyi olmasının ön şartı ise dili güzel kullanmak ve güzel söz söylemektir. Bu gerçek zikredeceğimiz şu ayete de konu edilmektedir: *Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler.*²²⁰ Bu ayet, insana ait güzel bir huyu öncelerken aynı zamanda onu belki de bütün olumsuzlukların muharriki olan kötü söz kullanmaktan men etmektedir. Çünkü ağızdan çıkan ve gönlü yaralaya kötü sözün sebep olduğu tahribatın izalesi kolay olmamaktadır. Belki de bu gerçekten hareketle Hz. Peygamber bütün müslümanları uyararak; “özür dilemek zorunda kalacağınız bir sözü söylemeyin”²²¹ şeklinde önemli bir tavsiyesinde bulunmuştur.

İnsanın sevinçli ve kederli anları olduğu gibi kızgın ve öfkeli anları da olabilir. Özellikle öfkeli olduğu anlarda, daha da öfkelenip ilahî rahmetten uzaklaşmasını isteyen şeytan, insanı kışkırtarak fevrî hareketlerde bulundurur ve ona kötü sözler sarf ettirir. Bu şekilde gönül yıkmak çok kolaydır ama yıkılan o gönlü tamir etmek çok zordur. Yunus Emre; “Bir kez gönül yıktın ise, bu kıldığın namaz değil” sözleriyle, gönül kırmanın ne kadar kötü bir huy olduğunu ifade etmek istemiştir. Dolayısıyla olgun mümin, bu tür kötü huylardan uzak durarak, her an muhataplarına güzel söz söyleyebilmeyi, kendisi için güzel bir huy edinmeyi başaran kişidir.

Güzel sözün bir sadaka olduğunu,²²² olgun bir müminin kötü söz söyleyemeyeceğini ve başkalarına dil uzatamayacağını²²³ ve müminin güzel söz söylemek suretiyle kendisini

²¹⁹ Beled (90): 9.

²²⁰ İsrâ (17): 53.

²²¹ İbn-i Mâce: Zühd 15 (II. 1396).

²²² Buhari: Edeb 34 (VII. 79).

²²³ Tirmizi: Birr 48 (IV. 350).

cehennemden koruması gerektiğinin²²⁴ ifade edildiği hadislerin her biri, gündelik yaşantımızın olağan hareketleri içerisinde gelişen ve nihaî olarak bir müslümanda bulunması gereken güzel huylara birer örnektir. Hele lânet edip sövmek, bir mümine asla yakışmayacağı gibi, bu durum kesinlikle onda bulunmaması gereken çirkin bir huydur. İşte bundan dolayı Son Peygamber, kendisine yapılan ve lanet okumasını isteyen bir takım müracaatları geri çevirmiş ve lanet eden bir kişi olmadığını, aksine “rahmet peygamberi” olduğunu söylemiştir.²²⁵ Kaldı ki bir müslümana sövmek fâsıklıktır.²²⁶ Bütün bunların yanı sıra “ya hayır söyleyin ya da susun” şeklindeki ikaz, asıl itibarıyla ideal bir müslüman açısından zorunluluktur. Bu hadisin baş tarafına her kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa²²⁷ gibi bir ön şartın getirilmiş olması, güzel söz söylemenin önemini bir kez daha ortaya koymuş ve bu güzel huyu müslüman açısından bir zorunluluk haline getirmiştir. Nihai olarak bu hadis gerçek bir inanırın kötü söz söylemektense susmanın daha hayırlı olacağını, bir başka ifadeyle onun aklına her geleni söylememesi gerektiğini; söyleyeceklerini ise düşünüp tartarak ve güzel bir şekilde söylemesinin uygun olmayacağını ihsas etmiştir.

Tatlı dilin, güler yüzün ve güzel sözün, insanlar üzerindeki etkisinden ve onları cezbeden yönünden dolayı olsa gerektir ki, Cenab-ı Hak Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun’u Firavun’a gönderip; “*Ona yumuşak sözle, tatlı dille hitap edin*”²²⁸ diye emretmiş ve güzel söz söylemek suretiyle kendisini uyarmalarını istemiştir. İlgili ayetten anlaşılacağı üzere muhatap kâfir bile olsa, âdâp gereği güzel bir üslûbun kullanılması istenmiştir. Bazı çağdaş bilgiler, bu ayetin tefsirinde, bir insanı doğru yola götürmenin iki yolu olduğunu söyler: bunlardan birincisi; Tartışma ve öğüt ile muhatabı ikna etmek. İkincisi ise; Sapıklığın sonuçları ile onu uyarmaktır.²²⁹

²²⁴ Müslim: Zekât 68 (I. 704).

²²⁵ Müslim: Birr 87 (III. 2007).

²²⁶ Buhari: İman 36 (I. 18), Edeb 44 (VII. 84), Fiten 8 (VIII. 90); Müslim: İman 116 (I. 81); Tirmizi: Birr 52 (IV. 353, İman 15 (V. 21); İbn-i Mâce: Fiten 4 (II. 1299).

²²⁷ Buhari: Edeb 31 (VII. 79).

²²⁸ Taha (20): 44.

²²⁹ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, III. 247.

Kur'an'daki “...insanlara güzel söz söyleyin...”²³⁰ şeklindeki emir, sadece asırlar önce yaşayan ve başka milletlere gönderilen peygamberleri ve onların ümmetlerini değil, dünyada var olan bütün insanları muhatap edinmektedir. Bu ayet, aynı şekilde Hz. Peygamber’e de, ümmetine yumuşak ve tatlı bir söz söylemesi gerektiğini bildirmiştir.²³¹ Zaten Hz. Peygamber de yumuşak huyu, güler yüzü ve güzel sözü sayesinde etrafındaki mümin halkasını her geçen gün genişletmiştir.²³²

Anne babaya güzel söz söylemek, kötü sözlerin en hafifi olan “öf” sözcüğünü bile kullanmamak yine ilahî bir emridir. Bu emir belki de anne babaya yapılacak olan iyiliklerin en önde gelenidir. Mezkûr ayette bir çocuğun anne ve babasına yapacağı pek çok iyiliğin belki şuarsuzca söylenecek kötü bir sözle değersizleşeceği ihsas edilmektedir. Bütün bunlardan dolayı gerçek bir müminin lüzumsuz tafsilattan kaçınıp az ve öz konuşmasıyla beraber, söylediklerini güzel bir şekilde söylemesi onun edindiği ve bu sayede pek çok güzelliği celbedip çirkin olanları da kendisinden ve çevresinden uzaklaştırdığı güzel bir huyudur.

2.18. HÜSNÜ ZAN SAHİBİ OLMAK

Zan kelimesi, sanmak, tahmin etmek, kesin bir şekilde bilmemek ve ihtimallere dayanmak gibi anlamlara gelir.²³³ Bütün bunlar, tam manasıyla gerçekleri yansıtmayacağı için bunlardan yola çıkarak hüküm vermek yanlış olur. Bir Müslüman’ın, ihtimallerle hareket etmesi neticesinde böyle bir yanlışa düşmesi ise akl-ı selime uygun bir durum değildir. O, fiilleriyle, fikirleriyle ve yaptığı bütün işleriyle daima hakkın ve doğrunun peşinde olan insandır. Yüce Allah, zannın asla gerçeğin yerini tutmayacağını²³⁴ ifade ederek, onunla amelin terk edilmesi gerektiğini şu ayetiyle emretmektedir: *Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır...*²³⁵

²³⁰ Bakara (2): 83; ayrıca bkz: Nisa (4): 5.

²³¹ İsra (17): 28.

²³² Al-i İmrân (3): 159.

²³³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, s. 918.

²³⁴ Yunus (10). 36; Ayrıca bkz: Necm (53): 28.

²³⁵ Hucurat (49): 12.

Zan ile hareket etmede eğer hakka isabet yoksa o zaman başkasının hakkıyla ilgili olan hususta aleyhte hüküm verilmiş ve o kişiye iftira atılmış olur ki bu büyük bir vebaldir. Özellikle zannın kaynağında işin içine nefis girerse, hata daha da büyük olur. Zannın bazıları günah olduğuna göre, böyle bir günaha ve zarara düşmemek için tedbirli olmak ve hangi tür zandan olduğunu düşünebilmek üzere, onun birçoğundan sakınmak,²³⁶ iyi huylu bir mümin olmanın gereğidir. Beydâvî, ayette bir kısmı günah olarak ifade edilen zannın, iyi kimseler için beslenen kötü zan olduğunu söyler.²³⁷ Bütün bunlar su-i zanla (kötü zan) ilgilidir. Dolayısıyla Müslüman, “Duyduğu her şeyi söylemesi kişiye günah olarak yeter”²³⁸ şeklindeki nebevî ifadeyi de göz önünde bulundurarak, zan ile ya da aslı belli olmayan kulaktan dolma bilgilerle hüküm vermeyi terk etmesi, kendisiyle beraber toplum yararına matuf güzel bir huydur.

İnsanın, çeşitli sebeplerle birçok kişiyle konuşup sohbet ettiği, bir takım alışverişlerde bulunduğu ve bu çerçevede de birçok şey duyduğu bir gerçektir. Onun duyduğu bu şeylerin doğru olma ihtimali olduğu gibi yalan olma ihtimali de vardır. Bu sebeple kişi, duyduğu her sözün doğruluk durumunu araştırıp tam emin olmadan onu başkalarına nakletmemelidir. Eğer bu duydukları yalan ve iftiradan oluşan şeyler ise, o zaman bunları başkalarına aktarmakla kendisi de yalan söylemiş olur. İşte bu noktada Kur’an’ın nihai ve sarsılmaz yol göstericiliği karşımıza engelleyici bir tedbir olarak çıkmaktadır. Hâlbuki onun; “*Ey iman edenler! Size güvenilir olmayan (yalancı) bir kişi herhangi bir haber getirdiğinde, onun doğru olup olmadığını iyice araştırın,*”²³⁹ şeklindeki müşahhas örneği, onun için, duyduklarını tahlil ve tahkik etmeye sevk eden önemli bir karinedir. Bu bağlamda günümüzde basın ve yayın araçlarının veya güvenilir olmayan kişilerin verdiği haberlere de ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Buradan hareketle kişinin, yazılan ve söylenen haberleri, eğer kendisini ilgilendiriyorsa ve önemli ise mezkûr ayetin ışığı altında araştırıp değerlendirmesi ve başkalarına aktarmadan önce onların doğruluğunu tespit ve tahkik etmesi daha isabetli bir davranıştır.

²³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 534.

²³⁷ Kâdî Nasruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru’-t-Tenzîl ve Esrâru’-t-Te’vîl*, Mısır 1968, II. 517.

²³⁸ Müslim: Mukaddime 5.

²³⁹ Hucurat (49): 6.

Su-i zannın zıddı “hüsnü zan”dır. Bu, kişinin olumsuz bir davranışının hemen kötüye yorumlanmadığı, bir başka ifadeyle insanların hayrına ve iyiliğine yönelik olan zandır. Bu tür zan, ayetteki yasak kapsamında değildir. Bununla beraber Hz. Peygamber’in, hüsnü zannın imandan olduğunu söylemesi,²⁴⁰ onun bir günahı olmadığını ve dinen de makbul görülerek övülen bir durum olduğunu gösterir. Dolayısıyla, kesin bir bilgi ile bilinen Allah ve peygamberler hakkında hüsnü zan vacip olduğu gibi, müminler hakkından da hüsnü zanda bulunmak vaciptir. Bunun aksi olarak Allah, Peygamber ve salih insanlar hakkında su-i zanda bulunmak haramdır. Fakat kötülüğü alenen bilinen kişiler için su-i zan haram değildir.²⁴¹ Buradan anlaşıldığına göre, insanlar hakkında iyi düşünce iyilik getirmekte, kötü düşünce de kötülük getirmektedir. Bu sebeple hüsnü zan, bütün güzel huy ve davranışların da esas muharriki olarak kabul edilebilir.

2.19. MİSAFİRPERVER OLMAK

Dinî ve millî kültürün bir parçası olan misafirlik, müslümanların güzel adetlerinden biridir. Misafir ağırlamak ve ona ikramda bulunmak hem dinimizde hem de geleneklerimizde çok önemsenen bir konudur. Bu yüzden de beğenilen ve gıpta edilen bir huydur.

“Misafirlik, sığınma ve korunma gibi bazı sebeplerden dolayı zarurî bir hal olabileceği gibi, bazen de sadece ziyaret kastıyla olan özel durumdur. Her iki halde de, yanına gelen kimseye külfet de olsa bazı mükellefiyetler yüklemektedir. Misafiri rahat ettirmek, ihtiyaçlarını gidermek, gerektiği ölçüde yardımcı olmak v.s, ev sahibinin görevlerindedir.”²⁴² Bu konuda Hz. Peygamber’in iman paralelliği çerçevesinde söylediği sözlerden biri şudur: “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kişi misafirine ikram etsin.”²⁴³ Hadis-i şerifin “Allah’a ve ahiret gününe iman” lafzı ile başlaması, misafire ikramın ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

²⁴⁰ Ebu Davud: Cenaiz 13.

²⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 535; Ayrıca bkz: Müslim: Birr 32.

²⁴² Zeki Duman, *Kur’an-ı Kerim ‘de Adâb...*, s. 330.

²⁴³ Buhari: Edeb 31, 85 (VII. 78, 104); Müslim: İman 74-75 (I. 68).

Allah Rasûlü misafiri çok sever, onlarla yakından ilgilenir ve imkânlarını zorlayarak da olsa onlara ikramda bulunurdu. Ebu Hureyre'nin anlattığına göre bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek açlıktan takatinin kesildiğini söyledi. Hz. Peygamber, hanımlarından birine haber göndererek o adam için yemek istedi. Evde sudan başka bir şey olmadığını öğrenince diğer hanımına haber gönderdi. Oradan da aynı cevabın gelmesi üzerine Allah Rasûlü, o gece bu adamı kimin misafir edeceğini sordu. Ensardan bir kişi, misafir edebileceğini söyleyerek adamı evine götürdü ve Hz. Peygamber'in misafirine ikramda bulunmasını isteyerek hanımına evde yiyecek olup olmadığını sordu. Hanımı, çocukların yiyeceğinden başka bir şey olmadığını söyleyince sahabî ona çocukları avutmasını, sofraya gelmek isterlerse de uyutmasını istedi. Daha sonra kendileri de yemek yiyormuş gibi yaparak misafirin karnını doyurmasını sağladılar. Sabah olunca Hz. Peygamber ev sahibine; "Bu gece misafirine yaptığın muameleden dolayı Allah senden razı oldu," dedi.²⁴⁴

Misafir külfet değil, nimet olarak görülmelidir. Dolayısıyla eve gelen misafirin güler yüzle karşılanması, rahat ettirilmesi için bütün imkânların kullanılması, onu üzecek ya da kendini yük gibi hissettirecek tutum ve davranışlardan kaçınılması gibi hususlar, bir müslümanda bulunması gereken güzel huy tezahürlerindedir. Aynı zamanda nezaketi elden bırakmadan misafire ikram edip ona güzel muamelede bulunmak, inancın ve insanlığın da bir gereğidir. Bu sebeptir ki, "hüsn-ü kabul, yani sevgiyle, güler yüzle ve nazikçe bir karşılığ, misafire sunulan ilk ikram olarak nitelendirilmiştir."²⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de Hz.İbrahim'in misafirlerine davranış şeklinden bahisle, bir misafirin nasıl karşılanması, nasıl ağırlanması ve ona nasıl ikramda bulunulması gerektiği anlatılır.²⁴⁶ Misafir ağırlamak istemeyen kişide hayır olmadığının²⁴⁷ ifade edildiği bir hadiste, aynı zamanda makbul dualardan birinin de misafir duası olduğu belirtilmiş, bu özellik sebebiyle konunun önemi bir başka açıdan vurgulanmıştır.²⁴⁸

²⁴⁴ Buhari: Eşribe 32 (III. 1624), Fedâilü's-Sahabe 10 (IV. 226).

²⁴⁵ Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim 'de Adâb...*, s. 333.

²⁴⁶ Zariyât (51): 24-27; Ayrıca bkz: Hud (11): 69-70; Hicr (15):52.

²⁴⁷ Ahmed, IV. 155.

²⁴⁸ İbn-i Mâce: Dua 11 (II. 1270).

Bu sebeple İslam ahlâkında da teşvik edilen bir husus olan misafirperverlik, hem güzel bir huy, hem İslam'ın önemli bir prensibi, hem de dinî ve millî kültürün bir unsurudur.

2.20. İYİLERLE DOST OLMAK

İyilik yapmak ve iyilerle beraber olmak, bir müminin manevî bakımdan güçlenmesinin vazgeçilmez şartlarından birisidir. Bu bakımdan hem ilahî rızaya talip olmak hem de kötülerle yakınlık kurmak insan fitratına yabancı ve çelişkili bir durumdur. Bu aynı zamanda ilahî iradenin mutlak istemine de aykırıdır: “*Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan sakının ve sadıklarla (iyi ve doğrularla) beraber olun.*”²⁴⁹

Bu ayet-i kerimede müminlerin imanlarında sebat etmeleri bir bakıma onların doğru sözlülerle kuracakları birlikteliğe bağlanmış olması çok önemlidir. Aynı ayet sözlerinde, davranışlarında hatta her hususta doğru olanlarla beraber bulunmayı, onların dostluk ve arkadaşılığında ayrılmamayı; münafıklardan ve kötü insanlardan da uzak durmayı emretmektedir.²⁵⁰ Çünkü insan kiminle beraber olursa kalbinin onun tesirinde kalacağı bilinen bir gerçektir. Eğer insan kötülerle bir arada bulunur ve onlarla dostluk ederse, zamanla bu halin ona da sirayet edeceğinde şüphe yoktur. Bu ise, kişiyi hem dünyada hem de ahirette perişan edecek bir durumdur. Ama insan doğru, dürüst, temiz ve güzel ahlâk sahibi kişilerle beraber olur, onlarla ülfet ederse, aynı şekilde onların bu müspet hallerinin de zamanla kendisine geçeceği aşikârdır. Bu sebeptendir ki insanın iyilerle ve doğrularla beraber olup onları dost edinmeye önem vermesi ve onların bu güzel hallerinden feyiz alıp manevî derecesini yükseltebilmesi, İslam'ın öncelikli prensipleri arasındadır. Bu çerçevede bir hadiste iyi insanlarla arkadaşlık kurulup onlarla beraber bulunmanın önemine dikkat çekilerek şöyle bir benzetme yapılmaktadır: “İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan ikram eder veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince o, ya senin elbiseni yakar ya da onun pis kokusu sana sirayet eder.”²⁵¹ Sadi Şirazî de, iyilerle dostluğun, onlara benzeme ve onlar

²⁴⁹ Tevbe (9): 119.

²⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 313.

²⁵¹ Buhari: Buyu' 38.

gibi olmayla sonuçlanacağını şöyle bir misalle hikâye etmektedir: “Bir gün hamamda dostlardan biri bana güzel kokulu bir kil parçası verdi. Kilden gelen o enfes kokudan dolayı ona sordum. ‘Ey mübarek! Sen misk misin, amber misin? Senin gönül çekici güzel kokunla mest oldum’ dedim. Kil bana şöyle cevap verdi: Ne misk ne de amberim. Ben basbayağı bir kil idim lakin bir müddet gül ile arkadaş oldum. Gül ile yaptığım o arkadaşlık bana tesir etti. Onun fidanının altında dururken gül goncalarından süzülen şebnemlerle her gün ıslanıyordum. Onun için gülün kokusu bana sindi. İşte hissettiğiniz, gönüllere ferahlık veren bu koku o güllere aittir.”²⁵² Bu misallerden, ilahî yasanın emrettiği çizgide iyi bir kul olabilmenin şartı ve iyi insanlarla dost olmanın gereği ortaya çıkarken, diğer taraftan kalp huzurunun korunabilmesi için kötü ve münafık yapıları kimselerle bir arada bulunmamanın, onlarla dost olmaktan kesinlikle kaçınmanın gereği anlatılmak istenmiştir. Zikredeceğimiz şu ayet bu konuda müslümanlar açısından kesin bir tavır sergilemektedir: *Müminler müminleri bırakıp da inkâr edenleri dost edinmesin. Kim böyle yaparsa artık ona Allah’tan hiçbir şey yoktur.*²⁵³ Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi olarak birkaç rivayet vardır. Bunlardan birincisine göre bazı Yahudiler, Ensar’dan bir takım kimselerle gizlice buluşup dinlerini bozmak istiyorlardı. Müslümanlar, Yahudilerle buluşup görüşen Ensar’a, bu Yahudilerden uzak durun, onlarla gizlice buluşmaktan sakının dedilerse de müslümanlar bundan vazgeçmeyip yahudilerle dostluğa devam etti. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.²⁵⁴ İkinci rivayet ise münafıklar hakkındadır. Onların başkanı Abdullah ibn Übeyy ve onun arkadaşları, yahudi ve müşriklerle dost idi. Onlara bir takım haberler veriyor ve Hz. Peygamber’in aleyhine zafer arzu ediyordu. Bir başka rivayete göre müslümanların içinden bazıları Mekke kâfirlerine sevgi gösteriyorlardı. Allah bu durumu mezkûr ayeti indirerek²⁵⁵ yasakladı.

Öyleyse birçok ayet-i kerimede de konu edildiği üzere, müminlerin ancak yine müminleri dost edinebileceğini,²⁵⁶ gerçek müminlerin inkârcılarla, müşriklerle, yahudi ve

²⁵² Sâdi-i Şirâzî, *Bostan*, İst 1994, s. 21.

²⁵³ Al-i İmram (3): 28.

²⁵⁴ El-Vahidî, *Esbab-ı Nüzulü’l-Kur’an*, s. 104; es-Suyûtî, *Lübâbu’n-Nükûl*, s. 62; el-Kâdî, *Esbab-ı Nüzul*, s. 67.

²⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II. 302; el-Vahidî, *Esbab-ı Nüzulü’l-Kur’an*, s. 105; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, I. 380.

²⁵⁶ Enfâl (8): 72; Tevbe (9): 71.

hıristiyanlarla dost olamayacakları bildirilmektedir.²⁵⁷ Yine bu ayetlere göre zaruret halinde onlarla ticaret ve bazı konularda antlaşma yapılabileceği, onlar dürüst oldukları müddetçe müslümanların da dürüst olması gerektiği ifade edilmektedir.²⁵⁸ Kur'an-ı Kerim, gönüllerinde yahudi ve hıristiyanlara karşı sevgi besleyip onlarla sıkı fıkı ilişkiler içerisine girenlerin onlardan olacaklarını bildirirken, Hz. Peygamber'in de, kişinin ancak sevdiğiyle beraber bulunabileceğini²⁵⁹ söylemesi, müminin dost edindiği kişilerin kim olduğuna son derece dikkat etmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.21. İYİLİĞİ BAŞA KAKMAMAK

İslamî öğretiler iyilik olgusunu ancak onun faili tarafından herhangi bir karşılık beklemezsizin yapıldığı takdirde makbul saymaktadır. İyiliğin arkasında güdülen bir takım menfaat uzantıları veya başa kakmak gibi hodbince duygular, bu güzel olguyu örselemekte ve değerini düşürmektedir. Kötü bir huy olarak tanımlayabileceğimiz “yapılan iyiliği başa kakmak” hem ahlâken çok çirkin, hem de büyük bir günahdır. Zikredeceğimiz şu ayet, bu gerçekliği tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır: *Ey iman edenler! İnsanlara gösteriş için malını verip Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylelerinin durumu üzerinde az bir toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde etmezler...*²⁶⁰ Ayet-i kerimede geçen “minnet” kelimesinin manası şudur: Birine yapılan iyilik ve ihсандan dolayı gururlanmak ve yapılan ihşanı çok fazla bir şey olarak görmektir. İşte bu gönlü kırar ve ihşanın kıymetini eksiltir veya tamamen yok eder. Eza ise, tiksindirmek, iyiliği yok etmek demektir. Yani, yapılan bir iyilik dolayısıyla bir kusur yüzünden şikâyet etmek, el, dil uzatmak, verilen nimeti, yapılan iyiliği yüze vurmak, başa kakmaktır.²⁶¹ Bu türden başa kakmaların artması sonucu işin çok daha tehlikeli bir mecraya çekileceği ve imanın

²⁵⁷ Nisa (4): 144;Maide (5): 51; En'am (6): 56, 106, 150; Tevbe (9): 3; Mümtehine (60): 1,13.

²⁵⁸ Tevbe (9): 7.

²⁵⁹ Müslim: Birr 161-165.

²⁶⁰ Bakara (2): 264.

²⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II. 166-167.

sınırlarını zorlayacağı Kur'an-ı Kerim'de bildirilmektedir: *Onlar, Müslüman olmalarını senin başına kakıyorlar. Sen onlara de ki: "Müslüman olmanızı başıma kakmayın..."*²⁶²

Yapılan her iyilik ve edinilen her güzel vasıf için mutlak surette ilahî bir karşılık bulmanın garantisi yoktur. Çünkü bu tür olgularda asıl olarak aranan en önemli unsur Allah rızasının gözetilmesidir. Bunun için mallarını Allah yolunda harcayanlar, sonra da amellerine başa kakma ve gösterişi katmayanlar gerçek müminlerdir. Kısaca yapılan iyiliğin makbul olabilmesi ve mükâfatı celbedebilmesi için vazife bilinciyle ve sadece Allah rızası için yapılması şarttır. Hatta böyle bir iyilik yapma imkânı bahşettiği için Cenab-ı Hakk'a şükretmek gerekir. İyilik yapıp da sonra onu başa kakmak suretiyle iyilik yapılan kişinin kalbini kırmaktansa o iyiliği hiç yapmamak daha iyidir. Zaten Kur'an-ı Kerim'de bu önemli noktanın üzerinde hassasiyetle durulmaktadır: *Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden kırıcı sözler söyleyip eziyet edilerek verilen sadakadan daha hayırlıdır.*²⁶³ *Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma.*²⁶⁴ Zikrettiğimiz son ayetin iki anlamı olduğu bildirilmiştir. Birisinde "menn" kelimesi, başa kakmak anlamıyla açıklanmıştır. Buna göre ayetin anlamı, "yaptığın işi, hizmeti, iyiliği çok sayarak başa kakma, amelikle gösteriş yapma!" Diğerinde ise "menn", nimet verme ve bağış anlamıyla açıklanmıştır. İbn-i Abbas'ın aynı ayete verdiği anlam şöyledir: Bir iyilik, bir bağış yaptığın zaman, iyilikte bulunduğun kimseden, karşılığında daha çoğunu alma gayretini gütmeye. Yani on lira sadaka verip de yirmi liralık hizmet ve saygı bekleyenler gibi, dünya ticareti veya maksadı gözeterek ya da gösteriş için iyilik etme. Allah için iyilik et ve başkasından bir sevap bekleme.²⁶⁵ Mevdûdî ise bu ayetin anlamının çok daha geniş olduğunu ifade etmektedir: "Senin yaptığın bu hizmet çok büyüktür. Ama sakın sen büyük iş yapıyorum gibi düşüncelere kapılma. Bu peygamberlik vazifesini yerine getirmek için canını ortaya koyarak Allah'a bir iyilikte bulunduğunu zannetme!"²⁶⁶

Ayet-i kerimelerin açık ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, eğer mümin kişi, bir iyilik yapacaksa bu konuda son derece hassas ve dikkatli olmalı, yaptığı hayır ve

²⁶² Hucurat (49): 17.

²⁶³ Bakara (2): 263.

²⁶⁴ Müddessir (74): 6.

²⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII. 159; Farklı ifadelerle bkz: er-Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, X. 700-701.

²⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, VI. 514.

sadakalara gösteriş ve eziyet katmamalıdır. Kendisine iyilik yapılmış olan kişi zaten manen bir eziklik içindedir. Bir de iyiliği başa kakıp dil ile ona eziyet vermek, bir müminin vasfı olmamalıdır. Hz. Peygamber, iyiliği başa kakan kişilerin kıyamet gününde yüzüne bakılmayacağını, onların ilahî rahmetten uzak olarak hüsrana uğrayacaklarını²⁶⁷ bildirmektedir. Fakir ve zayıf insanların çoğunlukla hor görülüp ezildiği dünyamızda, iyilik bazı kişilerin bir başka metot kullanarak, yani yaptıkları iyilikleri başa kakarak aynı insanları hor görüp ezdikleri bilinmelidir.

2.22. KANAATKÂR OLMAK

Kanaat, bütün çabalara rağmen elde edilemeyen bir şey için sınırları zorlamamak ve isyan etmemek şeklinde tanımlanabilir. Çünkü bütün imkânlar ve rızık Allah'a aittir.²⁶⁸ Buna tam manasıyla inanan bir müminin rızık konusunda endişesi olamaz. Nasıl ki, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek uygun değilse, rızık da Allah'ın tekeffülünde olduğundan şüphe etmek uygun değildir: *Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a ait olmasın.*²⁶⁹

Rızıkı sağlamayı üzerine alan ve bunun yegâne kefilinin de kendisi olduğunu vurgulayan Yüce Allah, rızıkı yaratma ve onu mahlûkatına ulaştırma yönüyle de bütün geçim vasıtalarının yine kendisine ait olduğunu beyan etmektedir. O (c.c.), yarattığı mahlûkunun ne zaman nerede öleceğini bildiği için rızıkını da ona göre verdiğini, yaşatmak istemediğinin rızıkını kesip, yaşatmak istediğinin rızıkını da yaşadığı sürece bir vesileyle gönderdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu ayete göre insan, rızıkı başkasından değil sadece Allah'tan istemek ve rızık elde etmek için değil rıza-i bari için çalışmak durumundadır.²⁷⁰ İnsan elbette ki, kendisi için takdir edilmiş rızık ayağına gelmesini beklememeli, onu elde etmek için çalışıp çabalamalıdır. Ancak bunu yaparken yırtınırcasına gereksiz zorlamalara girmemeli, Allah'ın bu taksimine rıza gösterip kanaat etmelidir. İşte kanaatin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. İslam ahlâkının önemli esaslarından biri olan kanaati öven Hz. Peygamber, müslümanları da kanaat sahibi olmaya teşvik etmektedir: “Müslüman olan, kendisine yeteri kadar rızık verilen, Allah'ın kendisine

²⁶⁷ Müslim: İman 171 (I. 102); Tirmizi: Büyü' 5 (III. 516).

²⁶⁸ Zâriyât (51): 58.

²⁶⁹ Hud (11): 6.

²⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 397.

verdiği nimete kanaat eden kimse şüphesiz kurtuluşa ermiştir.²⁷¹ Nefsinden emin, bedeni sıhhatli ve günlük yiyeceği de kendisine verilen kişiye aslında dünyanın bütün nimetleri verilmiştir.”²⁷² Eğer aynı kişi kanaatkâr olmazsa içinde bulunduğu durumdan hiçbir zaman memnun olmaz ve şükretmeyi de bilmez. Hâlbuki kanaat mefhumunun altında, ne kadar olursa olsun Allah’ın takdir ettiği rızka rıza gösterip şükretmek vardır. Yani şükretmek için çok mala mülke sahip olmaya gerek yoktur. Elde olanla yetinip şükretmek, kanaatkâr insanın özelliğidir: *Andolsun ki, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok çetindir.*²⁷³ Hz. Peygamber de, kanaati şükürün en üst seviyesi olduğunu ve kanaatkâr bir kişinin insanların en çok şükredeni olacağını, Allah’a gerçekten şükretmiş olabilmek için de elindeki ile yetinebilmek gerektiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Kanaatkâr ol, o zaman Allah’a en çok şükreden sen olursun. Çünkü kanaat, şükürün en ileri derecesidir.”²⁷⁴

İlahî taksimattan kendi hissesine az verilen kulun, buna razı olmayıp isyan etmesi yanlış olduğu gibi; çok verilen kulun da daha fazlasına tamah ederek ömrünü mal biriktirme hırsıyla tüketmesi ise bir başka yanlıştır. Aslında bu tür insanların kanaat etmeye daha fazla ihtiyaçları vardır. Çünkü insan zengin olup malı arttıkça, mal sevgisinden dolayı hırsı da artar ve açgözlü bir şekilde daha fazlasına göz diker. Eğer kişide kanaat olmazsa, ne kadar zengin olursa olsun, hırsından ve açgözlülüğünden dolayı tatmin olmaz, bu da onda huzursuzluğa yol açar. “Gerçek zenginliğin mal çokluğu değil, kanaat zenginliği”²⁷⁵ olduğu bildirilen şu hadis bu noktada önemli ikazlar içermektedir: “İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa bir vadi daha ister. Onun gözünü topraktan başkası doyurmaz. Fakat Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder.”²⁷⁶ İnsanın mal mülk, servet, evlat gibi dünyalıklara olan sevgi ve tamahkârlığından bahseden şu ayet-i kerime, bu konuda zaafiyet gösterenler için hem bir tembih hem de ikazlar içermektedir: *Kadınlar, oğullar, yığılıp biriktirilmiş altın ve gümüşler, özel besili atlar, küçük ve büyük baş hayvanlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana cazip ve süslü gösterildi. Bütün bunlar*

²⁷¹ Müslim: Zekât 125 (I. 730).

²⁷² Tirmizi: Zühd 34 (IV. 574).

²⁷³ İbrahim (14): 7; Ayrıca bkz: Bakara (2): 152.

²⁷⁴ İbn-i Mâce: Zühd 24 (II. 1410).

²⁷⁵ Buhari: Rikak 15 (VII. 178).

²⁷⁶ Buhari: Rikak 10 (V. 175); Müslim: Zekat 116-119.

*(imtihan için) dünya hayatının geçici nimetidir. Oysa varılacak yerin en güzeli Allah katındadır.*²⁷⁷

Nimeti veren Allah'tır. İnsan, elbette meşru ölçüler içerisinde Allah'ın verdiği nimetlerden istifade ederek, helal yollardan servet sahibi olabilmek için çalışmalıdır. Fakat İslam'ın hoş görmediği ve istemediği şey, kazanılan bu servetin adeta kölesi olmak, şırmamak ve nihayet bu nimetleri veren Allah'ı unutmaktır.

Burada şu hususu iyi tespit etmemiz gerekir. İnsanın gerçek ihtiyaçları sınırlı fakat arzu ve emelleri sınırsızdır. Gözünün gördüğü gönlünün arzuladığı her şeyi istemesi belki onun beşerî bir zaafiyeti olabilir. Ama bu arzularını eyleme dökerek gerçekleştirmek uğrunda sınırları zorlayarak aşırı bir çaba sarf etmesi normal değildir. Onun içindir Hz. peygamber, insanın huzurlu bir hayat sürebilmesinin formülünü şu hadis-i şerifiyle vermektedir: “Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala engin bir gönülle ve göz dikmeksizin sahip olursa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamah dolu bir kalple bu dünya malını arzularsa onun için malın bereketi kaçır.”²⁷⁸ Bu hadis-i şerif belki de insanın hayatı boyunca peşinden koştuğu ve bu yüzden yorgun düştüğü bir anda kendisini dizginleyecek önemli bir nebevî bildirim olsa gerektir.

2.23. MUTEDİL OLMAK

İslam Dini, müslümanlara bütün işlerinde ve çabalarında ifrat ve tefrite kaçmadan mutedil olmalarını tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber de bizzat bu tür davranışlardan uzak durmuş ve aşırılıklardan hoşlanmadığını ifade etmiş, hatta bazı durumlarda aşırılıkları sebebiyle sahabilerini uyarmıştır. Mesela, cemaate namaz kıldırırken uzun sureler okuyarak namazı uzatan bir sahabinin haberi kendisine iletilince, dinî vazifelerin toplu olarak yapıldığı böyle durumlarda insanların bıktırılıp usandırılmaması ve cemaatle ibadete karşı nefret duygularının oluşmaması için; “Ey insanlar! İçinizde halkı nefret ettirenler var. Herhangi biriniz imamlığa geçip de halka namaz kıldırırsa namazı uygun bir şekilde kısa

²⁷⁷ Al-i İmran (3): 14; Benzer ayetler için bkz: Kehf (18): 46, Nur (24): 37, Hadid (57): 20, Münafikûn (63): 9.

²⁷⁸ Buhari: Rikak 11 (V. 176);

kessin. Zira onların arasında hasta, yaşlı, ihtiyaç sahibi ve çocuklar vardır”²⁷⁹ diyerek kendisi de bizzat namaz ve hutbelerinde itidal üzere olmuş ve bunları normal uzunlukta tutmuştur.²⁸⁰ Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamber’in ümmetinin vasat bir ümmet olduğunu, yani her işte orta yolu tutup, dengeli ve mutedil bir ümmet olduğunu şu ayetiyle belirtmektedir: *Böylece biz sizi, insanlara şahit ve örnek olmanız için vasat bir ümmet kıldık...*²⁸¹ “Vasat ümmet”, belirli sınırları aşmayan, orta yolu izleyen, diğer milletlere adil davranan ve onlarla olan ilişkilerini hak ve adalete dayandıran doğru ve soylu bir toplum demektir.²⁸² Dolayısıyla Kur’an ve Hadis’in de en belirgin özelliği, mutlak anlamda iyi ve doğru bilinen konularda bile itidalle hareket edilmesinin üzerinde ısrarla durmalarıdır.²⁸³ Allah’ın koyduğu kuralları ve belirlediği sınırları zorlayıp aşırı gitmek suretiyle dinde olmayan bir takım inanç ve uygulamaları dine ilave etmek, bid’atlerin çıkmasına sebep olur. Bid’atler ise insanların işlerini zorlaştırır ve aksatır.

Her işte olduğu gibi sevgide de aşırılık uygun değildir. Ancak Allah ve Rasülü’nü sevme hususunda aşırılık gösterilebilir. Fakat Rasülullah’a olan sevgideki mübalağa da, kişiyi bir beşer olarak ona tapmaya götürmemelidir. Çünkü kendisine ibadet edilecek yegâne varlık Allah’tır. “Hz. Nuh’un kavmi, Allah’ın bazı iyi kullarına aşırı derecede sevgi ve bağlılık gösterdikleri için, ölümlerinden sonra bu insanlara tapmalarına, kendilerinden sonra gelenleri de bu kimselere tapma düşüncesine götürmüş ve zamanla bu insanların Allah’ın kulu olduğu unutulurak onlara tapılmaya başlanmıştır. Tarihte ilk defa putlara tapma olayı da bu şekilde ortaya çıkmıştır.”²⁸⁴ Onun için bir insana olan aşırı sevgi ve bağlılık, kişiyi şirke kadar götürmemeli ve neticede onu helake sürüklememelidir. Hz. Peygamber, söz ve davranışlarında haddi aşanların helak olacaklarını bildirerek²⁸⁵ Müslümanlara orta yolu tutmalarını tavsiye etmiş ve ancak bu şekilde varacakları hedefe

²⁷⁹ Buhari: Ezan 62 (I. 31); Müslim Salât 37.

²⁸⁰ Müslim: Cuma 41-42 (I. 591).

²⁸¹ Bakara (2): 143.

²⁸² Mevdidî, *Tefhîmü’-Kur’an*, I. 123; Benzer ifadeler için bkz: eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I. 174-175; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 135.

²⁸³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Çev: Mehmet Yazgan), İst 2004, II. 621.

²⁸⁴ Y. Vehbi Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslam*, İst 1992, s. 422.

²⁸⁵ Müslim: ilim 7 (IV. 2055).

ulaşabileceklerini söylemiştir.²⁸⁶ O (s.a.v), ibadetlerin ifasında da insanların kendilerini zora sokmalarını hoş karşılamamış ve ashab-ı kiramdan bazılarının, Rasülullah'ın ibadetleri karşısında kendi ibadetlerini az görerek bir takım kararlar aldıklarını duyunca onları şöyle uyarmıştır: “Allah’a yemin ederim ki, ben sizin Allah’tan en çok korkanınız ve ona en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyor bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor hem uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”²⁸⁷

Allah Rasülü, farz olmayan amellerden gücün yettiği kadar yapılmasını isteyerek, “amellerin en hayırlısı az da olsa devamlı olandır”²⁸⁸ şeklindeki ilkeyi öncelemiştir. Bir gün ayakta namaz kılmaya zorlanan bir kişinin, tutunmak için iki direk arasına ip taktığını görünce onu çözdürerek; “sizden biriniz istekli olduğu zaman nafîle namaz kılsın. Yorgunluk ve gevşeklik hissettiği zaman da istirahat etsin”²⁸⁹ demiştir. Zikrettiğimiz bu hadislerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, hiçbir zaman İslam’ın temel prensiplerine zarar verecek bir hareketi onaylamamış ve kendisi de ifrata varan bir davranış sergilememiştir. Ölçüyü kaçıarak ifrat derecesinde hareket edenleri ve bu vesileyle İslam’dan nefret ettirenleri de açık bir dille uyarmıştır.

2.24. ÖNYARGILI OLMAMAK

İnsanlar hakkında bir hüküm verilmesi gerektiği zaman onların görünmeyen yönlerine göre değil de, görünen yönlerine göre hüküm vermeleri gerektiği İslamî bir kuraldır: *Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, iyice araştırın. Size selam veren (Müslüman olduğunu söyleyen) kişiye, dünya hayatının geçici menfaatini (ganimeti) arzu ederek “sen Mümin değilsin” demeyin. Allah katında nice ganimetler vardır. Siz de daha önceden böyle inanmamıştınız da Allah size inanmayı lütfetti. Artık*

²⁸⁶ Buhari: Rikak 18 (VII. 182).

²⁸⁷ Buhari: Nikâh 1(VI. 116).

²⁸⁸ Buhari: Rikak 18(VIII. 182); İbn-i Mâce: Zühd 28 (II. 1417).

²⁸⁹ Buhari: Teheccüd 18 (II. 48).

*iyice araştırın (sen mümin değilsin diye peşin hüküm vermeyin). Kuşkusuz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*²⁹⁰

İslam'ın ilk zamanlarında “*es-selâmü aleyküm*” diyerek selam vermek müslümanların birbirlerini tanımaya yarayan bir semboldü. Çünkü o toplumda, müslüman bir kişi müslüman olmayan bir başka kişiyle aynı dili konuştuğu ve aynı şekilde giyindiği için birbirlerinden ancak selam ile ayrılabilirlerdi. Bir müslüman diğer bir müslümanla karşılaştığında böyle selam vermekle, “ben senin topluluğundanım, senin arkadaşın ve dostunum. Bu nedenle bana karşı düşmanlık göstermemelisin, benden de düşmanlık ve zarar beklememelisin” demek istiyordu. Düşman konumunda olan kişi “*es-selâm ü aleyküm*” veya “*lâ ilâhe illallâh*” derse, müslüman bundan şüphe ediyor ve karşısındaki düşmanın, öldürülmekten korktuğu için yalan söylediğini zannediyordu. Bu nedenle de çoğunlukla böyle kişileri öldürüyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayetle, kendisini müslüman olarak tanımlayan kişinin yalan söyleyip söylemediğini, yani kişinin içsel durumunu (kalbini) sadece Allah'ın bileceğini, dolayısıyla müslümanların dış görünüme göre hareket etmemeleri gerektiği emredilmiştir. Çünkü karşıdaki kişi, gerçeği de söylüyor olabilir yalan da söylüyor olabilir. İyice bilinmeden buna karar verilemez. Bu sebeple müslüman olduğunu söyleyen yalancı bir inkârcıyı serbest bırakmak muhtemel olduğu gibi, samimi bir mümini öldürme ihtimali de vardır. Her ne olursa olsun, yanlışlıkla bir inkârcıyı serbest bırakmak, yanlışlıkla bir mümini öldürmekten daha hayırlıdır.²⁹¹

Kişinin kalbinden geçenleri bilme imkânı olmadığına göre, onun söylediklerini dikkate alarak hüküm vermek doğru olur. Ancak kişinin kendisi için değil de başkaları için söyledikleri konusunda da temkinli davranmak ve fevrî hareket etmemek gerekir: *Ey iman edenler! Size fasık bir kişi haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.*²⁹² Yüce Allah bu ayet-i kerimede, güvenilirliği olmayan yalancı ve yoldan çıkmış kişilerin söylediklerine itimat edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü fasıklar, müminlerin arasına fitne atıp onların düzenini bozmak isterler. Bunu yaparken de yalan söylemekten kaçınmazlar. Onun için müminlerin fasıklara aldanmayacak şekilde uyanık olmaları, eğer gerekli ise işin özünü iyice araştırıp

²⁹⁰ Nisa (4): 94.

²⁹¹ Geniş bilgi için bkz: Mevdûdî, *Tefhîmü'-Kur'an*, I. 392.

²⁹² Hucurât (49): 6.

ona göre teenni ile hareket etmeleri istenmiştir. Eğer iyice araştırılmadan acele ile iş yapılırsa, sonunun telafisi mümkün olmayan bir pişmanlık olacağı hatırlatılmıştır.²⁹³ Zemahşerî ise böyle bir pişmanlığın insanda devamlı surette bir sıkıntı olacağını, onun her hatıra gelişinde pişmanlığın yeniden ortaya çıkacağını söyler.²⁹⁴ Bu bakımdan Yüce Allah müslümanlara, özellikle önemli konularda kendilerine getirilen haberlere hemen inanmamalarını ve haberi getiren kişinin de güvenilirliğinin iyice araştırılmasını istemiştir.

2.25. ŞEFKATLİ VE MERHAMETLİ OLMAK

“Rahman ve Rahim” Yüce Yaratıcının en önde gelen iki sıfat ismidir. Bütün yaratıklarına şefkat ve merhametini her zaman izhar eden Yüce Allah, bu bildiriyle müminler arasında bir sevgi bağı oluşturmayı istemektedir. Belki de bir müminin edindiği güzel huyların pek çoğu bu kutlu ibarenin rehberliğinde kurulmuştur. Zaten Cenab-ı Hak bütün mahlûkatına çok merhametli²⁹⁵ ve merhamet edenlerin de en hayırlısı²⁹⁶ olduğunu ifade etmektedir. Bu gerçekliğe paralel olarak yaratıcının sıfatlarından kendi nasibince alan müminler de bu güzel huyların birer müntesibi olmaktadır. Dolayısıyla güzel bir ahlâka sahip olan müminin en belirgin huylarından birisi de şefkat ve merhametli olmasıdır. Mümin, ancak bu güzel huya sahip olması sayesinde insanlara ve diğer mahlûkata şefkat nazarı ile bakıp hizmet ve yardım edebilir. İnsan ile beraber mahlûkattaki bu merhamet tezahürleri, Yüce Allah’ın sonsuz rahmetinin tecellileridir. Çünkü O, “*rahmetinin her şeyi kuşattığını*”²⁹⁷ ifade etmiştir. Allah’ın rahmetinin genişliğini ifade eden şu nebevî bildirim de, konuya güzel bir örneklik teşkil etmektedir: “Cenab-ı Hak rahmetini yüz parçaya ayırdı. Bunun doksan dokuzunu kendi katında tuttu, bir parçasının da yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle mahlûkat birbirine merhamet eder. Hatta ana atın, süt

²⁹³ Geniş bilgi için bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 523-524.

²⁹⁴ Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el- Keşşâf an Hakâiki Ğivâmiz’i-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, Beyrut 1415/1995.

²⁹⁵ A’râf (7): 151; Yusuf (12): 64, 92.

²⁹⁶ Müminûn (23): 109, 118.

²⁹⁷ A’râf (7): 156.

emzirirken yavrusuna zarar vermemek için ayağını yukarı kaldırması bile bu 100 de birlik rahmetin eseridir.”²⁹⁸

Büyüklerle saygı gösterilmesinin gerekliliği karşısında, küçüklerle de sevgi ve şefkat gösterilmesi bir gerekliliktir. Çünkü çocuğun bedensel gelişimi için maddî gıda alması ne kadar önemliyse, ruhî gelişimi için de sevgi ve şefkat gibi manevî gıdaları alması o kadar önemlidir. Aynı zamanda bu, onun sosyalleşmesinde de önemli bir faktördür.²⁹⁹ Dolayısıyla, sevgi ve şefkatten uzak yetişen bir insanın, toplum içerisinde merhametle hareket etmesi ve bu duygularla hasbî hizmetlerde bulunması zordur.

Müslümanlar için her yönden mükemmel bir rehber olması itibariyle, bütün eşsiz fazilet örneklerini şahsında görmek mümkün olan Son Nebî'nin en önemli vasfı merhamettir. Çünkü Yüce Allah, daha önce hiçbir peygambere bahşetmediği, kendi isimlerinden olan “Raûf” (çok şefkatli), ve “Rahîm” (çok merhametli) sıfatlarını Hz. Peygamber'e lütfetmiş³⁰⁰ ve onu “âlemlere rahmet” olarak³⁰¹ göndermiştir. O'nun rahmet olarak gönderilişi sebebiyledir ki, Rasûlullah bütün mahlûkata şefkat ve merhamet göstermiş, insanlara da merhametli olmayı, acıları dindirip gönüllere huzur vermeyi öğretmiştir. Kendisinin “âlemlere hediye edilmiş bir rahmet peygamberi”³⁰² olduğunu ifade eden Allah Rasûlü, özellikle yetimlere, çocuklara, kadınlara, yaşlılara, çalıştırılan kişilere ve hayvanlara merhametle davranmayı tavsiye etmiş ve “merhamet etmeyen kişiye Allah'ın da merhamet etmeyeceği”³⁰³ uyarısında bulunmuştur. Bir defasında bir koyunu kulağından çekerek onu kesmeye götüren birini görence, onun bu davranışını hoş görmeyerek, kulağını bırakmasını ve daha uygun bir yerinden tutmasını tavsiye etmiştir.³⁰⁴ Yine, binek hayvanının üstünde oldukları halde sohbet eden insanları görünce onları şöyle ikaz etmiştir: “Hayvanlarınıza, onları yormadan güzelce binin ve güzel bir şekilde istirahat ettirin. Onları yollardaki ve sokaklardaki konuşmalarınız için kürsü edinmeyin. Nice

²⁹⁸ Buhari: Edeb 19 (VII. 75); Müslim: Tevbe 17 (III. 2108).

²⁹⁹ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İst 1984, s. 148.

³⁰⁰ Tevbe (9): 128.

³⁰¹ Enbiya (21): 107.

³⁰² Dârimî: Mukaddime 3 (I. 8).

³⁰³ Buhari: Edeb 18 (VII. 74); Müslim: Fedâil 65-66 (II. 18099).

³⁰⁴ İbn-i Mâce: Zühd 3.

binilen hayvan vardır ki, sırtına binenden daha hayırlıdır ve Allah'ı ondan daha çok zikretmektedir.”³⁰⁵

Nebevî huyları edinen bir müminin gönlü bu bağlamda bütün yaratılmışlara karşı şefkat ve merhamet hissiyle dolu olmak zorundadır. Zaten kâmil bir müminin zulmetmesi, haksızlık yapması ve katı yürekli olması düşünülemez. Onun muhtaç durumda olan her canlıya acımaması, onlara karşı merhametsiz ve duyarsız kalması da inançlarıyla bağdaşmaz. Buna benzer olarak bir insanın sadece dünyaya ait durumlarda değil, ahirete yönelik manevî duyguların gelişmesinde de merhametsiz olması düşünülemez. Mesela, bir anne babanın, evladının sadece fennî ilimlerin tahsili konusunda yetişmesine son derece gayret sarf edip, Kur'an nurundan, iman, ibadet ve ahlâk gibi manevî gıdalardan mahrum bırakması büyük bir merhametsizlik örneğidir. Bu gerçekliğin tehdit sarmallı şu ayette açıklığa kavuşturulduğunu görmekteyiz: *“Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve yanıcı taşlar olan ateşten koruyun.”*³⁰⁶ Bu ayet, ilahî ikazı bildiği halde, dünyada evladının kılına zarar gelmesine razı olmayan anne babanın, aynı hassasiyeti ahiret âleminde azaba duçar olmaması için, çocuğu hakkında da göstermesini istemektedir. Öyleyse etrafındaki herkese ve her canlıya şefkat ve merhamet nazarıyla bakan bir mümin, bu konuya da bigâne kalmamalıdır.

2.26. YETİMLERİ VE KİMSESİZLERİ SEVİNDİRMEK

İslam'ın teşvik ettiği güzel amellerden biri de, yetimlere ve kimsesizlere kol kanat gerip onları gözetmektir. Bu aynı zamanda bir müslümanın kendisinde bulunması gereken en güzel huylardan olmasının yanı sıra, asıl itibariyle onun görevidir. Sevgi, şefkat ve merhametin bir belirtisi ve neticesi olan bu güzel huyla beraber bütün güzel huylar, birbirini tamamlayan ve bu sayede sağlam ve sağlıklı bir toplumun inşası için gerekli olan olgulardır.

Müslüman, sadece kendi rahatını düşünerek yaşayan bencil insan değildir. Gerçek manada müslüman, içinde yaşadığı toplumun durumunu bilen, özellikle yakın çevresindeki

³⁰⁵ Ahmed, III. 439.

³⁰⁶ Tahrir (66): 6.

fertlerin her haline muttali olan ve muhtaç durumdaki herkesin yardımına koşan insandır. Bunu o, birilerinden karşılık ve teşekkür beklemek veya gösteriş yapmak için değil, sadece Allah rızası için yapmak durumundadır. Bu bağlamda, toplum içinde yardıma muhtaç durumdaki herkesle beraber, özellikle yetimlerin ve yoksulların, basiret sahibi müminler tarafında kollanıp gözetilmesi ve kesinlikle haklarının yenmemesi Cenab-ı Hakk'ın bir emridir. Zikredeceğimiz şu ilahî bildirimlerdeki hususlar, konunun önemini göstermektedir: *...İyi ve erdemli kişiler için asıl iyilik, mala olan sevgilerine rağmen onu, yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa vermektir...*³⁰⁷ *Yetimin malına ergenlik çağına gelinceye kadar en güzel durumun dışında yaklaşmayın...*³⁰⁸ *Yetimlere mallarını verin... Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Onların mallarını haksız yere yiyenler, karınlarını ateş yiyerek doldurmuş olurlar.*³⁰⁹

Kendisi de bir yetim olarak büyüyen Allah Rasülü, yetimliğin ne olduğunu yakinen bilen bir kişidir. Dolayısıyla Yüce Allah, Hz. Peygamber'e ve onun şahsında bütün müslümanlara, yetimlerin hor hakir görülüp onlara eziyet edilmemesi gerektiğini, ilahî bir yasa olarak emretmiştir.³¹⁰ Yetime eziyet edip hakkını yemek şöyle dursun, onların hiçbir şekilde incitilmesini dahi istemeyen Allah Rasülü, onları himaye edenlerin cennette kendisiyle beraber olacakları müjdesini vermiştir.³¹¹ Hz. Peygamber'in bu müjdesini dikkate alarak, Allah rızası için bir yetimin maddî manevî her türlü işiyle yakından ilgilenerken onun başını okşayan kişinin, ellerinin dokunduğu her saç teline karşılık, alacağı mükâfat da yine nebevî vaatler arasındadır.³¹² Allah Rasülü, yetimlerle bizzat ilgilenmiş ve Müslümanların da onlara sahip çıkmak suretiyle, içinde yaşamak zorunda olduğu cemiyetin bir yarasını sarıp sarmalamasını istemiştir. Onların korunup gözetilmesiyle ilgili, cennet müjdesi içeren hadislerden biri de şudur: “Bir kimse bir yetimi alıp, yedirip içirmek üzere evine götürse, affedilmeyecek bir suç işlemediği takdirde Allah onu mutlaka cennete

³⁰⁷ Bakara (2): 177; Ayrıca bkz: bakara (2): 215, 220, 273; Nisa (4): 6, 8, 36, 127; Tevbe (9): 60; Haşır (59): 7; İnsan (76): 8; Fecr (89): 17-18; Beled (90): 14-16.

³⁰⁸ En'am (6): 152, İsrâ (17): 34.

³⁰⁹ Nisa (4): 2, 10.

³¹⁰ Duha (93): 6-10.

³¹¹ Buhari: Talak 25, Edeb: 24; Müslim: Zühd 42; Muvatta': Şaar 5.

³¹² Ahmed V. 250.

koyar.”³¹³ Buradaki “affedilmeyecek suç”tan kastın, Allah’a şirk koşmak ve kul hakkı yemek olduğu ifade edilmiştir.³¹⁴

Kendilerini kollayan bir hamileri olmadığı için, hayatın zor ve acımasız şartları altında yaşamak zorunda kalan birçok yetim ve kimsesiz çocuğun varlığı, bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklikten hareketle bir müminin bu duruma duyarsız kalarak, onların ezilmelerine göz yumması da, İslamî ve insanî sorumlulukla bağdaşmayan başka bir gerçektir. Komşusu aç iken kendisi tok yatan bir anlayışa onay vermeyen bir dinin mensubu olarak müslüman, kim olursa olsun, herkese yardım ve iyilik etmekle görevlidir. Yetim, yoksul, kimsesiz ve muhtaç olan herkese yardım ve iyilik yapmayı görev bilen bir müslümanın, ahirette Allah Rasülü ile yan yana olabilmesi, herhalde mertebelerin en büyüklerinden olsa gerektir.

³¹³ Tirmizi: Birr 14.

³¹⁴ Yaşar Kandemir, *Bir Gönül Yaptın İse*, Ank 2010, s. 44.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBADETLERE YÖNELİK GÜZEL HUYLAR

3.1. DUA ETMEK

Kelime olarak çağırma¹ anlamına gelen dua, Allah'a yalvarmak ve niyazda bulunmak demektir.² Kulluğun özü olarak ifade edilen bu eylem,³ müminin kendini Allah'a yaklaştırmak için yaptığı bir gayret ve cehd olarak nitelendirilebilir.⁴ Allah ile kul arasında manevi bir diyalog olan dua, kulun maddî ve manevî isteklerini Allah'a arz ederek O'na yakın olmasını sağlayan en önemli vasıta ve Allah ile baş başa kalmanın en güzel şeklidir.

Kur'an-ı Kerim, dua olgusuna oldukça vurgu yaparak pek çok dua örneğini dikkatlere sunmakta⁵ ve bu sayede kulun Allah'a yönelip, kendisiyle bağ kurmasını istemektedir: *Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin*⁶ şeklindeki ilahî bildirim, Yaraticının, kuluna ne kadar değer verdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Duanın özünde, kulun Allah'a tam bir teslimiyeti ve ibadet bilinci yatmaktadır. Bir hadis-i şerifte duanın, kulun Allah'a olan inancının ve kulluğunun göstergesi olduğu şu şekilde ifade edilmiştir: "Dua bir ibadettir.⁷ Allah katında duadan daha kıymetli bir şey yoktur."⁸

İnsan, Yüce Yaraticı karşısında, güçsüz ve aciz bir varlık olarak daima Allah'a muhtaçtır. O, yaratılışı itibariyle hem günah hem de sevap işlemeye meyilli olduğu gibi, günah işlemekten de tamamen uzak değildir. Bu sebeple, duaya ihtiyacı olmayan bir kul yoktur. Peygamberler başta olmak üzere Allah'ın bütün veli ve salih kulları, sevinçte ve kederde, kıtlıkta ve bollukta, her hal-u kârda hep Allah'a dua etmişlerdir. Aslında insan,

¹ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İzm 1999, s. 468.

² Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İst 1317, s. 610. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ank. 1996, s. 190.

³ Tirmizi: Deavât 1 (V. 456).

⁴ Cemal Sofuoğlu, *Büyük Dua Kitabı*, Ank 2006, s. 17

⁵ Dua ile ilgili ayetler için bkz: Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 208-210

⁶ Furkan (25): 77.

⁷ Tirmizi: Deavât 1 (V. 457; Ebu Davud: Salât 358 (II. 161).

⁸ Tirmizi: Deavât 1 (V. 455).

var olduğu günden beri gerek bilinçli gerek bilinçsiz, gerek inançlı gerek inançsız, hep Allah'a sığınmış ve duadan müstağni kalmamıştır. Gayr-i ihtiyari bile olsa zorluk ve tehlikeler karşısında hemen duaya sarılmıştır: *İnsana bir sıkıntı dokunduğunda, gerek yan üstü yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken (her halinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize dua eder...*⁹ Hz. Peygamber de; “Kazayı/kaderi ancak dua geri çevirir”¹⁰ diyerek duanın önemini vurgulamıştır. Onun için şuurlu bir müminin, sadece zorluk ve sıkıntı anlarında değil, rahatlık ve mutluluk anlarında da daima Allah'ı hatırdan tutup, dinî inancını ve kulluk bilincini canlı tutması gerekir. Günah işlemek ve hata etmekten mutlak bir surette salim kalması mümkün olmayan insanın hiç günahı olmasa bile, kendisine lütfedilen sayısız nimetler vesilesiyle şükredip yine dua etmesi gerekir. Dua eden kullarının dualarına icabet edeceğini ifade eden Yüce Allah, bir ayet-i kerimede bu hususu şöyle bildirir: *Bana dua edin, duanızı kabul edeyim.*¹¹ Bir başka ayette ise: *Kullarım sana beni sorarlarsa (bilsinler ki) gerçekten Ben onlara çok yakınam. Bana dua edince, dua edenin duasını kabul ederim.*¹² Bu ayetteki Allah'ın yakınlığının anlamı, dua edenin duasının çok süratli olarak kabul edilmesi demektir. Ayrıca bu ayette, Allah'ı zor bilir ve zor işitir gibi zannedip de dua ve ibadetinde bağırıp çağırınlar, gürültü patırtı edenler zımnen uyarılmışlardır.¹³ Fahrettin Râzi ise, “Ben, bana dua eden kullarıma çok yakınam” ilahî sözünde, aklî bir sır olduğunu ifade ederek şöyle der: “Yaratılmışların özellikleriyle vasıflanmaları, sadece her şeyi yaratan Allah'ın var etmesi ile olur. Dolayısıyla her şeyi yaratanın var etmesi, yaratılmışların mahiyeti ile vücutları arasında aracı gibidir. Her şeyi yaratan, yaratılmış olanların mahiyetine, o mahiyetin varlığından daha yakındır.”¹⁴ Nitekim şu ayet yaptığımız bu tespiti özlü olarak formüle etmektedir: *Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınam.*¹⁵

⁹ Yunus (10): 12; Ayrıca bkz: Zümer (39): 49.

¹⁰ Tirmizi: Kader 6 (IV. 448); İbn-i Mace: Mukaddime 10 (I. 34), Fiten 22 (II. 1334); Ahmed, V. 277, 280, 282.

¹¹ Mümim (40): 60

¹² Bakara (2): 186.

¹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I. 285-287; Elmalılı, *Hak Dini*, I. 521.

¹⁴ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 1417/1997, II. 261.

¹⁵ Kâf (50): 16.

Dua, kulu Allah'a yaklaştıran bir eylem olduğuna göre, duası çok olan bir insanın her an Rabbine yakın olacağı bir gerçektir. Bu durum ise ona sonsuz bir mutluluk bahşedecektir. Buna karşın duanın olmadığı yerde zuhur edecek şikâyetler ise insanı mutsuz kılacaktır.

3.1.1. Din Kardeşleri İçin Dua Etmek

Tevhid dini olan İşlam, müminleri kardeş ilan etmiř¹⁶ ve onları, bir binayı tamamlayan tuğlalar gibi görmüştür. Bir müminin, sadece kendisi için değil nefsinin bencilliğinden kurtularak ve bir bütünlük içerisinde dua etmesi, bu duasına başta anne ve babası olmak üzere bütün müslümanları ortak etmesi ilahî bir emirdir: *Ey Rabbimiz! Hesabın görüleceği kıyamet gününde beni, annemi babamı ve bütün müminleri bağışla.*¹⁷

Kur'an'ın tebligatını yaparken karşılaştığı bütün sıkıntılara ve bu arada özellikle müşriklerden gördüğü işkenceye rağmen Hz. Peygamber'in yine de herkesin hidayeti için dua ettiği bilinen ibretimiz bir gerçektir. O, inkârdaki ısrarları ve kendisine yaptıkları dşmanlıktaki inatları sebebiyle her ne kadar bir takım insanların hidayetleri konusunda ümidini kesmiş olsa bile, yaptığı gönülden bir dua ile aynı insanların neslinden hidayete ermiş kişilerin çıkmasını arzularak şöyle dua etmiştir: "Allah'ım, onlara hidayet nasip et ve onları bize dâhil et."¹⁸ Yine o, bir müslümanın, başka bir din kardeşi için dua etmesi durumunda, mutlaka bir meleğin ona "aynı şey sana da verilsin"¹⁹ diye dua ettiğini bildirmiştir.

Kendisine her türlü ktlğ, ezayı ve cefayı reva görenler hakkında Hz. Peygamber'in dua yapması, onların bu duanın feyziyle müslüman olmalarına vesile olmuştur. Bu nebevî örnekten olduğu gibi bir müminin, sadece kendisi için değil, bütün din kardeşleri için dua edip herkesin iyiliğini istemesi, onun güzel huya sahip kâmil bir mümin

¹⁶ Hucurat (49): 10.

¹⁷ İbrahim (14): 41.

¹⁸ Tirmizi: Menakıb 73.

¹⁹ Müslim: Zikir 86 (III. 2094).

oluşunun da göstergesidir. Nitekim Hz. Peygamber de, “Sizden biriniz, kendisi için istediğini, müslüman kardeşi için de istemedikçe kâmil bir imana sahip olamaz”²⁰ demiştir.

Kur’an’da yer alan ve Hz. Peygamber’in de kullandığı bu dua metodu, şu vahyî ibarelerle çağlar ötesine taşınmaktadır: *Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce yaşamış imanlı din kardeşlerimizi bağışla, kalplerimizde iman edenler için bir kin bırakma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz Sen pek şefkatli ve pek merhametlisin.*²¹ Bu ayet-i kerime, müminlerin kardeşliğini pekiştirme sadedinde onların yaptıkları duada karşılıklı bir ortaklık öngörmektedir. İşte bundan dolayı bir müminin bir başka mümin hakkındaki duası, bu metot gereğince kabule daha layık görülmüştür. Yine Cenab-ı Hak, beşer olmaları dolayısıyla da meydana gelen bir takım hata ve kusurlara bakılmayıp, kendilerinin bağışlanması için dua ettikleri gibi diğer din kardeşlerinin de bağışlanmalarına dua etmeleri ve hiçbir mümine kin beslememeleri gerektiği hususunda müminleri uyarmaktadır.

3.1.2. Duayı Güzel Yapmak

Kurallarına uyulmadan, deruhte edilen hiçbir işin tam başarı şansı yoktur. Çünkü her şeyin belli bir metoda ve hesaba göre yapılması gereklidir. Bu gereklilik gündelik dualarımız başta olmak üzere bütün yalvarış ve yakarışlarımız için de geçerlidir. İlahî iradenin pek çok ayette formüle ettiği dua şekillerinde çok güzel bir metodun takip edildiği aşikârdır. Duanın içtenliği ve şekli şu ilahî bildirimde çok güzel bir şekilde tasvir edilmektedir: *Rabbimize gönülden yalvararak için için dua edin. Çünkü O haddi aşanları sevmez... Azabından korkarak ve rahmetini umarak O’na dua edin...*²²

Zikrettiğimiz bu ayette müminlerin duası çok önemli bir mahremiyet sarmalıyla sunulmaktadır. Gönülden duanın, dua öncesine yönelik çok önemli uzantıları bulunmaktadır. İnsanın Allah yolunda öncelikli olarak malından ve bunun hemen akabinde canından vazgeçeceği özverisini göstermesi, onun yaptığı duada samimi olduğunu gösterir. Mesela Hz. Peygamber’in Bedir Savaşı öncesinde yaptığı dua bu konuda çok güzel bir

²⁰ Buhari: İman 7 (I. 9); Müslim: İman 71-72 (I.67); Tirmizi: Kıyame 59 (IV. 667); İbn-i Mace: Mukaddime 9 (I. 26); Nesai: İman 19 (VIII. 114).

²¹ Haşr (59): 10.

²² A’râf (7): 55-56.

örneklik teşkil etmektedir.²³ Zırhını giyerek savaş meydanına çıkan ve bu şekilde ölüme hazır olduğunu ispat eden Hz. Peygamber'in yaptığı duanın kabul edildiğinin Kur'an'da müjdelenmesi çok önemlidir. Aynı şekilde Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi Allah rızası için inşa ettikten sonra yaptıkları duanın kabul edilmesi ve bunun Kur'an'da bildirilmesi²⁴ aynı kabildendir.

Diğer taraftan duanın içtenliğini ve dinginliğini bozan hareketlerden kaçınılması gerektiği bir başka husus olarak Kur'an'da şöylece dikkatlere sunulmaktadır: *Rabbini, içinden yalvararak, korkarak, yüksek olmayan sesle sabah akşam zikret, gafillerden olma.*²⁵ Bu ayetin muhtevasına uygun olarak duanın metodu hakkında Hz. Peygamber'in şu nebevî bildiriminde de önemli uyarılar bulunmaktadır: “Ey Müslümanlar! Kendinizi zorlamayınız. Zira siz sağira veya burada bulunmayan birine seslenmiyorsunuz. Allah daima sizinle beraberdir, iştir ve size sizden daha yakındır.”²⁶

Bu nebevî ikazı dinleyen bazı sahabîler; “Rabbimiz bize yakın mı, uzak mı? O'na sessiz mi yoksa bağıarak mı dua edelim?” diye sordular. Medineli Yahudiler de; “Ey Muhammed! Bizimle sema arasında beş yüz yıllık bir mesafe bulunduğunu ve her semanın kalınlığının da bunun gibi olduğunu iddia ediyorsun. Hal böyle iken nasıl olur da Rabbimiz dualarımızı iştir?” dediler.²⁷ Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: *Ey Muhammed! Kullarım sanan beni sorarlarsa, bilsinler ki ben onlara çok yakınam. Bana dua edince, dua edenin duasını kabul ederim...*²⁸

Duada acele etmek de iyi değildir. Hz. Peygamber bir adamın, namazda Allah'a hamd etmeden, Rasûlullah'a da salâvat getirmeden dua ettiğine şahit olunca, bu hususta onun acele ettiğini söyleyerek, müminlere şöyle dua etmelerini öğretmiştir: “Sizden biriniz namaz kıldığı zaman önce Rabbini ta'zîm ve sena etsin, sonra da Peygamber'e salâvat getirsin. Bundan sonra da dilediği şekilde dua etsin.”²⁹ Hz. Peygamber'in bu ifadesinden,

²³ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İst tsz., I. 361.

²⁴ Bakara (2): 127.

²⁵ A'râf (7): 205.

²⁶ Buhari: Cihad 131 (IV 16); Müslim: Zikr 44 (III.2076).

²⁷ Abdülfettah el-Kâdî, *Esbab-ı Nüzûl*, s. 29; Ayrıca bkz: es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s. 35.

²⁸ Bakara (2): 186.

²⁹ Ebu Davud: Salât 358 (I. 162).

duanın evvelinde hamdele ve salvele okumanın bir dua adabı olduğu ve bunun samimi bir niyet ve selim bir kalp ile dilekleri Allah'a arz etmeye bir zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İslam'ın kendi müntesiplerine öngördüğü duanın, dua eden kişi açısından da yerine getirilmesi gereken bir takım şartları bulunmaktadır. Öncelikli olarak dua ederken abdestli olmak, mümkünse kibleye yönelmek, seher vakitlerini gözetmek, secili okuyuşlar için kendini zorlamamak, korku ve ümitle yalvarmak, duada ısrar edip dua ederken ne çok bağırıp çağırmak ne de çok sessiz kalmak gibi hususlar gelmektedir.³⁰ Yine aczini itiraf ederek, samimi duygularla yapılan duaların kabul edileceği şu hadis-i şerifle dile getirilmiştir: “Herhangi biriniz Rabbime kaç defa dua ettim de duamı kabul etmedi diyerek acele etmediği müddetçe duası kabul edilir.”³¹

Duanın kabul edilmesi için önemli şartlardan biri de helal gıdadır. Konunun gayet açık olarak ifade edildiği bir hadis-i şerif şöyledir: “Bir adamın yediği haram, içtiği haram, giydiği haram iken ve haramla beslenmiş iken duası nasıl kabul edilsin?”³²

Dua, belli bir zamana ve mekâna hasredilmemiştir. Ancak Hz. Peygamber, gecenin geç saatlerinde, farz namazlardan sonra,³³ ezan okunurken,³⁴ ezan ile kamet arasında³⁵ ve secdede iken³⁶ dua etmeyi tavsiye etmiştir. Duaları kabul edecek yegâne merci Cenab-ı Allah'tır. Ancak O, ciddiyetle ve özveriyle yapılan duaları kabul edendir.

³⁰ Zikredilen konularla ilgili geniş bilgi için bkz: Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmu'd-Dîn*, (Çev: Mehmet A. Müftüoğlu-A. Fikri Yavuz), İst 1992, I. 773-781.

³¹ Buhari: Deavât 22 (VII. 153); Müslim: Zikr 90-91 (III. 2095); Tirmizi: Deavât 12 (V. 464); İbn-i Mace: Dua 7 (II. 1266).

³² Müslim: Zekât 65 (I. 703); Tirmizi: Tefsiru'l-Kur'an 3 (V.220).

³³ Tirmizi: Deavât 79 (V. 526).

³⁴ Ebu Davud: Cihad 39 (III. 45-46).

³⁵ Ebu Davud: Salât 35 (I. 358).

³⁶ Müslim: Salât 207 (I. 348); Ebu Davud: Salât 148 (I. 545).

3.2. GECE (TEHECCÜD) NAMAZI KILMAK

Kelime olarak hem uyumak hem uyanmak anlamına gelen teheccüd, ıstılahî bir anlam olarak, gece uyanıp Allah rızası için nafile namaz kılmak demektir.³⁷ Bir müslüman için, farz olan beş vakit namazın sünnetlerinden başka bir takım nafile namazlar da vardır ki bu namazlara müstehap, mendup veya tatavvu (gönüllü, isteğe bağlı kılınan) namazlar denir.³⁸ İşte farzlardan bağımsız olarak kılınan namazlardan biri de gece kılınan teheccüd namazıdır. Bu namaz hakkında Yüce Allah'ın, Peygamber'ine özel hitabı vardır: *Gecenin bir kısmında uyanarak sadece sana mahsus ilave bir ibadet olmak üzere Kur'an ile gece namazı (teheccüt) kıl ki, Rabbin seni makam-ı mahmud'a ulaştırsın.*³⁹ Hz. Peygamber'in ise, farzların dışında en faziletli namazın teheccüd namazı olduğunu söylemesi,⁴⁰ bu ibadetin önemini ve değerini göstermektedir.

Allah Rasülü, yukarıdaki ayet gereğince, her gece kalkıp namaz kılmayı ve Kur'an okumayı ömrünün sonuna kadar hiç terk etmemiştir. Hatta hastalanıp ayakta durmaya mecalinin olmadığı zamanlarda bile oturarak da olsa bu namazı kılmıştır. Önceleri vitirle beraber on üç rekât teheccüd namazı kılan Hz. Peygamber, ömrünün sonlarına doğru on bir rekât kılarak devam etmiş, vefatına yakın son döneminde ise dokuz rekât kılmış, dolayısıyla gece namazını hiç bırakmamıştır.⁴¹ Kendisi bu ibadete mütemadiyen devam eden Allah Rasülü, ümmetine de manevî derecelerini yükseltebilmeleri için telkin ve tavsiyede bulunmuş ve buna da yakınlarından başlamıştır. Mesela bir gece Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın kapısını çalıp; "namaza kalkmayacak mısınız?" diyerek onların da gecenin feyzinden istifade etmelerini istemiştir.⁴² Rasülullah'ın bu tavsiye ve teşvikleri sayesinde geceleri ashab-ı kiramın evlerinden Kur'an ve zikir sesleri yükseldiğini Kâdî Beydâvî şöyle ifade eder: "Ümmet için beş vakit namaz farz olup da gece namazı sünnet haline gelince, Rasül-i Ekrem (s.a.v.) ashabın ahvalini müşahede sadedinde, geceleyin odalarından dışarı çıkıp ashabın evleri arasında dolaşmış ve o evleri Kur'an kıraati, zikir ve

³⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1061.

³⁸ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, İst 1418/1998, s. 346; Ayrıca bkz: TDV İlmihal (İman ve İbadetler, Komisyon), Ank 2005, I. 315.

³⁹ İsrâ (17): 79.

⁴⁰ Müslim: Sıyam 202-203; Tirmizi: Menakıb 207; Nesâî: Kıyamü'l-Leyl 6; Ahmed, III. 344.

⁴¹ Ebu Davut: Tatavvu 26; Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, (Medine Devri), İst 1969, I. 74.

⁴² Buhari: Teheccüd 5.

tespih sesiyle arı kovanları gibi uğuldar bir halde bulmuştur.⁴³ Bu durum Allah Rasülü'nün çok hoşuna gidip gece namazını tavsiye etmiş olmakla beraber, aşırılığa kaçıp da sıhhatlerini tehlikeye sokmamaları, ailelerini ve günlük işlerini ihmal etmemeleri konusunda da ashabını uyarmıştır.⁴⁴

Kadrini layıkıyla bilenler için seher vakitleri, feyiz ve bereketlerle dolu en kıymetli zaman dilimleridir. Vakitlerin içinde Allah'a yakınlık bakımından diğerlerine göre daha faziletli bir zaman diliminin olup olmadığı sorusuna Hz. Peygamber, gecenin son kısmının faziletli olduğunu söylemiş sonra da şu tavsiyede bulunmuştur: “Eğer o saatte Allah'ı zikreden kimselerden olmaya gücün yeterse ol. Çünkü namaz (o saatte) meşhuttur. (Melekler o esnada hazır olup o namaza şahitlik ederler).⁴⁵

Mümin için farzıyeti olmadığı halde, Allah'a yakın olma ve O'nun rızasını elde etme gayesiyle gecelerin teheccüd namazı ile ihya edilmesi çok güzel bir huydur. Dinini ciddiye alan ve namazı bir hayat düsturu haline getiren bir müminin kendisini buna alıştırmayı, gerçekten takdir edilecek önemli bir konudur. Çünkü herkesin istirahatına çekilip uyuduğu bir vakitte sırf Allah rızası için uykuyu terk etmek hiç de kolay bir iş değildir. Bunun, kişiye sağlayacağı manevî kazanımlar, bazı ayetlerde şöyle ifade edilmiştir: *O müttaki kimseler, geceleri namaz kılmak ve istiğfar etmek için sıcak yataklarından kalkarlar. Azabından korkarak ve rahmetini umarak Rablerine dua ederler...*⁴⁶ *O Rahman'ın kulları ki, Rablerinin huzurunda kıyama durarak ve secdelere kapanarak gecelerini ihya ederler.*⁴⁷

Birçok kimsenin, değerlendirmeye muvaffak olamadığı o faziletli seher vakitlerinde Allah ile baş başa olmak, duaların kabul olmasını sağlaması ve cennete girişi kolaylaştırması bakımından elbette çok önemlidir. Çünkü Allah Rasülü bu ibadeti ifa edebilenler için; “...Gece herkes uyurken namaz kılmak suretiyle selamete cennete giriniz”⁴⁸ buyurarak, kıyamete kadar gelecek müminlere de şu müjdeyi vermiştir: “Gece

⁴³ Kâdî Nasruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mısır 1968, IV. 111.

⁴⁴ Buhari: Teheccüd 7.

⁴⁵ Nesâî: Mevâkitü's-Salât 35.

⁴⁶ Secde (32): 16.

⁴⁷ Furkân (25): 64; Ayrıca bkz: Zâriyat (51): 17-18.

⁴⁸ Tirmizi: Kıyamet 42 (IV. 602).

vakti öyle bir saat vardır ki, müslüman bir kimsenin Allah'tan dünya ve ahiretle ilgili bir hayır talebi o saate rastlarsa, Allah dileğini mutlaka verir. Bu saat her gecede vardır.”⁴⁹

Teheccüd namazı gibi, yerine getirilmesi çok kolay olmayan ve bundan dolayı da fazileti diğerlerine göre fazla olan bu ibadeti, kasıt olmaksızın bazı geceler ifa edemeyen müminleri Hz. Peygamber, şu hadisiyle teselli etmiştir: “Geceleri namaz kılmayı adet edinmiş kişi, uykusunun kendisine galip gelmesiyle bir gece uyuyakalsa ve namazı kılamasa, Allah ona namaz kılmış gibi sevap verir. Uykusu da kendisine Allah tarafından ikram edilen bir sadaka olur.”⁵⁰

Gece herkes uyurken sıcak yatağından kalkıp Yaratıcının huzurunda oluşu kimse bilmediği için bu ibadete riya karışma imkânı yoktur. Böyle olmakla beraber kişinin kendi nefesine benlik getirmemesi de önemli bir husustur. Konuyla ilgili bir hikâye şöyledir: Çocukluğunda ibadete çok hevesli olan bir kişi, babasıyla beraber bütün gece Kur'an okuyup ibadet ederken, uykuya dalmış olan ev halkı için babasına; “Ne olurdu bunlardan biri kalkıp Allah rızası için iki rekât namaz kılsaydı. Şunlara bak ölü gibi uyuyorlar” deyince, babası da oğluna; Canım Oğlum! Keşke sen de uyusaydın da onların gıybetini yapmasaydın” cevabını vermiştir.⁵¹ Dolayısıyla mümin için, geceleri kalkıp namaz kılmak çok güzel bir huy ve çok güzel bir alışkanlıktır. Ancak yapılan her işin temelinde ihlâs yattığı gibi bu ibadettin de en önemli unsuru ihlâstır.

3.3. HAYRA VESİLE OLMAK

Hayra ve iyiliğe vesile olup kötülüğe engel olmak, İslam Dini'nin en önemli prensiplerinden ve müslümanların edindiği güzel huylardandır. Bu aynı zamanda, Yüce Allah'ın şu emri gereğince her bir müslümanın imandan sonraki ilk görevidir: *İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir grup bulunsun...*⁵² Dolayısıyla müslümanların bu hayra davet görevi, her fert için farz-ı ayın değilse de farz-ı kifayedir. Hayırdan kasıt her türlü güzel iş ve güzel davranıştır. Maddî anlamda ihtiyacı olan

⁴⁹ Müslim: Müsafirin 166.

⁵⁰ Muvatta': Salatü'l-Leyl 1 (I. 117).

⁵¹ Sâdi-i Şirâzî, *Bostan*, İst 1994, s. 21.

⁵² Al-i İmram (3): 104.

insanlara yardımda bulunmak ise hayrın somut bir göstergesidir. Hayra davet, dinî ve dünyevî bir iyiliği içeren herhangi bir şeye davettir ki, esası tevhit ve İslam'dır. İyiliğin yapılıp yaygınlaşmasına aracı olmak ve kötülüğe de aynı şekilde engel olmak bunun önemli bir parçasıdır. Dinî bir terim olarak buna “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” denir. “Ma'rûf”, İslam'ın gereği olan Allah'a itaat ve ibadet; “münker” ise, İslam'ın gereğine aykırı olan, Allah'a isyan ve günah demektir.⁵³ İyiliği yayıp, kötülüğü engelleme görevinin kadın erkek her müminin yükümlülüğü altında olduğunu bildiren bir başka ayet de şudur: *Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoşurlar. Namazı kılar, zekâtı verirler. Allah ve Rasûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah güç ve hikmet sahibidir.*⁵⁴

Zikrettiğimiz bu ayetten de anlaşılacağı üzere “iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak” prensibi, Allah'ın rahmetine ulaştıran ve mümine büyük ecirler kazandıran faziletli amellerdendir. Müslümanın, kendisine verilen bu görevin bilincinde olarak hareket etmesi, iyi, güzel ve hayırlı olan şeyleri hem diliyle söyleyip hem de söylediklerinin gereklerini yaşayarak göstermesi, yani özüyle de sözüyle de örnek olarak iyiliğin yayılmasına vesile olması, onu Allah'ın rızasına ulaştıran en kutlu görevlerdendir.

İnsan kendi yaptığı güzel amellerinden dolayı sevap kazanacağı gibi, başkalarının yaptığı güzel amellerden de sevap kazanabilir. Çünkü güzel ve hayırlı bir işin, diğer insanlar tarafından da yapılmasına sebep olup bu konuda örnek ve öncü olmak, şu ilahî bildirimde de açıkça görüldüğü gibi sevap kazanmaya vesiledir: *Her kim güzel bir işe aracılık ederse, ondan kendisine bir sevap vardır. Kim de kötü bir işe aracılık ederse, ondan kendisine bir vebal vardır. Allah her şeyin karşılığını verir.*⁵⁵ Aynı konu bazı nebevî haberlerde şu ifadelerle dile getirilmektedir: “Müslümanlıkta iyi ve güzel işler yapıp öncü davranışlarda bulunan bir kimseye, yaptığı o güzel davranışlarının sevabı verileceği gibi, o yoldan gidenlerin sevabı da verilir.”⁵⁶ “Hayırlı bir işe vesile olup öncülük eden kimseye, o iyiliği yapan kişinin ecri gibi sevap verilir.”⁵⁷ İşte bu yüzden müslümanın,

⁵³ Farklı ifadelerle bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, II. 366.

⁵⁴ Tevbe (9): 71.

⁵⁵ Nisa (4): 85.

⁵⁶ Müslim: Zekât 69; Ebu Davud: Sünnet 6.

⁵⁷ Müslim: İmare 133 (II. 1505); Tirmizi: İlim 14 (V. 41).

İslam'a uygun olmayan kötü bir fiili veya kötü bir âdeti ortadan kaldırmaya çalışması, onun yerine güzel ve faydalı olanı tesis etme gayretiyle hareket etmesi, matlup olunan bir davranış olmakla beraber, kendisinde bulunması gereken güzel bir huydur. Aksi halde ortada bir kötülük ve olumsuzluk varken müslümanın buna göz yumup kayıtsız kalması hiç de uygun bir durum değildir. Konuya ışık tutan bir başka nebevî ifade ise şöyledir: “Sizden biriniz bir kötülük gördüğünde onu eliyle, buna gücünüz yetmezse diliyle düzeltme yoluna gitsin, buna da gücü yetemezse kalbiyle buğzetsin. (boykot etsin)”⁵⁸ Dolayısıyla müslümanın gücü ve imkânı ölçüsünde daima hayır işine koşması; eliyle, diliyle, aklıyla, fikriyle, kalemiyle, bilgisiyle, tecrübesiyle, makamı ve mevkisiyle, kısaca hangi yolla ve imkânla hayır işleyebiliyorsa o şekilde hayır işinde rol alıp hayra vesile olması, insanlığa bir hizmettir.

Allah'ın rızasını kazanmaya sebep olan her güzel iş iyiliktir. Bir insanın müslüman olmasına sebep olmak kadar büyük bir iyiliğin olamayacağını şu hadis-i şerifte görüyoruz: “Allah'ın bir kimseye senin sayende hidayet vermesi, senin için kırmızı develere malik olmaktan daha hayırlıdır.”⁵⁹ Bu manada, insanların hidayet bulup kurtuluşa ermeleri için hayır yollarını gösteren ve bu konuda da önder olan seçkin kişilerin peygamberler olduğunda şüphe yoktur: *Biz onları, emrimiz istikametinde insanlara doğru yolu gösteren rehberler kıldık. Kendilerine hayırlı işler yapmalarını, namazı dosdoğru kılmalarını, zekâtı vermelerini vahyettik.*⁶⁰

Mümin, hayır işlerine ilgisiz kalan, dolayısıyla dünyanın imarına katkı sağlamayan bir kişi değildir. Muhtaç durumda olan kişilerin ihtiyaçlarının halledilebilmesi için aracı olmak da onun görevleri arasındadır. Bu konuda Hz. Peygamber'in şöyle bir tavsiyesi vardır: “İhtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının halledilmesi hususunda aracılık edin ki, siz de sevap kazanasınız.”⁶¹ Bu bağlamda “komşusu aç iken, kendisi tok olarak yatan, olgun mümin olamaz” anlayışından hareketle, hayırsever zengin ile ihtiyaç sahiplerini buluşturmak da, gerçekten çok önemli bir hizmettir. Dolayısıyla bu konuda aracılık yapan

⁵⁸ Müslim: İman 78 (I. 69).

⁵⁹ Buharî: Cihad 102 (IV. 101-102).

⁶⁰ Enbiya (21): 73.

⁶¹ Buhari: Zekât 21 (II. 118, Edeb 36-37 (VII. 80); Müslim: Birr 145 (III. 2026); Ebu Davut: 116-117 (V. 347); Tirmizi: İlim 14 (V. 42).

kişilerin de, yukarıdaki ayet ve hadisler gereğince hayrı işleyen kişiler gibi sevap kazanacakları muhakkaktır.

3.4. HAYIRLI İŞLERDE ACELE ETMEK VE HAYIRDA YARIŞMAK

İyilik edip hayırda yarışmak, Kur'an-ı Kerim'in önemle üzerinde durduğu konulardan biridir. Pek çok ayette buna dikkat çekilerek insanın temel hedefinin önce iman, sonra salih amel olduğu ifade edilmiştir. Nitekim müminlerin hayırda yarış konusunda teşvik edildiği ve Allah katında faziletli olan kişilerin, hayır işlerinde acele edip yarışanlar olduğu, şu ayet-i kerimelerin açık ifadelerinde görülmektedir: *...İyiliklerde ve hayır işlerinde acele edin.*⁶² *...Haydi, hayırlara koşun, yarışın*⁶³ *İşte bunlar hayır işlerine koşuşurlar ve o uğurda öne geçerler.*⁶⁴

Ebedî hayata doğru her gün yol alan insanın, kısacık olan şu dünya hayatını, güzel amellerle ve hayır işleriyle dolu olarak geçirmesi, kendisine yapılan ilahî bir tavsiyedir. Kur'an-ı Kerim, ömrünü ilahî yasanın emrettiği istikamette geçirip iman, ibadet ve hayır işlerinde önde olan kullarının, ahiret yurdunda da mükâfat bakımından önde olacaklarını⁶⁵ ve Allah katında onları öne çıkaran unsurun, hayırda yarışmak olduğunu bildirmektedir: *...Allah'ın izniyle onların içinden, hayırlı işlerde yarışıp öne geçenler vardır. İşte bu büyük lütuftur.*⁶⁶ Bu sebeptir ki müminin, hayatta iken yapabildiği kadar güzel işler yapıp hayır işlerine koşması, elinde imkân varken de acele etmesi güzel bir huydur. Çünkü insanın her anı bir olmayabilir. Bugün zengin olan kişinin yarın fakir olma ihtimali olduğu gibi, bugün kolayca hayır işleyebilme imkânına sahip olan kişinin de, yarın herhangi bir sebepten dolayı o hayrı işleyememe ihtimali de vardır. Öyleyse bu durumda yapılacak en sağlam iş, elde fırsat varken hayırlı ve güzel işler yapmak suretiyle, ebedî olan ahirete yatırım yapmaktır. Zaten bu İlahî bir emirdir: *Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine uygun yaşayın.*

⁶² Maide (5): 48.

⁶³ Bakara (2): 148.

⁶⁴ Müminûn (23): 61.

⁶⁵ Vakıa (56): 10-12.

⁶⁶ Fâtır (35): 32.

*Herkes yarın (ahiret) için önden ne gönderdiğine baksın.*⁶⁷ Elde imkân varken hayır işlerini yapmaktan gâfil kalmayıp, bir an evvel onları gerçekleştirmek gerektiği bir hadiste de şöyle tavsiye edilmiştir: “Karanlık geceler gibi bir takım fitneler ortalığı kaplamadan önce, hayırlı ve yararlı işler görmekte acele ediniz.”⁶⁸

Genç olup da gücü kuvveti, sağlığı sıhhati, akli fikri yerindeyken “sonra yaparız” düşüncesiyle ibadetleri ve hayır işlerini tehir eden insan, göz açıp kapayıncaya kadar ömrünün nasıl geçtiğinin farkında bile olmaz. İhtiyarlık halindeyken de tehir etmiş olduklarını yapmaya takati kalmaz. Belki de aklî fonksiyonlarını yitirip ne yapacağını bilemez. Onun için şu hadis-i şerifle her şeyin zamanında yapılması gerektiği bildirilmiştir: “Hayırlı ve yararlı işleri ihmal edip geciktiren kişinin canı boğazına geldikten sonra “falana şu kadar, filana şu kadar verilsin” demesinin artık bir faydası yoktur. Zaten o mal, varisinden şunu veya bunun olmuştur.”⁶⁹ Daha da önemlisi, ölümün ne zaman ve nerede geleceği belli olmadığı için insan, tembellik ve gaflet içerisinde hayırsız işlerle oyalanırken, ansızın gelen ölümle her şeyi kaybedebilir. Ahiret için bir hazırlık safhası olan bu dünyadan ayrıldıktan sonra da artık hiçbir şeyin kendisine faydası olmaz. Bu bakımdan Hz. Peygamber, son pişmanlığın fayda vermeyeceği gerçeğinden hareketle, hayır işlerinin geciktirilmeden bir an evvel yapılması gerektiği konusunda ümmetini şöyle uarmıştır: “Yedi şey gelmeden önce güzel ameller ve hayır işlemekte acele ediniz. Helal ve haram sınırlarını unutturan fakirlik, azdıran zenginlik, her şeyi perişan eden hastalık, akli ve idraki zaafa uğratarak anlamsız konuşmalara sebep olan ihtiyarlık, ansızın gelen ölüm, gelmesi beklenenlerin en şerlisi Deccal ve kıyamet. Yoksa siz bunlardan başka bir şey mi bekliyorsunuz?”⁷⁰

Ashab-ı Kiram da, Hz. Peygamber’in bu ikazlarına gereğince önem hayır işlemek hususunda çok istekli davranmışlar ve bu bağlamdaki amellerini büyük bir aşkla yapmışlardır. Mesela Rasülüllah’ın amcası Hz. Abbas (r.a.), hayırda acele etmiş olmak maksadıyla, senesi dolmadan zekât verip veremeyeceğini sormuş, Hz Peygamber de bu

⁶⁷ Haşr (59): 18.

⁶⁸ Müslim: İman 86 (I. 110); Tirmizi: Fiten 30 (IV. 487), Zühd 3 (IV. 552); İbn-i Mâce: İkame 78 (I. 343).

⁶⁹ Buhari: Zekât 11 (II. 115), Vesayâ 7 (III. 188); Müslim: Zekât 92-93 (I. 716).

⁷⁰ Tirmizi: Zühd 4 (IV. 552).

konuda ona izin vererek, bu ibadeti ifa hususunda acele etmede bir beis görmemiştir.⁷¹ Dolayısıyla salih amellerde bulunup hayır işlerinde acele etmek ve bu konuda bir yarış halinde olmak, müminin önemli vasıflarından ve güzel bir huylarından birisidir.

3.5. HELAL GIDAYA DİKKAT ETMEK

İnsan, yemeye ve içmeye muhtaç olmakla beraber o, her eline geçeni değil, ancak Allah'ın helal kıldığı temiz şeyleri yiyip içebilir. Kur'an-ı Kerim'de, iyi ve temiz şeylerin helal; kötü ve pis şeylerin de haram olduğu bildirilmiştir⁷² ve insanlara verilen rızıkların temiz ve helal olanlarından yemeleri emredilmiştir.⁷³ Allah Rasülü de Cenab-ı Hak'tan helal rızık talebinde bulunup haramlardan kendisini korumasını isteyerek şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Sen'den faydalı ilim, helal rızık ve makbul dua istiyorum."⁷⁴ Allah'ım! Bana helal rızık nasip eyle ve beni haramlardan koru."⁷⁵

İnsana bahşedilen sayısız nimetlerin içinde yenilmesi haram kılınan şeyler gayet azdır: *Ölmüş hayvan (leş), kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar, boğulmuş, darbe sonucu, yüksekte düşerek, boynuzlanarak veya yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanarak ölmüş hayvanlar ile putlar için kesilen hayvanlar*⁷⁶ ve sarhoşluk veren içecekler (içki) haram kılınmıştır.⁷⁷ Diğer bazı ayetlerde de benzer maddelerin haram olduğu belirtildikten sonra, zor durumda olup bunları yemek mecburiyetinde kalan kişilerin, zaruret miktarını aşmadan ve bunları yemeye istekli de olmadan, sırf ölmek için yemelerinde bir günah olmadığı bildirilmiştir.⁷⁸ Fıkıhta, "zaruretler haram olan şeyleri

⁷¹ Tirmizi: Zekât 37 (III. 63); Ebu Davut: Zekât 21 (II. 275); İbn-i Mâce: Zekât 7 (I. 572), Dârimî: Zekât 12 (I. 385); Ahmed, I. 104.

⁷² A'râf (7): 157.

⁷³ Mâide (5): 88.

⁷⁴ İbn-i Mâce: İkame 32 (I. 298).

⁷⁵ Tirmizi: Deavât 111 (V. 560).

⁷⁶ Mâide (5): 3.

⁷⁷ Mâide (5): 90.

⁷⁸ Bakara (2): 173; Ayrıca bkz: Nahl (16): 115.

mubah kılar” kuralı vardır. İşte, İslam’da zaruretlerin mahzurları ortadan kaldırdığının en güzel delili bu ayettir.⁷⁹

Ruh ve beden gibi birbirini tamamlayan iki unsurdan meydana gelen insanın, nasıl ki dış etkenlere karşı bedenî varlığını koruması gerekiyorsa, aynı şekilde ruhî varlığını da koruması gerekir. İşte insanın bu maddî yapısının yanında manevî yapısını da koruyabilmesinin en önemli yollarından bir, helal gıdaya son derece riayet etmektir. Haram ve helal olan şeyler belli olduğuna göre, inanan bir insanın, şu ilahî emirlerde açıkça görüldüğü üzere, yediği gıdaların helal olmasına son derece dikkat etmesi gerekir: *Ey iman edenler! Eğer sadece Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların helal ve temiz olanlarından yiyin ve Allah’a şükredin.*⁸⁰ (Pis ve haram gıdaları yiyip de) şeytanın izinden gitmeyin.⁸¹

Yenilen gıdaların helal olması, insanın iradesine, duygularına ve manevî yönüyle beraber dışa yansıyan amellerine olumlu etki ettiği gibi; haram gıdaların da bütün bunları olumsuz yönde etkileyeceği bir gerçektir. Hz. Peygamber, haram lokma ile beslenen kişinin, Allah katında kesinlikle değeri olmadığını ve böyle bir kişinin duasının da kabul edilmeyeceğini şöyle ifadelendirmiştir: “Bir kimse Allah yolunda uzun seferler yapıyor. Saçı başı dağınık, toza toprağa bulanmış bir vaziyette ellerini gökyüzüne açarak “Ya Rabbi, Ya Rabbi!” diye yalvarıyor. Hâlbuki onun yediği haram, içtiği haram, gıdası da haramdır. Böyle birinin duası nasıl kabul edilebilir?”⁸² Yine o (a.s.), helal rızık ile beslenip, sünnete uygun yaşayan ve şerrinden insanların emin olduğu kişilerin cennete gireceğini,⁸³ fakat haramla beslenen vücudun da cehenneme daha layık olacağını⁸⁴ söylemiştir. Bu sebeple insan, yaptığı bütün ibadetlerinden, hayır işlerinden ve dualarından feyiz alabilmesi ve onların Allah katında makbul olabilmesi için, bedeninin helal gıda ile beslenmesi şarttır.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, I. 467.

⁸⁰ Bakara (2): 172; Benzer ayetler için bkz: Mâide (5): 4-5, 87-88, Enfâl (8): 69, Nahl (16): 114, Müminûn (23): 51.

⁸¹ Bakara (2): 168.

⁸² Müslim: Zekât 65 (I. 703); Tirmizi: Tefsiru’l-Kur’an 3 (V.220).

⁸³ Tirmizi: Kıyamet 60 (IV. 669).

⁸⁴ Buhari: Menakıbu’l-Ensar 26.

Haramlar incelendiğinde onların, bizzat haram olanlar (haram lizâtihi) ve dolaylı olarak haram olanlar (haram liğayrihi) şeklinde ikiye ayrıldığı görülür.⁸⁵ Domuz eti yemek, içki içmek gibi bizzat haram olanların durumuna yukarıda değinmiştik. Bir de kendi zatında bizzat haramlık vasfı bulunmayıp arızî olarak haram olanlar vardır. Mesela elma yemek haram değildir. Ama sahibinin haberi olmadan alınan, bir başka ifadeyle çalınan elmayı yemek haramdır. Onun haram olmasının sebebi de, gayr-i meşru bir yoldan elde edilmiş olmasıdır. Yine, meşru yoldan geçimini temin etmek veya çoluk çocuğunun nafakasını kazanmak helaldir ve güzel bir huydur. Fakat meşru olmayan bir işle uğraşmak ve buradan kazanç elde etmek haramdır. Mesela içki satıp ticaretini yapmak böyledir. Kişi kendisi içki içmese bile, onun ticaretini yaparak kazandığı parayla helal bir gıda almış olsa, o gıda haram kazançla alındığı için, dolaylı olarak haram olur. Bu hükmü Hz. Peygamber'in şu hadis-i şerifinden çıkarıyoruz. “Güçlü ve Yüce olan Allah, putlara tapmayı, içki içmeyi, insanları soy sop sebebiyle kınamayı size haram kılmıştır. Dikkat edin, şüphesiz içki içen de, imal eden de, içenlere dağıtan da, satan da, parasını yiyen de lanetlenmiştir.”⁸⁶

İnsanların haram ve helale dikkat etmeden, gönüllerinin çok kazanma hırsıyla dolu olmalarının uygun olmadığına şu ayet-i kerimeyle işaret edilmiştir: *De ki, kötü/pis şeyin çokluğu senin hoşuna gitse bile, pis ile temiz (haram ile helal) bir değildir. Bunu için ey akıl sahipleri (dinin temiz ve helal saydığı şeyleri seçin) Allah'tan çekinip emrine uygun yaşayın ki kurtuluşa eresiniz.*⁸⁷ Bu ayet-i kerimenin nüzûl sebebi şudur: Bir gün Rasûlüllah, şarabın haram kılınışını anlatıyordu. Bir bedevî ayağa kalkarak; “Ey Allah'ın Elçisi! Ben daha önce içki ticareti yapan bir kişiydim ve bu yoldan çok para kazanıp zengin oldum. Şimdi ben bu serveti Allah yolunda harcasam bana bir faydası olur mu?” diye sordu. Hz. Peygamber de ona şöyle dedi: “Sen o parayı hac, cihat veya zekât uğrunda harcasan bile Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olmaz. Zira Allah ancak temiz (helal) olanı kabul eder.”⁸⁸ Böylece Hz. Peygamber, haram yoldan kazanılan malın Allah katında hiçbir değerinin olmadığını ifade ederken, günahından dolayı da azaba duçar

⁸⁵ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 55.

⁸⁶ Ebu Davut: Eşribe 2.

⁸⁷ Mâide (5): 100.

⁸⁸ El-Vahidî, *Esbab-ı Nüzûl*, s. 213.

kalınacağını şu sözleriyle bildirmiştir: “Bir kişi haramdan mal kazanır ve onu harcarsa bu ona bereketli kılınmaz, tasaddukta bulunursa kabul edilmez. Arkasında bıraktığı da onu ancak ateşe yaklaştırır.”⁸⁹ İşte Hz. Peygamber’in bu uyarılarını dikkate alarak, kazancında harama tevessül etmemek, yiyip içtiğinin helal olması noktasında azami gayreti göstermek ve çoluk çocuğunu da helal haram hassasiyetiyle yetiştirmek, müslümanın güzel huylarındandır. Çünkü Allah Rasülü şu hadisiyle bunu çağlar öncesinden bildirerek helal ve harama riayet noktasında ümmetinin son derece dikkatli olmasını istemiştir: “Öyle bir devir gelecek ki, kişi malını helalden mi haramdan mı kazandığına, aldığı şeyin helal mi haram mı olduğuna hiç aldırış etmeyecektir.”⁹⁰ Dolayısıyla müminin, hadis-i şerifte nitelenen kişiler gurubuna girmemek için, haramlardan ve haram yoldan kazanç sağlamaktan uzak durması şarttır. “Yüz okka kokuşmuş kurtlu et yerine, bir okkacık temiz ekmeğe sahip olmak yeğdir” özdeyişinde de olduğu gibi, çokça haram mala sahip olmaktansa, az ama helal malı tercih etmek daha iyidir.

3.6. HER GÜN KUR’AN-I KERİM OKUMAK

Lügatte okumak, toplamak, birbirine eklemek, gibi anlamlara gelen⁹¹ “Kur’an” kelimesi, Ka-Ra-e kökünden fu’lân vezninde bir mastardır.⁹² Istilahta ise, Allah tarafından Hz. Muhammed’e indirilen ilahî kitapların sonuncusu ve bu kitabın özel ismidir.⁹³ Bu kısa tanımlamanın yanında Kur’an-ı Kerim’in daha birçok tarifi yapılmıştır. Ancak bu tarifler arasında, onun takdire değer görülerek meşhur olan bir tarifi şöyledir: “Kur’an-ı Kerim,

⁸⁹ Ahmed, I. 387.

⁹⁰ Buhari: Buyu’ 7, 23 (I. 6, 11).

⁹¹ Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisânü’l- Arab*, Beyrut 1410/1990, I. 128-130; Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân*, Beyrut 1422/2001, s. 400.

⁹² “Kur’an” kelimesinin farklı manaları için bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ank 1979, s. 31-33; Ayrıca bkz: A. Muhammed Draz, *en-Nebeü’l-Azîm*, (Çev: Suat Yıldırım) Ank 1985, s. 3; Subhi es-Salih, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’an*, (Çev: M. Sait Şimşek) Konya 1994, s. 15; Abdurrahman Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’an-ı Kerim Tarihi*, İst 1982, s. 29; İsmail Karaçam, *En Büyük Mucize*, İst 2005, s. 87; Ali Akpınar, *Kur’an Niçin ve Nasıl Okunmalı*, Konya 1998, s. 78; Ali Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, İzmir 1999, s. 1.

⁹³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1059; Ayrıca bkz: Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, İst 2005, s. 17; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, İst 1997, s. 88.

Hız. Peygamber'e indirilen, Mushaflarda yazılmış olan, tevatür yoluyla nakledilen ve tilavetiyle de ibadet edilen muciz kelimedir."⁹⁴

Yüce Allah'ın insanlara son yazılı hitabı olan Kur'an-ı Kerim Müslümanlar nazarında kabul edilen görüşe göre Allah'ın yaratılmamış sözüdür. Bu kutsal söz, Hız. Muhammed'e 23 sene boyunca parça parça vahyedilmiştir.⁹⁵ İnsanların yaratılış gayelerini kendilerine öğretmek⁹⁶ onlara dünya ve ahiret saadetinin yollarını gösteren bir hidayet⁹⁷ rehberi olarak Kur'an-ı Kerim, Hız. Peygamber'in ifadesiyle "Allah'a göklerden, yerden ve onlarda bulunanlardan daha sevimlidir."⁹⁸ Rasülullah'ın en büyük ve ebedî mucizesi olan bu Yüce Kitabın, Allah katındaki değerini ve onun her şeyden üstün oluşunu bildiren diğer bir nebevî ifade de şöyledir: "Kur'an'ın diğer sözlere olan üstünlüğü, Aziz ve Celil olan Allah'ın yaratıklarına olan üstünlüğü gibidir."⁹⁹ İşte böyle yüce bir kitabın mukaddes metnini okumak, dinlemek ve onu anlamaya çalışmak, Allah katında en sevimli işlerdendir. Bu aynı zamanda bir ibadettir. İbadet mefhumu ise İslam dininde çok geniş kapsamlı bir yelpazeye sahiptir. Çünkü genel bir ifadeyle, samimi ve iyi niyetle Allah rızasına yönelik olan her şey ibadet olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Kur'an okumanın da bir ibadet oluşunda şüphe yoktur. Hatta İbn-i Cezerî, Kur'an kıraatinin, farzlar dışında hiçbir ibadete denk tutulmadığını ve âlimlerin de bu konuda ittifak halinde olduklarını söylemektedir.¹⁰⁰ Ashabına "gözlerinize ibadetten nasibini verin" tavsiyesinde bulunan Allah Rasülü; gözlerin nasibinin ne olduğu sorulunca, onun "mushafa bakmak, içindekileri düşünmek ve inceliklerinden ibret almak"¹⁰¹ olduğunu ifade etmiştir. Bu bakımdan bilinçli

⁹⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'an* İst tsz. s. 12; Osman Keskiöğlü, *Kur'an Tarihi*, İst 1953, s. 94, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Ank 1989, s. 79; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 34; Hayrettin Karaman, *Fıkıh Usulü*, İst tsz. 3. Baskı, s. 67; Subhi es-Salih, *Mebâhis*, s. 20; Ahmet Cevdet Paşa, *Hulâsatü'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, (Çev: Ali Osman Yüksel) İst 1989, s. 114.

⁹⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Çev: Mehmet Yazgan), İst 2004, II. 577.

⁹⁶ Zâriyât (51): 56.

⁹⁷ Bakara (2): 185; Yunus (10): 57; İsrâ (17): 9.

⁹⁸ Dârimî: Fedâilü'l-Kur'an 6 (II. 441).

⁹⁹ Tirmizi: Fedâilü'l-Kur'an 25 (V. 184); Dârimî: aynı yer.

¹⁰⁰ Gazâlî, *İhya-u Ulûmu'd-Dîn*, I. 128.

¹⁰¹ Ebül'l-Fazl Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, Beyrut 1401/1981, I. 39.

müslümanlar, Kur'an'a son derece önem verir, ona gereken hürmeti göstermişler, Allah'ın rızasını elde etmek için onunla olan irtibatlarını hiç kesmemişlerdir.

Kur'an Kerim okumak, manevî alanda Yaratıcı ile bir nevi bağlantı kurmak ve O'nunla konuşmaktır. Böyle bir durum, mümini psikolojik olarak rahatlattığı gibi onun çok sevap kazanmasını da sağlar. Ancak bu okumanın amacı sadece sevap kazanmak için değil, aynı zamanda onu anlamak için de olmalıdır. Bu nedenle Kur'an'ın bir bilgi objesi olarak devamlı okunup yaşamaya endeksli olarak anlamaya çalışılması güzel bir huydur. Çünkü her insan, inandığı dinin kitabını okumak ve bu şekilde bilgi edinerek onu anlamaya çalışmakla yükümlüdür.¹⁰² Her konuda olduğu gibi bu konuda da en güzel örnek şüphesiz Hz. Peygamber'dir. Çünkü o (s.a.v.), Kur'an-ı Kerim'e son derece önem vermiş ve her gün düzenli bir şekilde onu okumuştur.¹⁰³ Hatta bir gece yatsı namazından sonra, Medine'ye kendisini ziyarete gelenlerin yanına çıkmaktaki gecikme sebebi sorulunca; "Her gün Kur'an'dan bir hizip okumayı kendime vazife edindim. Bunu yerine getirmedikçe gelmek istemedim"¹⁰⁴ cevabını vermiştir. Devamlı Kur'an okumaktan dolayı Allah'a el açıp dua etmeye ve O'nu zikretmeye fırsat bulamayanlara, çok büyük sevaplar verileceğini bildiren¹⁰⁵ Son Nebi, ümmetine onu okumalarını tavsiye etmiş ve kendisini okuyanlara kıyamet gününde Kur'an'ın bizzat şefaate edeceği de müjdelemiştir.¹⁰⁶

Kur'an-ı Kerim'in ve onu okumanın faziletlerine dair pek çok ayet ve hadis vardır. Ele aldığımız konu içerisinde bunların hepsini kaydetmemiz mümkün değildir. Ancak Kur'an okumanın ve onunla meşgul olmanın önemini göstermesi bakımından birkaçına yer vermemiz yeterli olacaktır: "*Allah'ın kitabını okumaya devam edenler, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli ve aşikâr infak edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler. Çünkü Allah onların mükâfatlarını eksiksiz öder...*"¹⁰⁷ "*Onlar, geceleri secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okurlar.*"¹⁰⁸

¹⁰² Celal Kırca, *Kur'an'ı Anlama*, İst 2010, s. 9.

¹⁰³ Müslim: Müsâfirîn 142.

¹⁰⁴ İbn-i Mâce: Salat 178..

¹⁰⁵ Tirmizi: Fedâilü'l-Kur'an 25 (V. 184); Dârimî: Fedâilü'l-Kur'an 6 (II. 441).

¹⁰⁶ Müslim: Müsâfirîn 252-253.

¹⁰⁷ Fâtır (35). 29-30.

¹⁰⁸ Ali-İmrân (3): 113.

Zikrettiğimiz bu ayette samimi bir müslümanın Kur'an tilaveti tasvir edilmektedir. Buna göre Kur'an okumak tıpkı Hz. Peygamber'in nübüvvetin hemen öncesinde gözlerden uzak ve büyük bir samimiyetle Hira Mağarası'nda Allah'ı zikretmesi örneğine benzetilmektedir. Konuyu sevap bakımından ele alan bir hadiste ise şöyle denilmektedir: "Her kim Kur'an'dan bir harf okursa, bu harf karşılığında ona bir sevap vardır. Bir sevap ise on misliyle karşılık bulur. Ben "Elif lâm mîm" bir harftir demiyorum; fakat elif bir harf, lâm bir harf ve mîm bir harftir."¹⁰⁹ Bu ayet ve hadisler, samimi niyetlerle Allah'ın kelamını okuyan müslümanların elde edecekleri manevî kazanımları göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İlahî kelamı okumaya devam edenlerin, o kelamın sahibi tarafından hesapsız bir şekilde mükâfatlandırılacağı vaadi yanında, Hz. Peygamber'in de, okunan her bir Kur'an harfi karşılığında on sevap kazanılacağı müjdesi, müminleri Kur'an okumaya sevk eden sebeplerden olmuştur. "Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber; "konup göçendir" (bir müddet dinlendikten sonra yoluna tekrar devam edendir) şeklinde karşılık vermiştir. Daha sonra bunun kim olduğu sorulunca da; "Kur'an'ı başından sonuna kadar okuyan, bitirince de hemen tekrar başlayandır" demiştir.¹¹⁰

İbadette devamlılığın esas alındığı İslam dininde, bu ilkeye uygun olarak Kur'an tilavetindeki devamlılık da aynı şekilde güzelliklerin devam etmesi için bir gerekliliktir. Yukarıda zikrettiğimiz hadis bu konuya ışık tutan güzel bir delildir.

Kur'an'ın bütünsel olarak okunması, onun doğru anlaşılmasındaki en büyük etmenlerden birisidir. Belki de asırlar öncesinde irad ettiği hadisiyle Hz. Peygamber, müslümanların dikkatlerini bu noktaya çekmiş ve kendilerine güzel bir metot sunmuştur. Bu tıpkı yola çıkan bir insanın hedefine ulaşabilmesi için nasıl ısrarla ve zorluklara direnerek yoluna devam etmesi gerekiyorsa, müslümanın da ilahî kelimadan kast edilen anlamı bütün gerekleriyle alabilmesi için onu okumaya devam etmesi ve bu bağlamda bir hatim bitirinceye kadar başka bir yerden okumaya başlamaması gerekir. Sıradan bir kitap olmayan ve İslam Dininin temel kaynağını oluşturan Kur'an-ı Kerim'in, okunuşunda uyulması gereken bir takım kurallar vardır. Bu kuralları öğreten ve usulüne uygun olarak Kur'an'ı doğru okumayı sağlayan tecvit ilmi, güdülen hedefe varmak için üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir ilim dalıdır. Hz. Peygamber'in bu konudaki teşvik edici

¹⁰⁹ Tirmizi: Fedâilü'l-Kur'an 16 (V. 175).

¹¹⁰ Tirmizi: Kıraat 13; Dârimî: Fedâilü'l-Kur'an 33.

beyanları asıl itibariyle bu yüce tilavetten umulan fayda ve sevabın elde edilebilmesi için bir zorunluluktur. Çünkü indirilişi tecvit ile olan Kur'an-ı Kerim'i Cebrail a.s. Hz. Peygamber'e tecvit ile okumuş, buna paralel olarak Hz. Peygamber de ümmetine Kur'an'ı aynı şekilde okumuştur.¹¹¹ Her ne kadar tecvit ilmi Hz. Peygamber döneminde kitaplaşmış olmasa bile, vahiy süresince gerek Hz. Peygamber gerekse onun en yakın öğrencilerinin deruhte ettikleri tilavet şekillerinden istinbat edilen usûl ve kaidelere risaletin bitiminden hemen sonra kitaba geçirilmiştir. Bu usûl ve kaidelere uygun olarak Hz. Peygamber'in Kur'an'ı okuyuş tarzı da bellidir. O'nun okuyuşu, risalet vazifesine has bir üslûp arz etmektedir. Yani, tilavet esnasında dil ile beraber kalbin de Kur'an'la meşgul olması, müjde ayetlerini okuduğunda sevincinden Allah'a dua etmesi, korku ayetlerinde ise O'na sığınması ve Kur'an'ın her harfinin tam hakkını vererek, hiç acele etmeden, tane tane (terfîl ile) okuması, Hz. Peygamber'in okuyuş tarzının temelini teşkil eden hususlardır.¹¹² Diğer bir ifadeyle onun okuyuş tarzı tecvit üzeredir. Tecvidin var oluşu ve lüzumu, "Kur'an'ı terfîl ile oku"¹¹³ ayetinde olduğu gibi, İlahî hüküm ile de sabittir.

Rasûlüllah'ın hanımlarından Ümmü Seleme'ye "Peygamber'in kıraati nasıldı?" diye sorulduğunda, onun kıraatinin harf harf, tane tane açıklanan bir kıraat olduğunu söylemiştir.¹¹⁴ Diğer rivayetlerde ise onun dura dura okuduğu ve uzatılması gereken yerleri de uzattığı bildirilmiştir.¹¹⁵ Bunun yanında, Allah'ın Kelâmı'nı okuyup onunla meşgul olurken, ona abdestsiz dokunmamak, kalp, beden ve ağız temizliğine önem vermek, dikkat edilmesi gereken konular arasındadır. Onu okuyanın, manasını anlıyorsa- Hz. Peygamber'in yaptığı gibi- rahmet ayetlerinde sevinip Allah'a dua etmesi, azap ayetlerinde korkarak yine O'nun rahmetine iltica etmesi; manasını anlamıyorsa ağlaması veya ağlamaya çalışması, kısaca laubali hareketlerden uzak durup edep dairesi içerisinde ona gereken hürmeti göstermesi de, Kur'an okumanın edeplerindedir.¹¹⁶

¹¹¹ Farklı ifadelerle bkz: Abdurrahmah Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 59.

¹¹² Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, İst 1990, s. 21.

¹¹³ Müzzemmil (73): 4; Ayrıca bkz: Furkan (25): 32.

¹¹⁴ Tirmizi: Fedâilü'l-Kur'an 23 (V. 182); Ebu Davud: Vitr 20 (I. 338).

¹¹⁵ Buhari: Fedâilü'l-Kur'an 29 (VI. 112).

¹¹⁶ Ali Muhammed ed-Dabbâ, *Fethu'l-Kerîmi'l-Mennân fi Âdâbı Hameleti'l-Kur'an*, (Çev: A. Osman Yüksel), İst 1989, s. 229-231.

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkmasında ilahî bir rehber olan Kur'an-ı Kerim, kendisiyle sürdürülen yakın ilişkileri boşa çıkarmayan ve muhataplarına daha bu dünyada iken yaşama sevinci tattıran yakın bir arkadaştır. Onun okunmasını vazgeçilmez bir huy edinen bir insanın kendi isteğiyle ilahî tilavete gösterdiği sarsılmaz ilgi daha bu dünyada elde ettiği güzel bir kazanımdır. Kur'an ile hemhal olmak, onunla alâkayı kesmeden okumaya devam etmek, müslümanların bildikleri doğrularda sebat etmeleri, öteden beri çeşitli sebeplere binaen sürdürdükleri yanlışlardan kurtulmaları için de bir gerekliliktir. Çünkü insanın gerçek değeri, Kur'an ile meşgul olması, hükümlerine uyması ve ahlâkıyla da ahlâklanması ve bunu güzel bir huy edinmesi nispetindedir.

3.7. İBADETTE DEVAMLILIK

Lügat anlamı itibariyle ibadet, Allah'a tapmak ve O'na kulluk etmek demektir.¹¹⁷ İfrat ve tefrit, bir mümin için her konuda olduğu gibi, ibadet hayatında da uzak durulması gereken bir husustur. İnsan şahsiyetini zedeleyen ve onu dengeli olmaktan uzaklaştıran bu hususun izalesi konusunda etkin olduğuna inandığımız birçok nebevî örnek bulunmaktadır. İbadeti yoğunlukla herhangi bir güne ya da zamana hasredip diğer zamanlarda terk etmek ancak bu konudaki şuursuz bir algılamayı yansıtır. Hâlbuki dinini ciddiye alan, yani müttakî olan bir mümin için asıl olan, az olsa bile süreklilik arz eden ibadettir. Tabii ki ibadette azlık konusu yanlış anlaşılmalıdır. Çünkü İslam'ın öngördüğü ibadetlerin ifa şekli, miktarı ve zamanı bellidir. Burada öncelenmesi gereken en önemli husus; ibadeti bütün teşmilatıyla birlikte zamana yaymak ve devam ettirmektir. Tespit ettiğimiz bu gerçeklik ilahî bir emirdir: *“Sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadete devam et!”*¹¹⁸

Hz. Peygamber'in, herhangi bir günü ibadete tahsis edip etmediği sorusuna Hz. Âişe; “Hayır! Allah Rasülü'nün böyle bir tahsisi yoktu. Onun ameli hafif ve devamlı yağın yağmur gibiydi”¹¹⁹ cevabını vermiştir. Bu hadisten yola çıkarsak şöyle bir kanaate kolayca varabiliriz. Yağmurun hiç yağmaması kıtlık ve kuraklık getireceği gibi, aniden bastırıp çok

¹¹⁷ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, s. 925.

¹¹⁸ Hicr (15): 99.

¹¹⁹ Buhari: Savm 63 (VII. 182); Müslim: Müsafirin 217 (I. 541).

fazla yağması da rahmet değil felaket getirir. İşte Hz. Âişe de Allah Rasûlünün başladığı bir ibadeti sadece bir zaman dilimine sıkıştırmayıp devamlı yaptığını en veciz bir şekilde ifade ederek, onun ibadet ve amellerini baharda sürekli yağın bereketli yağmurlara benzetmiştir. Bu bakımdan, sadece mübarek gün ve gecelerde bir miktar ibadet edip diğer günlerde bunlara devam etmemek, yukarıdaki hadisın ruhuna aykırıdır. Devamlılığı olmayan hiçbir işin bereketi ve fazileti olmayacağını ifade eden bir hadis-i şerif de şudur: “Amellerin Allah’a en sevimli olanı az da olsa devamlı olanıdır.”¹²⁰

Dünyevî hayatımızın devamı için az miktarda da olsa, belli aralıklarla devam eden bir beslenme periyodunun olması gerektiği gibi, manevî hayatımızın ikamesi için de aynı şey geçerlidir. Nasıl ki, bir öğünde bir yıllık yemeği yemek mümkün değilse, bir vakitte bir yıllık ibadeti yapmak da mümkün değildir. Bunların, yılın her bir gününe hatta günün belli öğünlerine yayılması gerektiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla diğer zamanlarda ihmal edilip yapılmayan ibadetleri, yılın belli bir gününde yoğunlaşarak yapmak ne derece doğru olur? Belirli gün ve gecelerin fazileti ve onlarda yapılan ibadetleri, diğer günlerde yapılmayan ibadetlerin bir telafisi gibi görmek yanlış bir anlayıştır. Mesela devamlı ve düzenli olarak kılınan beş vakit namaz, Kur’an-ı Kerim’de “bin aydan daha hayırlı” olarak ifade edilen Kadir Gecesi’nde kılınan nafil namazdan daha değerlidir. Yüce Allah *Onlar ki, namazlarını sürekli kılarlar (aksatmazlar)*¹²¹ beyanıyla bu tür müminlerden övgüyle bahseder. Namazla beraber bütün ibadetleri kısa bir zaman dilimine sıkıştırıp ifrata kaçarak güçsüz ve takatsız kalacak derecede yoğunlaşmak yerine, bunları zamana yayıp devamlı ve ölçülü bir şekilde yapmak asıl itibariyle bir müminin öncelikli vazifesi olduğu gibi, böyle bir disiplinle hareket etmesi de onun güzel bir huyudur.

¹²⁰ Buhari: Rikak 18 (VII. 182).

¹²¹ Meâric (70): 23; Ayrıca bkz: En’am (6): 92; Taha (20): 132.

3.8. İLMİYLE AMİL OLMAK

Gerçeği idrak edip anlama,¹²² bir şeyin doğrusunu bilme işine veya okuyarak öğrenilen bilgilere ilim denir.¹²³ Yani ilim, yolun doğrusunu gösteren ve insanın derecesini yükselten bir araçtır. Ancak ilimde asıl olan, onu elde ettikten sonra kendisiyle amel etmektir. İlmi olduğu halde gereğini yerine getirmeyen kimse için o ilmin bir değeri yoktur. Cenab-ı Hakk'ın, “*Siz iyiliği emredip de kendinizi unutur musunuz?*”¹²⁴ ifadesinde olduğu gibi, başkalarını aydınlatıp kendisini karanlıkta bırakan âlim, gerçek âlim değildir. Nitekim Hz. Peygamber de ilmiyle amel etmeyen bu tür âlimleri gerçek âlim olarak kabul etmemiş, onları cahillerle bir tutmuştur.¹²⁵ İlmi sayesinde insanları aydınlatarak onlara faydalı olan ama bildikleriyle amel etmeyerek kendilerini unutan kimselerin, içine düştükleri azabı ve perişanlık halini gözler önüne seren bir hadis-i şerif şöyledir: “Kıyamet günü bir adam getirilir ve cehenneme atılır. Bağırsakları dışarı çıkar ve bu halde değirmen döndüren merkep gibi döner durur. Cehennem halkı onun başına toplanır ve ‘Ey filan! Sana ne oldu? Sen iyiliği emreder kötülükten nehyetmez miydin?’ diye sorarlar. O da; Evet, iyiliği emrederdim fakat kendim yapmazdım, kötü olanlardan nehyederdim fakat kendim yapardım¹²⁶ der.

Yunus Emre'nin de mısralarında; “İlim ilim bilmektir/ İlim kendin bilmektir/ Sen kendini bilmezsen/ Bu nice okumaktır” şeklinde ifade ettiği ilimden maksat, Allah'ı tanıyıp bilmek ve bildiklerini uygulayarak sonuçta takvaya ulaşmaktır. Çünkü sadece gerçek âlimler Allah'ı tanıyıp O'na ibadetin lüzumunu hakkıyla bilebilirler. Bu gerçeklik; “*kullar içinde ancak âlimler Allah'tan gereğince korkarlar*”¹²⁷ ilahî beyanıyla dile getirilmiştir. Bir başka ayette de; “*Bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağı*”¹²⁸ ifade edilerek âlimlerle cahillerin aynı kefedede değerlendirilemeyeceğine vurgu yapılmıştır. Aynı ayetlerde âlimler

¹²² Râgıb el-İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 347.

¹²³ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, s. 9247; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 428.

¹²⁴ Bakara (2): 44.

¹²⁵ Tirmizi: İlim 5 (2653); Ayrıca bkz: Dârimî: Mukaddime 32.

¹²⁶ Buhari: Bedü'l-Halk 10 (IV. 90); Müslim: Zühd 51 (III. 2291).

¹²⁷ Fâtır (35): 28.

¹²⁸ Zümer (39): 9.

taltif edilirken, buna karşın sorumluluklarının büyük olduğuna işaret edilmiştir.¹²⁹ Yani insan, Allah'ın sıfatlarını yeterince kavrayamadığı zaman O'ndan korkmaz. Fakat Allah'ın gücüne, O'nun sıfatlarına ne kadar vâkıfısa Allah'tan o derece korkar. Dolayısıyla bir insan bütün ilimlerde önemli bir kazanıma sahip olsa, fakat Allah'ın sıfatlarından habersiz bir şekilde hayatını devam ettirse, o kişi asıl itibariyle ilim ehli değildir ve büyük bir kaybedişle karşı karşıyadır. Diğer taraftan edindiği bilgilerle insan olmanın gereklerini yerine getiren ve Allah'ın sıfatlarını bilip, ilmiyle amel eden kişi ise ilim ehlidir. Daha önce işittiklerini unutmaktan korkarak özlü bir söz isteyen sahabiye Allah Rasülü; “bildiklerin hususunda Allah'tan kork ve onlarla amel et”¹³⁰ tavsiyesinde bulunmuştur.

Bilmenin ve bilgiyle amel etmenin önemi aşikârdır. Ancak âlim kişinin, bilgisini sadece kendisine saklayıp, bilerek onu diğer insanlardan gizlemesi kötü bir huydur. Bir başka ifadeyle, özellikle dinî ilimlerde bildiklerini insanlara aktarmak, onların da doğruyu öğrenip mutlu olmaları için gayret etmek âlimin bir görevi ve sevilen bir huyudur. Hz. Peygamber; “İstifade edilmeyen ilim, Allah yolunda infak edilmeyen hazine gibidir”¹³¹ sözüyle bu hususa vurgu yapmak istemiştir. Nasıl ki, biriktirilip de zekâtı verilmeyen mal ve servetten, sahibi sorumlu olacaksa, tahsil edilip de kendisiyle amel edilmeyen ve başkalarının istifadesine sunulmayan ilimden de sahibi aynı şekilde sorumlu olacaktır. Malın zekâtı onu infak etmek ise, ilmin zekâtı da önce amel etmek sonra da onu bilmeyenlere öğretmektir. Konuyla ilgili bir hadiste, ilim sahiplerinin amel etmedikçe kesinlikle sevap alamayacaklarına vurgu yapılırken, kıyamet gününde de insanların ilk önce hesaba çekileceği en önemli konular şöyle sıralanmıştır: “Hiçbir kul kıyamet günü ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle ne yaptığından, malını nereden kazanıp nereye harcadığından, vücudunu nerede yıprattığından sorulmadıkça bir adım dahi atamaz.”¹³²

İlmin ve âlimlerin hem faziletleri hem de afetleri hakkında birçok hadis vardır. Bütün bunlardan çıkan sonuç ise, âlimlerin kendilerini ilim yoluna adanmaları ve nebevî temsil mirasına uygun olarak ilimleriyle de amel etmeleridir. Bu durum onlar için güzel bir huy ve Allah katında takdir edileceklerini ümit ettiğimiz bir duyarlılıktır.

¹²⁹ Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l-Furkân*, İst 2007, s. 448.

¹³⁰ Tirmizi: İlim 19 (V. 49).

¹³¹ Ahmed, II. 499.

¹³² Tirmizi: Kıyamet 1 (IV. 612).

3.9. İNFAK DUYARLILIĞINA SAHİP OLMAK

Arapça ‘ne-fe-ka’ fiilinden türetilen infak kelimesi, “sarf etmek, harcaayıp bitirmek, tüketmek, yok etmek” gibi manalara gelmekle beraber daha çok “ para veya malı elden çıkarmak” anlamında kullanılır.¹³³ Dinî terim olarak ise infak, sadece Allah rızasını tahsil gayesiyle kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması demektir.¹³⁴ Bu bakımdan infak, zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içine almaktadır. İşte müminde bulunması gereken güzel huylardan biri de infak hassasiyetidir. Bu sayede toplumda zenginle fakir arasında bir uçurumun meydana gelmemesi ve toplumsal ahengin sağlanmış olması çok önemlidir. Bu öneminden dolayıdır ki Kur’an-ı Kerim’in, infak olgusu üzerinde ısrarla durduğu görülür: *Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda infak ederler.*¹³⁵ Birçok müfessir bu ayet-i kerimedeki infaktan kastın zekât olduğunu belirtmiştir. Fakat bu farz olan infaktır. Çünkü infak hususunda zekât birinci mevkiî işgal eder. İnfak farızası sadece zekâtla sınırlı olmadığı için büyük müfessirler bunu genelleştirmişlerdir.¹³⁶ Zekât, İslam’ın bir köprüsü, bir geçididir. Dinin, iman ile temeli atılıp namaz ile direği dikildikten sonra, geçilecek önemli bir geçidi vardır ki işte o da zekâttır.¹³⁷ Daha fazla sevap kazanmak isteyen müminler için, farz olan bu zekâttan başka tasadduk yolları da vardır. Zaten Hz. Peygamber’in “malda, zekâttan başka da hak vardır”¹³⁸ sözü, inananları infaka teşvik eden bir saik olmuştur. Buradan hareketle müminin, ailesini zor durumda bırakmadan, sahip olduğu maddî imkân ölçüsünde istediği kadar infakta bulunması şüphesiz güzel bir huydur. Kur’an-ı Kerim bu tür erdemli kişilerden bahsederken bunların, “*sevgisine rağmen malını akrabaya, yetimlere, yoksullara*

¹³³ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 504.

¹³⁴ Mustafa Çağrırcı: “*İnfak*”, TDV İslam Ansiklopedisi İst. 2000, XXII. 289.

¹³⁵ Bakara (2): 3; Enfâl (8): 3.

¹³⁶ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I. 269; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I. 42.

¹³⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, I. 176.

¹³⁸ Tirmizi: Zekât 27 (659-660).

ve yolda kalmışlara... Allah rızası için verdiklerini ve bu sayede takvaya erdiklerini ¹³⁹ bildirir.

Allah'ın emanet olarak verdiği mülkü, O'nun açıkladığı hususlarda infak etmek güzel bir huy olmanın ötesinde zaten müminin görevidir. Onların *mallarında isteyen ve mahrum olanlar için bir hak vardır*¹⁴⁰ ifadesinde, zengin kişilerin ihtiyaç sahiplerine yardım etmekle yükümlü oldukları belirtilmektedir. Bu ayette aynı zamanda zengine bahşedilen servette fakirin hakkı olduğu ihsas edilmiştir. Böylece İlahî Kudret, yapılan güzel ve hayırlı amellerden başka hiçbir şeyin geçerli olmayacağı kıyamet günü gelmeden önce, bu dünyada gerekli olan her türlü hazırlığın yapılmasını istemiştir. O, kendilerine verilen mallardan Allah yolunda harcamaları gerektiğini hatırlatarak insanları infak etmeye çağırılmış ve onları şöyle uyarmıştır: “Siz Allah yolunda harcamaya çağırılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur.”¹⁴¹ Onun için; “Ey iman edenler! Hiçbir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir kayırmanın olmadığı o gün gelmeden önce size rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak edin.”¹⁴²

Zikrettiğimiz bu ayetten anlaşıldığı kadarıyla infak etmek huyu, bir insana hem bu dünyada hem de ahiret âleminde çok güzel kazanımlar sağlamaktadır. İnsanın cimrilikten kurtulması dünyevî bir kazanımdır. Yapılan infakın insanı ahiret âleminde karşılayıp bulacağı müjdesi ise infak edilen şeyin kurtuluş vesilesi ve zor zamanda kendisine en çok ihtiyaç duyulan gerçek bir dost olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber de; “Ey Ademoğlu! İhtiyacından fazla olan malı sadaka olarak vermen senin için hayırlıdır. Eğer vermeyip elinde tutarsan, bu senin için zararlıdır”¹⁴³ diyerek tasaddukta bulunmayı teşvik ederken, bu konuda cimriliği ise yasaklamıştır.

Genel olarak iyiliklerin karşılığında bire on sevap verildiği bildirilirken,¹⁴⁴ Allah yolunda infakın sevabının bire yedi yüz olduğu İlahî ibareyle mukayyettir: *Mallarını Allah*

¹³⁹ Bakara (2): 177.

¹⁴⁰ Zâriyât (51): 19.

¹⁴¹ Muhammed (47): 38.

¹⁴² Bakara (2): 254.

¹⁴³ Müslim: Zekât 97 (I. 718).

*yolunda infak edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz dane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir.*¹⁴⁵ Konuyla ilgili şu nebevî ifade de zikri geçen ayetin yorumu mesabesindedir: “Allah yolunda malını harcayan kimseye, harcadığının yedi yüz misli sevap verilir.”¹⁴⁶ Bu durum, infakın Allah katındaki değerinin ve derecesinin ne kadar yüksek olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Mümin, infak etmek suretiyle bir taraftan mala mülke ve paraya olan tutkunluk zilletinden ve cimrilik gibi kötü bir huydan kurtulurken diğer taraftan Allah’ın rızasını ve sevgisini kazanarak O’nun katındaki derecesini yükseltmiş olur.

3.10. İNFAKTA İHLÂS VE CİDDİYET

Allah’ın rızasını tahsil gayesiyle yapılan her işin en güzel şekliyle yapılması, aynı gayeyle O’na sunulan her şeyin en iyisi, en güzeli ve en temizinin seçilmesi gerektiği gibi, infak konusunda da bir müminin aynı duyarlılığa sahip olması gerekir. Ayet-i kerimenin ifadesiyle sevdiği şeyi gözünü kırpmadan verebilme erdemini göstermesi, mümin için güzel bir huy olmanın yanında onun üstün bir vasfıdır.

Rivayete göre ilk zamanlarda sadaka emirleri indiğinde, bazıları hurma salkımları getirirler, muhtaç olanlar yesinler diye mescide asarlardı. Bu arada bazıları da caiz zannederek döküntü, çürük ve bozuk olanlarını getirmişlerdi. Bunun üzerine, “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yeryüzünde sizin için yetiştirdiklerimizden (ekin, sebze, meyvelerden) infak edin. Size verilse alamayacağınız derecede kötü olan şeyleri sadaka olarak vermeye kalkışmayın*”¹⁴⁷ ayeti nazil oldu.¹⁴⁸ Yüce Allah bu ayet-i kerimede hem infak sorumluluğuna hem de infakta takip edilecek metoda işaret etmiş ve müminlerin meşru yoldan çalışarak kazandıkları sermayelerinin helal, temiz ve iyi olanlarından infak etmelerini emrederek kalitesiz ve değersiz şeylerin infak edilmesinden hoşlanmayacağını bildirmiştir. Hz. Peygamber de bu konuda kişinin, kendisine yapılmasını istemediği bir

¹⁴⁴ En’am (6): 160.

¹⁴⁵ Bakara (2): 261.

¹⁴⁶ Tirmizi: Fedâilü’l-Cihad 4 (1625); Nesâî: Cihad 45 (3184).

¹⁴⁷ Bakara (2): 267.

¹⁴⁸ Celâlüddîn es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl*, Beyrut 1420/1999, s. 57; El-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 89-90; El-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 59; Ayrıca bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, II. 173.

şeyi başkasına da yapmaması gerektiğini, iyiliğin ve olgunluğun bir ifadesi olarak müslümanlara tavsiye etmiştir.

Hiç kimse pis, kötü ve değersiz şeylerin kendisine verilmesinden hoşlanmaz. Bir müslümanın da böyle bir niyet ve eylem içerisinde bulunup Allah'a olan borcunu, değersiz şeyler vermek suretiyle ödemeye kalkışması kötü bir huydur. Böyle bir huya sahip olanların kesinlikle iyi ve erdemli kişilerden olamayacağına şu ilahî ifadeyle vurgu yapılır: *Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda infak etmedikçe asla iyiliğe (takvaya) eremezsiniz.*¹⁴⁹ Bu ayetin yorumunda, Allah aşkı için sevdiği şeyleri feda etmeye hazır olamayanların, gerçek iyiliğe ve hayra ulaşamayacakları ifade edilmiştir.¹⁵⁰ Demek ki sadece iman etmiş olmak, hayrın kemaline kavuşmak için yeterli sebep değildir. İman ve ilimden sonra salih amelin olması, bunun yanında özellikle de infakın olması gerekirken, aynı zamanda Allah'ın rızasının da bu infakın iyi ve sevilen şeylerden olması şartına bağlı olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla yapılan her işte Allah'ın rızasını aramak gerektiği gibi, infakta ihlâs ve ciddiyeti yakalayabilmek için de onun iyi ve güzel şeylerden olmasına dikkat etmek gerekir. Bunu yaparken de, infakta bulunmuş olmaktan dolayı gurura kapılmaktan, dünyevî bir menfaat beklemekten ve yapılan iyiliği başa kakmak suretiyle kendisine iyilik yapılan kişinin gururunu zerre kadar dahi olsa rencide etmekten kesinlikle kaçınmak, yapılan iyilik ve ibadetlerin kabulü için şarttır. Çünkü bütün bunlar, infakın ihlâs ve ciddiyetine zarar veren ve Allah'ın kesinlikle hoşuna gitmeyen olumsuz davranış ve huylardır.

Kamil bir imana ve güzel bir ahlâka sahip olan müslüman, infakta veya yardımda bulunacağı zaman kesinlikle bir çıkar ve karşılık beklemez. Yaptığı yardım ve iyiliği de zoraki değil, şu ayette ifade edildiği gibi gönülden isteyerek yapar ve karşılığını da sadece Allah'tan bekler: *İşte o takva sahibi gerçek mümin, yanındaki verilecek nimeti, bir kimseden şükran beklemek için değil, ancak Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için verir.*¹⁵¹ Sadece Allah'ın rızasını kazanma niyeti ve ciddiyetiyle O'nun yolunda infakta bulunan ve karşılıksız iyilik yapan müminler hakkındaki diğer bir ilahî bildirim de şöyledir: *O hayır sahibi iyi insanlar, yoksula, yetime ve esire seve seve yemek yedirip ikram ederler ve*

¹⁴⁹ Al-i İmram (3): 92.

¹⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, I. 279.

¹⁵¹ Leyl (92): 18-20.

onlara; “doğrusu biz size ancak Allah rızası için ikram edip yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz yüzleri asık suratlı yapan çetin bir günde Rabbimizden korkarız” derler.¹⁵²

İnsanın sahip olduğu malın mülkün ve servetin gerçek sahibi Cenab-ı Allah’tır. İnsan ise Allah’ın ihsan etmiş olduğu mülkler üzerinde tasarruf yetkisine sahip O’nun vekilidir. Yani Allah asil, insan vekildir. Öyleyse insan bu mal mülk üzerindeki tasarrufta kendisinin vekil olduğu bilinciyle hareket edip, mülkün asil sahibinin yolunda ve O’nun bildirdiği hususlara göre ihlâs ve ciddiyetle infak etmesi gerekir.

3.11. İSRAF ETMEMEK

Kelime olarak “haddi aşmak, hata etmek” gibi anlamlara gelen israf, genel olarak inanç, söz ve davranışta dinin, örfün ve aklın uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı, özellikle mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder.¹⁵³ Bir başka ifadeyle israf; insana emanet edilen her türlü nimetin gereksiz ve aşırı bir şekilde tüketilmesidir.¹⁵⁴

Her alanda israf söz konusu olmakla beraber en fazla israf yapılan alanlardan biri yiyecek ve giyecek konusundaki aşırılıktır. İslam’da rahat bir hayat yaşayabilmek için tüketimde bulunmak mubahtır. Fakat gereksiz yere harcama yapmak, gösteriş ve ihtişam içinde bir hayat sürmek için saçıp savurmak ise israf ve haramdır. İnsanın, kendisine lütfedilen helal ve temiz rızıklardan yiyip içmesi, hayatın idamesi için bir gereklilik olmakla birlikte bunları hayatın yegâne gayesi haline getirmek yanlıştır. Bir başka ifadeyle yemek için yaşamak değil, aksine sağlık sıhhat içinde yaşayıp Allah’a daha güzel kulluk; yaratılmışlara da daha güzel hizmet edebilmek için kâfi miktarda yemek hem güzel bir huy hem de bir gerekliliktir.

Hız. Peygamber’in hayatı incelendiğinde onun ifrat ve tefritten uzak, mutedil bir hayat ölçüsüne sahip olduğu görülür. İsrâf da bir ifrat, yani ölçüyü aşır, aşırı gitmek

¹⁵² İnsan (76): 8-10.

¹⁵³ Râgıb el-İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 236.

¹⁵⁴ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, s. 108.

olduğu için İslam'a ve dolayısıyla Rasûlüllahın hayatına uymaz. Bu sebeple, yenilip içilmesi helal olan bir şeyi, baygın düşecek kadar az yemek; ihtiyaçtan fazla olarak aşırı bir şekilde tüketmek, sıhhat için zararlı olduğu gibi aynı zamanda da israftır. Bu çerçevede “...yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz”¹⁵⁵ ilahî emriyle israf yasaklanıp, müsriflerin de sevilmediği belirtilirken, bir hadis-i şerifte de kişinin canının çektiği ve arzu ettiği her şeyi yemesinin israf olduğu bildirilmektedir.¹⁵⁶ Aynı hususun bir başka hadise şöylece konu edildiğini görmekteyiz: “İsrafa ve gurura kapılmaksızın yiyiniz, içiniz, giyiniz ve sadaka veriniz”¹⁵⁷

Mal ve mülkü meşru yollardan kazanmak önemli olduğu gibi, onu aynı şekilde meşru yollara sarf etmek de önemlidir. Dolayısıyla infak dâhil her türlü harcamalarda haddi aşmamak, lüzumsuz ve İslam'a uygun olmayan harcamalar yapmak suretiyle malı saçıp savurmamak gerektiği hususunda müslümanlar şöylece ikaz edilmektedirler: *Akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridirler. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.*¹⁵⁸

Övülmeye layık güzel bir huy olan cömertlik, ölçsüz davranış sebebiyle, olması gereken sınırların dışına çıkılıp israfa kaçıldığında safiyetini ve övgüsünü kaybetmektedir. Çünkü bu konuda ifrat, giderek kişinin kendisini ve ailesini muhtaç duruma düşürmek gibi kötü bir huya dönüşeceğinden dolayı, cömertlikle hedeflenen sonuçları vermeyecektir. Buna karşın malın tükenme korkusuyla gerektiği yerlerde harcanmaması olan cimrilik de aynı şekilde kötü bir huydur. Yani, helal ve meşru alanlarda ihtiyaçtan fazla aşırı harcama yapmak israf olduğu gibi, ihtiyaç olduğu halde cimrilik edip harcama yapmamak da bir yönüyle israftır. Çünkü ihtiyaç olduğu halde kendisinden istifade edilemeyen ürün zayi olup gidecek, talep yetersizliğinden dolayı o ürün artık üretilmeyecek, dolayısıyla ekonomi zarar görecektir.¹⁵⁹ İşte müslümanın bu iki kötü huydan da uzak durması gerektiği, şu ilahî

¹⁵⁵ A'râf (7): 31; Ayrıca bkz: En'am (6): 141.

¹⁵⁶ İbn-i Mâce: Et'ime 51.

¹⁵⁷ Buhari: Libas 1; İbn-i Mâce: Libas 23.

¹⁵⁸ İsra (17): 26-27.

¹⁵⁹ Muhlis Akar, *Tüketim Ahlâkı ve İsrâf*, Ank. 2008, s. 30.

bildirimini açık ifadelerinde de görülmektedir: *Rahman'ın o has kulları ki, harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik. İkisi arası orta bir yol tutarlar.*¹⁶⁰

Sahip olunan malın içki, kumar, rüşvet, fuhuş v.b. gibi gerek kişinin kendi zararına gerekse toplum zararına olan yerlerde harcanması da israf ve haramdır. İslam bunlara kesinlikle onay vermez. Onun için eldeki nimetlerin kıymetini bilmek, onları israf etmeden iktisatlı bir şekilde kullanmak, bir takım güzel uzantıları bulunan güzel bir huydur. Eldeki nimet ve sermayeyi lüks ve şatafat uğruna kısa sürede harcıyıp tüketmek akıl kârı bir iş değildir. Bu tür lüks düşkünün müsrifler için şöyle denilmiştir: “Parlak bir günde ve gündüzün ışığında lüks ve kâfurî mum yakarak aydınlanan ahmağın, çok geçmeden kandiline koyacak âdî bir yağı dahi kalmaz.”¹⁶¹

İsrafi sadece mal ve mülkle sınırlı tutmayı maddî ve manevî her türlü nimet, servet ve imkân şeklinde daha geniş bir sahada düşünmek mümkündür. Bu bakımdan insana bahşedilen sağlık da Allah'ın en büyük nimetlerindedir. Allah'ın lütfettiği bedeni, O'nun istemediği yollarda yıpratmak ve sağlığını korumamak hem israf hem de emanete ihanettir. Küçük gibi görünüp de varlığının farkına varılamayan nice nimetin kadir ve kıymeti ancak yokluğunda ortaya çıkar. İnsan sıhhatli bir şekilde yaşarken bunun ne kadar büyük bir nimet olduğunun anlayamaz da hastalandığında bunun değerini anlar. Onun için mümin, hayatın koşuşturması içinde ruh ve beden sağlığına zarar verecek her türlü hatalı davranış ve kötü alışkanlıktan uzak durarak kendini korumalıdır. Aynı durum zaman için de geçerlidir. Çünkü zaman, insanın sahip olduğu en değerli sermayesidir. Bu sermayeyi kaybetmek de, onu dolu dolu yaşayıp değerini artırmak da yine insanın kendi elindedir. İnsana düşen görev, içinde bulunduğu anı en güzel ve faydalı bir şekilde değerlendirmek, ilim, üretim, çalışma, yardımlaşma, hizmet, ibadet v.s faaliyetlerde bulunup bunların hakkını vermek suretiyle vakti israf etmemektir. Allah Rasülü, ümmetinin bu konuda gafil olmamasını isteyerek şu hatırlatmayı yapmıştır: “İki nimet vardır ki, insanların birçoğu bu nimetleri değerlendirme hususunda aldanmıştır. Bunlar da sıhhat ve boş vakittir.”¹⁶² Öyleyse henüz bir şeyler yapabilme imkânı varken, zamanı en güzel şekilde değerlendirmek müminlerin görevidir. Aksi halde eldeki nimeti yerli yerinde kullanmayıp,

¹⁶⁰ Furkân (25): 67.

¹⁶¹ Sâdi-i Şirâzî, *Bostan*, s. 43.

¹⁶² Buhari: Rikak 1-6; Tirmizi: Zühd 1; İbn-i Mâce: Zühd 15.

sonunda pişman olmanın faydası yoktur. Akli, faydasız ve şeytanî işlerde kullanmak, ömrü Allah'ın emirlerine muhalif bir şekilde tüketmek, telafisi mümkün olmayan bir israf ve aldanıştır. Hz. Peygamber, kıyamet gününde insanların ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini ne şekilde yıprattığından, malını (servetini) nereden kazanıp nerelere harcadığından ve bildikleriyle amel edip etmediğinden”¹⁶³ sorguya çekilmedikçe Allah'ın huzurundan ayrılamayacağını bildirmiş ve bu konuda onları uyanık olmaya davet etmiştir.

3.12. KOLAYLIĞI PRENSİP EDİNMEK

Yarattığı bütün mahlûkatını en iyi şekilde bilen Yüce Yaratıcı, insanlara güç ve istidatları nispetinde yapabilecekleri şeyleri emretmiş ve onlara karşılaştıkları zorluklardan bir çıkış yolu göstermek için, mükemmel olan son din İslam'ı göndermiştir. Bir kolaylık dini olan bu Son Din'de, işleri zorlaştırmanın yeri olmadığı gibi, Son Nebi de, dinî hükümlerin tatbikatını zorlaştırmak için değil, aksine daima insanlara kolay olanı öğretip, onların işlerini kolaylaştırmak ve rahat bir şekilde uygulayabilmelerini sağlamak için gönderilmiştir. Dolayısıyla kolaylaştırmak, her zaman Hz. Peygamber'in İslam'a davetindeki temel ilkelerinden biri olmuştur. Çünkü insan psikolojisi, kolaya daha meyilli olduğu için, bir şeye yavaş yavaş alıştıktan sonra onu kabule daha müsait hale gelir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in de bir defada değil, 23 senelik bir zamana yayılarak parça parça inmesi, İslamî hükümlerin kolaylaştırılmasının bir delilidir.¹⁶⁴ Zikredeceğimiz şu ayetler de, onun insanlar tarafından kolayca anlaşılıp hükümlerinin tatbik edilmesini ifade etmektedir: *Ey Muhammed! Biz, Allah'a karşı gelmekten sakınanları Kur'an ile müjdeleyesin, inat eden bir topluluğu da uyarasın diye onu senin dilinle indirip kolaylaştırdık.*¹⁶⁵ Bu konuda Hz. Peygamber, kendi misyonu ile ilgili olarak; “Allah beni zorlaştırıcı ve şaşırtıcı olarak değil, öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi”¹⁶⁶ demesi de, İslam dininin kolay bir din olduğunun bir başka göstergesidir.

¹⁶³ Tirmizi: Kıyamet 25 (IV. 638).

¹⁶⁴ Ahmet Önkal, *Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Konya 1983, s. 156.

¹⁶⁵ Meryem (19): 97; Duhan (44): 58; Ayrıca bkz: Kamer (54): 17, 22, 32, 40.

¹⁶⁶ Müslim: Talak 29 (II. 1105).

Dikkat edilecek olursa, gerek hak din olarak İslam'ın, gerekse o dinin hüküm ve kurallarının zor olmadığı; bütün bunların öğreticisi, açıklayıcısı ve temsilcisi olan Hz. Peygamber'in de hep kolaylığı prensip edindiği görülür. Onun; “Ümmetimi zora sokmaktan endişe etmeseydim her namazda misvak kullanmalarını emrederdim”¹⁶⁷ sözü, dindeki kolaylık ilkesini teyit eden nebevî bir nasihattir.

Yüce Allah, kullarını güçlerinin yetmeyeceği zor işlerle sorumlu tutmadığını,¹⁶⁸ onlar için zorluk değil kolaylık dilediğini,¹⁶⁹ din konusunda da hiç kimseye bir zorluk yüklediğini¹⁷⁰ açıkça ifade etmiştir. Böylece İslam'ın bir kolaylık dini olduğu bildirilirken, şu hadis-i şerifle de, insanların kendi isteklerine göre bir takım zorlaştırıcı unsurlar katmamaları gerektiği ifade edilmiştir: “Şüphesiz ki, bu din tamamıyla kolaylıktan ibarettir. Her kim bu dini zorlaştırmaya kalkar ve kendi takatini de zorlarsa mağlup olur. O halde orta tolu tutun ve ilahî müjdelere sevinin.”¹⁷¹ Bu nebevî bildirim, dinî hükümlerin uygulanması noktasında işin ifrat derecesine vardırırlarak onların zorlaştırılmaması gerektiğini vurgulayan önemli bir karinedir. Allah ve Rasülü insanlar için bir kolaylık dilerken, bir takım insanların “iyilik ve ihtiyat namına bu dine bir şeyler ekleyerek zorluk çıkarma hakları olmadığı gibi”¹⁷² “dinin inanç ve ahkâmını tenkit ve tahkir ederek, laubali bir hale dönüştürmeye de kimsenin hakkı yoktur.”¹⁷³ Her konuda olduğu gibi din konusunda da ifrat ve tefritten kaçınmak ve her iki durumda da haddi aşmamak, bir müslümanın edinmesi gereken güzel huylardandır. Dinî vazife üstlenen kişiler bunları deruhte ettiklerinde insanları sıkıntıya sokmak yerine,¹⁷⁴ “zaruretlere mahzurata mubah kılar” kaidelerinden hareketle, kolaylık esasına göre davranmaları¹⁷⁵ başarı şanslarını artıran güzel bir huydur.

¹⁶⁷ Buhari: Cuma 8 (I. 214), Temenni 9 (VIII. 130), Savm 27 (II. 234); Müslim: Taharet 42 (I. 220).

¹⁶⁸ Bakara (2): 286.

¹⁶⁹ Bakara (2): 185.

¹⁷⁰ Hac (22): 78.

¹⁷¹ Buhari: İman 29 (I. 15).

¹⁷² Yunus Vehbi Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslam*, İst 1992, s. 277.

¹⁷³ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşad*, İst 1997, s. 227.

¹⁷⁴ Müslim: İlim 7(IV.2055).

¹⁷⁵ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşad*, s. 234.

Yüce Allah insanlara hep kolaylık gösterdiği gibi onların da birbirlerine kolaylık göstermelerini istemiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, müslümanları herhangi bir iş için bir yere gönderdiği zaman, “Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz. Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız”¹⁷⁶ tavsiyesinde bulunarak, her zaman kolaylık prensibini öngörmüştür. Kendisi de iki iş arasında serbest bırakıldığı zaman, günah olmadığı müddetçe mutlaka kolay olanı tercih etmiştir.¹⁷⁷ Hz. Peygamber’in bu tercihinin örnek alan müslümanların, kolaylık içeren ruhsatları kullanmaları, onun şu hadis-i şerifinin temasına uygundur: “Allah, yasak ettiği şeylerin yapılmasından hoşlanmaz ama koyduğu ruhsatların (kolaylıkların) kullanılmasından hoşlanır.”¹⁷⁸

İlahî iradenin isteği, kulun kendisini zora sokarak ibadet etmesi değildir. Mesela Müslüman ve uzman bir doktor tarafından orucun kendisine kesinlikle zarar vereceği bildirildiği halde bedenini zorlayarak oruç tutan bir hastanın bu eylemi doğru değildir. Çünkü böyle yapmakla can ve beden emanetini tehlikeye atmış olur. Cenab-ı Hakk’ın, kulun yapacağı ibadete ihtiyacı yoktur. Aksine kulun, kendi faydasına yönelik olarak Allah’a ve O’na ibadet etmeye ihtiyacı vardır. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Yüce Allah hiç kimseye çekemeyeceği yükü yüklememiştir. Yine kişi, eğer tek başına namaz kılıyorsa istediği ve gücü yettiği kadar kılabilir. Fakat cemaatle kılınan namazlarda çok uzun sureler okumak suretiyle insanları bıktırmak ve onları zora sokmak ibadetin ruhuna ve bu konudaki nebevî ikazlara aykırıdır. Bu tür durumlarda yaşlı, hasta ve işi olanları göz önünde bulundurup, şartlarına ve erkânına riayet etmek kaydıyla mümkün mertebe namazı kısa kesmek gerekir. Nitekim bir gün bir adam Hz. Peygamber’e gelerek; “Ya Rasûlallah! Filan imam sabah namazını o kadar çok uzatıyor ki, takatim tükendiği için neredeyse namazı kesip gideceğim” diye şikâyetinde bulununca, Rasûlullah bu duruma çok öfkelenmiş ve onları sert bir şekilde şöyle ikaz etmiştir: “Ey insanlar! Siz halkı İslam’dan nefret ettiriyorsunuz. İmam olup da namaz kıldıranlar namazı kısa kessin. Çünkü cemaatin içinde hasta, zayıf, ihtiyaç sahibi, yaşlı ve çocuklar vardır.”¹⁷⁹ Yine bir gün Hz. Muaz’ın arkasında cemaatle namaz kılan bir adam, dayanamayarak cemaatten ayrılıp tek başına

¹⁷⁶ Müslim: Cihad 6 (II. 1358).

¹⁷⁷ Buhari: Hudud 10 (VIII. 16).

¹⁷⁸ Ahmed, II. 108.

¹⁷⁹ Buhari: Ezan 62; Müslim: Salat 37.

kılınca Muaz ona münafıklık isnat etti. Adam Hz. Peygamber'e; "biz akşama kadar işle meşgul olan insanlarız" diye şikâyet edince Hz. Peygamber de Muaz'a; Ey Muaz! Sen fitne çıkarmak ve halkı dinden soğutmak mı istiyorsun? Diyerek namazda kısa sureler okumasını emretmiştir.¹⁸⁰ Müslümandan istenen, kendisini maddî manevî bakımdan zora sokarak fazla ibadet etmesi değildir. Ondandır istenen ve yapacağı her işte aranan birinci özellik kalite, ikinci özellik devamlılıktır. Kalite ve istikrar olmadan yapılan işlerin ve ibadetlerin bir kıymeti yoktur.

Hz. Peygamber, emirlerine itaat ederek kendisine bey'at etmek isteyenlere "gücünüzün yettiği nispette" kaydını getirmiştir.¹⁸¹ Bir gün huzuruna gelerek, yaptığı ibadetlerin çokluğundan bahseden bir kadına Allah Rasülü, "Elinizden gelen şeyleri yapınız, yoksa vallahi siz ibadetten usanmadıkça Allah usanmaz"¹⁸² demiştir.

Kolaylığı prensip edinip daima bunun yolunu gösteren¹⁸³ bir insan olarak Hz. Peygamber, zorda kalan veya borçlu olan insanlara da kolaylık gösterilmesini istemiş ve kolaylık gösterenleri de şu hadisleriyle müjdelemiştir: "Kim zorda kalmış birine kolaylık gösterirse, Allah da dünya ve ahrette ona kolaylık gösterir."¹⁸⁴ Kim bir borçluya mühlet verir ve kolaylık gösterirse, her gün için bir sadaka sevabı kazanır.¹⁸⁵ Satışta, alışta ve borcunu istemekte kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet etsin.¹⁸⁶ İnsanlara kolaylık gösteren kimseleri cehennem yakmaz.¹⁸⁷

Daha vahyin ilk yıllarında insanlar için çok ağır bir mesuliyet olan savaş olgusuna İslam'ın izin vermediği, böylece bu kitabın temellendirdiği dinin kolaylık dini olacağı ihsas ettirilmiştir. Buna benzer olarak ibadetlerde gerek miktar gerekse ifa zamanı bakımından muhatabın durumu öncelenmiş ve böylece insan unsuru her zaman göz önünde bulundurulmuştur. Yolculuklarda namazların kısaltılması, bu çerçevede Cuma namazının

¹⁸⁰ Buhari: Ahkam 13; Müslim: Salat 37.

¹⁸¹ Buhari: Ahkam 43 (VIII. 122); Müslim: İmare 90 (II. 1490); Muvatta': Bey'at 1 (II. 982).

¹⁸² Buhari: Ezan 62; Müslim: Salat 37.

¹⁸³ Müslim: Hac 137 (I. 882).

¹⁸⁴ İbn-i Mâce: Sadakat 14 (II. 15).

¹⁸⁵ İbn-i Mâce: Sadakat 14 (II. 808).

¹⁸⁶ Buhari: Buyu' 16 (III. 8); İbn-i Mâce: Ticarat 28 (II. 742).

¹⁸⁷ Tirmizi: Kıyamet 445 (IV. 654).

yerine kısaltılmış öğle namazının kaim olması, zengin olmayanların zekât ve hac ibadetinden muaf tutulmaları, hasta ve yaşlıların durumuna göre orucun ifasındaki değişiklikler, hep bu kolaylığın birer göstergesidir.

3.13. NAMAZA ÖNEM VERMEK

Bir müminin Allah'a kul oluşunun en güzel ifade şekli olan namaz, İslam'ın ilk şartı olan kelim-i şahadetten hemen sonra yerine getirilmesi gereken en önemli farzların başında gelir. Kur'an-ı Kerim'de sıkça tekrar edilmesi, ibadetler içerisinde namazın ne kadar önemli bir mevkie sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu öneminden dolayıdır ki Yüce Allah, namazların hiç taviz verilmeden devamlı bir şekilde kılınmasını ve titizlikle muhafaza edilmesini istemiştir.¹⁸⁸ Güzel huy sahibi müminler de Cenab-ı Hakk'ın bu emrine gönülden itaat ederek namazı kılmaya devam etmişler ve hiçbir meşguliyet de onları namaz kılmaktan alıkoymamıştır: *Onlar ki, namazlarını sürekli kılarlar (aksatmazlar)*¹⁸⁹ *Nice adamlar vardır ki onları ne ticaret, ne de alış veriş Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymaz.*¹⁹⁰

Hiç aksatmadan sürekli ifa edilen namaz, Yaratıcı ile devamlı bir iletişimi ve dengeli bir yaşantıyı beraberinde getirmektedir. Artık bu aşamadan sonra dünyevî hiçbir meşguliyet ya da obje insanın namaz aracılığıyla kurduğu ilgiyi zayıflatamayacak ve ona herhangi bir zarar veremeyecektir.

Bütün bunların aksine dünyevîleşen bir müslümanın namazla irtibatının giderek zayıfladığı ve bir müddet sonra koptuğu bilinen bir gerçektir. Bu şekilde kılınan namaz, yaratıcıyla sürekli irtibat ve sürekli birliktelik hedefleyen ilahî maksat ile örtüşmemektedir.

Diğer taraftan makbul olabilmesi için namazın edep ve erkânına riayet edilerek kılınması gerekir. Bu bağlamda namazdan önce, namaz esnasında ve namazdan sonra yapılması gerekenler şeklinde sıralayabileceğimiz hususlarda titizlik gösterilmesi İslam'ın öngördüğü en önemli şarttır. Namaz öncesinde vakitlerin girişlerine ilgi göstermek, her

¹⁸⁸ ; Müminûn (23): 2,9; Ayrıca bkz: En'am (6): 92; Taha (20): 132.

¹⁸⁹ Meâric (70): 23.

¹⁹⁰ Nur (24): 37.

namaz için ayrı abdest almaya gayret etmek, Allah'ın huzuruna çıkmaya uygun beden temizliğine riayet etmek, güzel alışkanlıklardandır. Ayrıca namazı cemaatle kılmaya özen göstermek, daha da önemlisi kalbini kuruntulardan ve Allah'ın dışındaki şeylere iltifattan boşaltıp kalp huzuru bulmaya çalışmak da yine güzel huylardandır. Namaz esnasında ise, onun kişiyi hak katına yükselten bir merdiven (miraç) olduğunu düşünerek ve hikmetini bilerek tadili erkânına riayet etmek, sağa sola bakınıp başka şeylerle ilgilenmemek, kıraatini düzgün yapıp, huşu ile namazını kılmak da aynı kapsamda değerlendirilir. Namaz bittikten sonra da boş söz ve faydasız işlerle günaha girmekten sakınmak gereklidir.¹⁹¹

Kılınan bir namazın kabul olunması için namazdaki o güzel ve huzurlu anların namaz dışındaki zamanlarda da devam etmesi bir gerekliliktir. Günde beş vakit İlahî İradeyle kurulan bu yakın irtibattan sonra yalan söyleyen, gıybet eden, hile yapan, kalp kıran bir insanın kıldığı namazın, kendisine faydasının olmadığı açıktır. Zaten bütün edep ve erkânına riayet edilerek kılınan namazın, sahibini hayâsızlıktan ve kötü işlerden alıkoyacağı,¹⁹² ilahî bildirimde kesin ifadesidir.

Namazın savaşta bile kılınmasının ilahî emirle muhatapların bilgisine sunulması, onun önemini ortaya koyan ve bir müslümanın yaratıcısıyla olan irtibatını en zor şartlarda bile kesmemesini deklare eden sarsılmaz bir kayıttır.¹⁹³ O halde şartlar ne olursa olsun, bir mümin için mazeret üreterek namazı terk etmek söz konusu değildir. Hz. Peygamber de hiçbir zaman namazdan taviz vermemiş ve namaz hususunda gevşek davrananlara da kesinlikle müsamaha göstermemiştir. Hatta yeni müslüman olan ve namaz kılmanın kendilerine ağır geleceğini söyleyerek onun farz kılınmamasını isteyen Sakîf kabilesinin temsilcilerine “namazsız bir dinde hayır yoktur”¹⁹⁴ diyerek tepkisini göstermiş ve “en hayırlı amelin namaz”¹⁹⁵ olduğunu ve onun aynı zamanda cennetin anahtarı olduğunu¹⁹⁶ bildirmiştir. Aynı hususu konu edinen bir nebevî bildirimde de şöyle denilmektedir: “Kıyamet günü kulun hesaba çekileceği ilk amel namazdır. Eğer kul namazlarını Allah'ın

¹⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII. 87-89.

¹⁹² Ankebût (29): 45.

¹⁹³ Nisa (4): 102.

¹⁹⁴ Ebu Davud: Harac 25-26 ³⁰²⁶

¹⁹⁵ Muvatta': Taharet 6.

¹⁹⁶ Ahmed III. 340.

istediği şekilde eda etmiş ise, kurtuluşa erer ve amacına da ulaşır. Namazlarını eda etmemiş veya gafletle kılmışsa kaybeder ve hüsrana uğrar”¹⁹⁷

Diğer taraftan namazın önemine vurgu yapan ve “namazı kılın” diye emreden pek çok ayet bulunmaktadır: “*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle beraber rükû edin.*”¹⁹⁸ “*Ailene namazı emret! Kendin de sabırla ona devam et*”¹⁹⁹ Bütün bu ayetler, namazın ne kadar önemli bir ibadet olduğunu göstermektedir. Ancak bu ibadete önem vermeyerek bu konuda isteksiz ve gevşek davrananlar; “*yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarına önem vermez ve onu ciddiye almazlar*”²⁰⁰ şeklinde azarlanıp acı bir azap ile uyarılmaktadırlar. Namaz kıldığı halde vaktine ve erkânına tam riayet etmeyen ve bu konuda gafil davrananlar böyle ihtar edildiğine göre, isteksiz olup da kasten hiç kılmayanların durumunun daha kötü olacağında şüphe yoktur. Hz. Peygamber, her zaman namazın kılınması gerektiğini şu uyarıcı sözleriyle bildirmektedir: “Param parça edilsen, ateşlerde yakılsan bile, sakın hiçbir şeyi Allah’a şirk koşma. Hiçbir farz namazını da kasten terk etme. Kim namazı bile bile terk ederse, o kişi ilahî korumadan uzak olur.”²⁰¹

Müslüman’ın şiarı olan namaz, aynı zamanda müslüman ile müslüman olmayanı ayırt eden bir alamettir. Bu öneminden dolayı Allah Rasülü son vasiyetinde bile bu duruma ısrarla vurgu yapmıştır: “Aman namaza dikkat ediniz! Emriniz altındaki kişilerin haklarına riayet ediniz. Hz. Peygamber bu sözleri o kadar tekrarladı ki, mübarek lisanı söyleyemeyecek hale gelince bunları içten içe tekrar etmeye başladı.”²⁰²

Hz. Ömer de, valilerine yazdığı mektupta; “Benim nazarımda en önemli işiniz namazdır. Kim onu ahkâmına riayet ederek kılar ve vakitlerine dikkat ederse, dinini korumuş olur. Kim de namazı ihmal edip yitirirse, dinin diğer emirlerini daha çok ihmal eder”²⁰³ demiştir. Dile getirdiğimiz bütün bu deliller, başta Hz. Peygamber olmak üzere

¹⁹⁷ Tirmizi: Salat 188; Nesaî: Salat 9.

¹⁹⁸ Bakara (2): 43.

¹⁹⁹ Taha (20): 132; Namazla (Salât) ilgili diğer ayetler için bkz: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfrehes li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerim*, İst 1404/1984, s. 413.

²⁰⁰ Mâûn (107): 4-5.

²⁰¹ İbn-i Mâce: Fiten 23.

²⁰² Ebu Davud: Edeb 123-124; İbn-i Mâce: Vesaya 1; Ahmed VI. 290.

²⁰³ Muvatta’: Vukutu’s-Salât 6 (I. 6).

onun arkadaşlarının namaza çok büyük önem verdiklerini diğer ibadetlerinin yanı sıra namazlarını da mümin bir kula yakışır ciddiyetle ifa ettiklerini göstermektedir.

3.14. NAMAZI HUŞÛ İLE KILMAK

Lügatte, “sessiz, sakin ve alçakgönüllü olmak, derin saygı göstermek, hakka boyun eğmek” gibi anlamlara gelen “huşu” kelimesi, terim olarak ise, Allah’ın huzurunda olduğu bilinciyle ibadet etmektir.²⁰⁴ Huşunun ne olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onu kalbe ait bir olgu, sükûnu ve dikkati dağıtan bir unsur olarak kabul ederken, bazıları da onun özünün kalpte, belirtisi bedende olmak üzere her ikisini de kapsayacak şekilde olduğunu ifade ederler. Namazda huşunun kalbe ait yönü, Rabbanî azamet ve celal karşısında kişinin kendi acziyetini itiraf ederek, kalbin son derece derin bir saygıyla dolmasıdır. Bedene ait yönü ise, vücuttaki organlarda bu duygunun belirmesiyle bir sakinlik ve gönül rahatlığı meydana gelmesi, gözlerin ise secde yerine bakıp, yüzün sağa sola çevrilmemesidir.²⁰⁵ Dolayısıyla huşunun özü, namazın şartlarından olan niyetin halisliğiyle; belirtileri de namazın adabı ve tamamlayıcılarıyla ilgilidir.²⁰⁶

Her şeyin içtenlikle ve özveriyle yapılması makbuldür. Bu durum, namaz için de geçerlidir. Kur’an-ı Kerim’de müminlerin özellikleri sıralanırken, bunlardan birinin de “namazda huşu” olduğunu görülür: *Onlar, namazlarında huşu (derin saygı) içindedirler.*²⁰⁷ Namazın huşu ile kılmak, onun hem zahiri hem batini şartlarına riayet edilerek kılınması demektir. Deruhte edilen namazdan insanın huşu duyması ve kalbinin mutmain olması o namazın makbul olduğunun işaretleri sayılabilir. Bir başka ifadeyle huşu, namaz kılan kişinin Allah’tan başkasından yüz çevirip, sadece O’nun huzurunda oluşunun şuurunda olarak namaz kılması ve O’nun yüceliğini düşünerek bu ibadetinden haz almasıdır. İnsan, kıldığı namazı ancak vücudu, dili ve kalbiyle bir bütün olarak ve kendini Allah’a vererek kıldığı zaman Allah’ın rahmetine ve rızasına ulaşabilir. Aksi halde beden Allah’ın huzurunda olup da aklen ve ruhen başka yerlerde olmak, namazdan istenilen feyiz ve

²⁰⁴ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 154; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 582.

²⁰⁵ Buhari: Ezan 93 (I. 183); Tirmizi: Cuma 60 (II. 484); Nesâî: Sehv 10 (III. 8); Ahmed VI. 130,443.

²⁰⁶ Geniş bilgi için bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, V. 322-323.

²⁰⁷ Müminûn (23): 1-2.

bereketin elde edilmesine engel olur. Bu şekilde namaz kıldığını zannedenlerin, bu eylemlerinden geriye beden yorgunluğundan başka bir şey kalmayacağı, şu nebevî ifadeyle bildirilmiştir: “Namazlarını gereği gibi kılmayanlar onun sevabının tamamını değil de, ifa şekillerine göre belki yarısını belki üçte birini ya da daha azını alırlar.”²⁰⁸

İnsanı kurtaracak olan namazın, huşu ile kılınan namaz olduğunu şu ilahî ibarede görüyoruz: *Şüphesiz ki namaz, gönülden Allah’a saygı duyan huşu sahiplerinden başkasına zor ve ağır gelir. İşte o huşu sahipleri mutlaka Rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilirler de namazlarını yılgınlık göstermeden huşu içinde kılarlar.*²⁰⁹ Namazda huşuu yakalamanın en güzel yollarından biri, kılınan namazı ömrünün son namazıymış gibi kılmak, bütün kalbiyle Allah’a yönelip her türlü dünyevî düşünceden uzak olmaktır. Kendisi de Rabbinin huzurunda olmanın gerektirdiği ta’zim ve huşu ile namaz kılan Hz. Peygamber, müminlerin de bu durumu göz ardı etmeden namaz kılmalarını sağlamak için şu tavsiyede bulunmuştur: “Namaz kılmak istediğinde, dünyaya veda eden bir kimse gibi namaz kıl.”²¹⁰ Namazda huşu olmayınca onun eksik kalacağını ifade eden ve bu konuda müminleri daha dikkatli olmaya sevk eden bir başka hadis-i şerif de şöyledir: “Namazda derin bir huşu içinde olur, tazarru ve niyazda bulunursun. Alçakgönüllülük gösterip acizliğini itiraf edersin. Namazı bitirince de ellerini kaldırıp; Ya Rabbî! Ya Rabbî! Diye yalvarırsın. Kim böyle yapmazsa namazı eksik kalır.”²¹¹ Bu konuda huşunun zahiri tamamlayıcısı olan tadili erkâna da son derece riayet etmek gerekir.

Namazın ruhu olan huşua zarar verecek hareketlerden kaçınılmasını isteyen Allah Rasülü, bir gün mescitte yanlış olarak namaz kılan bir bedevî görünce, namazını tekrar kılmasını söyleyerek ona şu tembihte bulunmuştur: “Namaza kalktığın zaman tekbir al ve kolayına gelen Kur’an ayetlerinden bir kısmını oku. Sonra tadil-i erkânına uyarak güzel bir şekilde rükû ve secde yap. Sonra da bunları bütün namaz süresince tatbik et.”²¹² Yine o (a.s), namazda sakalıyla oynayan birisi için “kalbinde huşu olsaydı bedeni onu gösterirdi”

²⁰⁸ Benzer ifadelerle bkz: Ebu Davud: Salât 123-124 (I. 503); Ahmed IV. 321.

²⁰⁹ Bakara (2): 45-46.

²¹⁰ İbn-i Mâce: Zühd 15 (II. 1396); Ahmed V. 412.

²¹¹ Tirmizii: Salât 283 (II. 225).

²¹² Buhari: Ezan 95, 122 (I. 183, 192), Eyman 15 (VII. 325), İsti’zan 18 (VII. 131); Müslim: Salât 45 (I. 355); İbn-i Mâce: İkamet 72 (I. 336); Nesâî: İftitah 7 (II. 124).

demıştır.²¹³ Bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığına göre, rükünleri tam anlamıyla eda edilmeyen ve kendisinde huşu bulunmayan namaz, hakkıyla kılınan bir namaz değildir. Şartları, rükünleri ve adabı gözetilerek kılınan bir namaz, sahibine ruhî bir olgunluk kazandırıp, kalbinin huşu ile dolmasına ve bu sayede Allah'ın rızasına ulaşmaya vesile olur. Onun içindir ki, namaza son derece önem veren Allah Rasülü, onun huşuuna zarar verecek şeylere de izin vermemiştir. Mesela bir sahabînin kendisine hediye ettiği işlemeli bir elbiseyle namaz kıldığında, onun işleme ve süslerine gözü takıldığı için namazı bitirince Hz. Aişe'ye; “namazda gözüm nakışlara takıldı ve neredeyse huzurumu bozacaktı” diyerek o elbiseyi iade etmesini istemiştir.²¹⁴ Yine ortada hazır bir sofraya varken namaza durmanın iyi olmayacağı, bunun akli meşgul edeceği ve kişinin kendini namaza vermeyeceği,²¹⁵ aynı şekilde abdesti sıkışık iken de namaz kılmanın uygun olmayacağı da,²¹⁶ diğer nebevî bildirimler arasındadır.

3.15. CEMAATLE NAMAZA ÖNEM VERMEK

Müslümanların ayrılığa düşüp dağılmaktan şiddetle kaçınmaları tavsiye edilirken, onların her konuda birlik-beraberlik içinde olmaları ve birbirlerine destek vermeleri, şu ilahî emirle de teyit edilmektedir: “*Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.*”²¹⁷ Hz. Peygamber de, şeytanın yalnız başına yaşayan kimselerle beraber olacağına ve bu yüzden de müslümanların cemaat halinde olmalarına ve cemaate devam etmelerinin gerekliliğine vurgu yapmıştır.²¹⁸ Buna göre İslam toplumunda birlik ve beraberliğin oluşmasını sağlayan en önemli işlerden biri cemaatle namaza devam etmektir. Çünkü bu ifa şekli, insanların bir araya gelip tanışmalarına, bu sayede iman ve kardeşlik duygularının kuvvetlenmesine vesile olur. Ayrıca bu durum, aralarında hiçbir ayırım yapmaksızın aynı safta ve eşit bir şekilde Allah için bir araya gelen müslümanların, disiplin içerisinde beraberce hareket etmelerini sağlar. Dolayısıyla, cemaatle namazın altında yatan

²¹³ Tefhimü'l-Kur'an, III. 399.

²¹⁴ Buhari: Salât 14 (I. 98); Muvatta': Salât 67 (I. 97).

²¹⁵ Buhari: Ezan 42 (I. 163); Müslim: Mesacid 64 (I. 392).

²¹⁶ Müslim: Mesacid 67 (I. 393); Ahmed V. 250, 260.

²¹⁷ Al-i İmran (3): 103.

²¹⁸ Tirmizi: Fiten 7²¹⁶⁷

en önemli gerçeklerden biri, oluşturulmak istenen birlik ve beraberlik ruhunu yakalamaktır. Birliği ve bütünlüğü yakalayan müslümanlar ise, yine bu sayede ortak meseleleri görüşüp istişare etme ve doğru kararlar alma imkânına sahip olurlar. Bu bakımdan İslam’da, namazların cemaatle kılınması mühim bir iş ve aynı zamanda güzel bir huydur.

Hız. Peygamber’in, hicretin daha ilk günlerinde Kuba ve Medine’de ilk iş olarak bir mescit inşa ettirmesi İslam’ın başlangıcından beri müslümanların cemaatle namaz kıldıklarının bir delili ve bu konuya verdikleri önemin bir göstergesidir. Bu bağlamda Hız. Peygamber’in cemaatle namazı teşvik sadedindeki hadis-i şeriflerinin etkisiyle müslümanlar, tarih boyunca cemaatle namaz kılmaya büyük ilgi göstermişleridir. Zikredeceğimiz şu hadis-i şerifler bu ibadetin değerini göstermesi bakımından önemlidir: “Size Allah’ın hataları neyle silip, dereceleri neyle yükselttiğini haber vereyim mi? Güçlüklere rağmen güzelce abdest almak, uzak yerlerden cemaate gitmek ve namazı kıldıktan sonra diğer vakti beklemektir. İşte gerçek bağlılık budur.”²¹⁹ “İnsanlar ilk safın sevabını bilselerdi, o safta namaz kılabilmek için kura çekmekten başka yol bulamazlardı.”²²⁰

Beş vakit namaz tek başına da kılınabilir fakat bazı âlimler, çoğunluğa göre cemaatin vacip oluşunu savunur.²²¹ Her ne kadar evde hane halkıyla cemaat olup namaz kılmak suretiyle cemaatin sevabı elde edilebilirse de, camiye gidip daha kalabalık bir cemaatle kılmanın fazilet ve sevabına denk olmaz. Bu bakımdan insanların arasına katılıp “beş vakit namazın camilerde cemaatle kılınması İslam’ın bir sembolü ve şiarıdır.”²²² Öte yandan Allah Rasülü, cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan yirmi beş veya yirmi yedi derece daha faziletli olduğunu söyleyerek,²²³ müslümanları cemaatle namaz hususunda gayretlendirmiştir. Evi camiye yakın olduğu halde, mazeretsiz olarak cemaate katılmayı ihmal eden ve evde tek başına namaz kılanları ise hoş karşılamamış ve “kim müezzini iştir de kendini engelleyen bir özrü olmadığı halde cemaate gitmezse, tek başına kıldığı namaz (tam bir namaz olarak) kabul edilmez demıştır. Özrün ne olduğu sorulunca

²¹⁹ Müslim: Taharet 41; Muvatta’: Kasru’s-Salat 55.

²²⁰ Buhari: Ezan 9, 32; Müslim: Salat 129-131.

²²¹ Vecdi Akyüz, *İbadetler İlmihali*, İst 1995, II. 2.

²²² İlmihal (Komisyon), Ank 2005, I. 271.

²²³ Buhari: Ezan 30; Müslim: Mesacid 42, 249

da, ‘tehlike korkusu ve hastalıktır’ cevabını vermiştir.”²²⁴ İmam Azam, “namazı kabul edilmez” ifadesini, tek başına kılınan namaz, cemaatle kılınan namaza denk olmaz şeklinde yorumlamıştır.²²⁵ Yani O’na göre tek başına kılınan namaz kabul olur ve kişi sorumluluktan kurtulur. Fakat kişi tek başına kıldığı namazla, Allah’ın verdiği pek çok lütuf ve sevaplardan istifade edemez. Mesela cemaatle kılınan namazda imamın okuduğu “Fatiha”ya, Allah’ın değerli ve günahsız varlıkları olan melekleri de, “âmin” diyerek Allah’tan mağfiret diledikler için, tek başına namaz kılanlar bundan mahrum kalmış olurlar.²²⁶

Hz. Peygamber, vefatına sebep olan hastalığının en şiddetli anlarında bile, cemaatle namazı ihmal etmeyerek ve koluna giren iki kişinin yardımıyla mescide gidip namazı cemaatle kılması,²²⁷ cemaatle namaza ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Cemaate devamda tembellik etmenin münafıklık alameti olduğunu da söyleyen Hz. Peygamber, özellikle sabah ve yatsı namazları için cemaate katılmanın onlara çok ağır geldiğini şöyle ifade etmiştir: “Münafıklara sabah ve yatsı namazından daha ağır gelen hiçbir namaz yoktur. Onlar bu iki namazda ne kadar çok sevap olduğunu bilselerdi, emekleyerek de olsa cemaate gelirlerdi.”²²⁸ Diğer taraftan, yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılan kişilerin kazançlı olacaklarını bildiren bir hadis-i şerif de şöyledir: “Yatsı namazını cemaatle kılan kişi, gecenin yarısını namazla geçirmiş gibidir. Sabah namazını cemaatle kılan kişi ise bütün geceyi namazla geçirmiş gibidir.”²²⁹ Bu noktada sabah ve yatsı namazlarında camiye gidip bu namazları cemaatle kılmanın sevabı, diğer namazlara göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle bir müminin, maddî kazanımlara önem verdiği gibi, manevî kazanımlara da önem vermesi ve daha fazla sevap kazanmak için namazları cemaatle kılması, gerek kendi yararına gerekse toplum yararına matuf güzel bir huy ve alışkanlıktır. Müslümanlar ancak bu şekilde birbirlerinden haberdar olur, sıkıntılarını ve sevinçlerini ancak bu şekilde paylaşabilirler. Zaten dünyanın imarına katkıda bulunmak

²²⁴ Ebu Davud: Salât 46

²²⁵ Muhammed Zekeriyya Kandehevî, (Çev: Yusuf Karaca), *Fezâil-i A'mâl*, İst 1418/1997, s. 282.

²²⁶ Kandehevî, *Fezâil-i A'mâl*, s. 275; Ayrıca hadisin metni için bkz: Buhari: Ezan 111; Müslim: Salat 42.

²²⁷ Ömer Çelik-Mustafa Öztürk-Murat Kaya, *Üsve-i Hasene*, İst 1424/2003, s. 120, 130-131.

²²⁸ Buhari: Ezan 34 ; Müslim: Mesacid 252; İbn-i Mâce: Mesacid 18); Ebu Davud: Salat 47⁵⁵⁴; Nesai: İmamet 45.

²²⁹ Müslim: Mesacid 260; Muvatta’: Salatü'l-Cemaat 7.

isteyen bir müslümanın bu amacını gerçekleştirmek için cemaatin arasına katılması şarttır. İşte namaz, isteyen her müslümana böyle bir imkânı her gün fazlasıyla sağlamaktadır. Ancak burada şu hususa da değinmek istiyoruz. Yıllarca aynı camide cemaatle namaz kıldıkları halde birbirlerini tanımayan müslümanların varlığı bir gerçekliktir. Mutlu insanların kurduğu üstün medeniyetler ise ancak güzel gayeler uğruna birbirleriyle tanışan insanların eliyle kurulur.

3.16. NAMAZI VAKTİNDE KILMAK

Gayesi itibariyle namaz, kulun belirlenmiş vakitlerde Rabbine hesap verdiği çok özel ama çok yönlü bir ibadettir. Bu ibadet kendi peşi sıra musalli olanlarda erdemli ve gıpta edilen huyların yerleşmesine ve bunların süreklilik arz etmesine sebep olabilmektedir. Güzel huylardaki süreklilik makbul namazın bir ön şartıdır. Yaratılmışların en mükemmeli olduğu ilahî beyanla bildirilen insanın²³⁰ varlık âlemine gelirken birer mevhibe kazanım olarak sahip olduğu bütün güzellikleri devam ettirebilmesi için böyle bir hesap vermek zorunludur. Buna insanın ihtiyacı vardır. Çünkü onun mükemmel yaratılışını zedeleyebilecek ve belki de bu çerçevedeki olumsuz gelişmelerin sürmesi halinde toptan bir kaybedişi önlemenin en etkin sığınaklardan birisi namazdır. İnsanı her türlü aşırılıktan ve dengesizlikten koruması öngörülen namaz ibadetinin, sosyal alandaki fonksiyonu ve bunun uzantıları belki bu çalışmanın sınırlarını aşabilecek bir vaziyettedir. Bununla birlikte toplumdaki yardımlaşma, bölüşme, farkındalık ve yaşadığımız dünyanın gidişatına müslümanca katkıda bulunabilmenin ilk adımları, namaz için bir araya gelindiği vakitte ve bir arada bulunma yeri olan mescitlerde atılmıştır. Bu çerçevede her güzelliğin ve hatta medeniyetlerin namaz sonrası mescitlerde yapılan istişarelerle intişar etmesi, müslüman coğrafyada herkes tarafından bilinmektedir. Şehirlerin, cami (namaz) merkez alınarak kurulması ve şehirlerin cami mekânlarının yerleşim konumlarına göre şekillendirilmeleri bu ibadetin İslam toplumunda ifa ettiği rolü açıklaması bakımından oldukça önemlidir. Kötü olan her şeyden kaçan; ama iyi olan her şeye koşan bir insanın, namaz ibadetinden azade kalması düşünülemez. Çünkü bu takdirde kulun hesap verdiği Rabbi ile başlangıçta kurduğu en önemli bağı kopardığını kolaylıkla söyleyebiliriz.

²³⁰ Tin (95): 4.

İslam dininin nişanesi ve en önemli ibadeti olan namaz hakkında Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet olduğu gibi,²³¹ Allah Rasülü'nün de birçok beyanı vardır. Hz. Peygamber için namaz, hayatın vazgeçilmez huzur kaynağı, Allah'a bağlılık ve muhabbetin de zirvesi olmuştur. O (s.a.v), namazdan taviz vermek şöyle dursun, vakti girdiğinde her şeyi bir kenara bırakıp hemen namaza durmuş, Rabbine yönelmiştir. Bütün hayatı boyunca da namazlarını hep ilk vakitlerinde kılmış ve nerede olursa olsun vakit girdiğinde hemen o namazı kılmaktan büyük zevk duymuştur.²³² Bir defasında Hz. Peygamber ve ashabı binek üzerinde sefer halindeyken yağmur yağmaya başladı. Bir müddet sonra namaz vakti girdiğinde yağmur hala devam ediyordu. Altlarında meydana gelen çamur ise bineklerinden inip namaz kılmayı engelliyordu. Rasülullah, müezzine ezan okuyup kamet getirmesinin söyledi ve kendisi de binek üzerinde olduğu halde öne geçip ashaba ima ile namaz kıldırdı. Secdeleri yaparken rükûdan biraz daha fazla eğiliyorlardı.²³³ Yani Hz. Peygamber, savaş gibi mecburi sebeplerle namazı ilk vaktinde kılmadığı zamanlar yok denecek kadar azdır. O (a.s), en meşakkatli seferlerde, en zor şartlarda dahi namazı ilk vaktinde kılmış ve ashabını da bu konuda hassas davranmalarını öğütlemiştir.²³⁴ Hz. Âişe ise, namazı son vaktine kadar iki defa bile tehir etmeden Cenab-ı Hakk'ın, Hz. Peygamberi katına aldığı söyler.²³⁵ Yüce Allah, vakti girdiği halde namaza karşı gereken ilgiyi göstermemenin ve gevşek davranarak vakti geçirmenin münafıkların hali olduğunu şu ayet-i kerimesiyle bildirir: “...o münafıklar, namaza kalktıkları zaman üşene üşene kalkarlar.”²³⁶ Namazı geciktirerek vaktinde kılmayanların, görev savarcasına, zoraki farzını kılıverenlerin bu eylemlerine Hz. Peygamber'in namaz yerine, “yatıp kalkma” tabirini kullanması dikkat çekicidir: “Vakit tam çıkmak üzereyken süratli bir şekilde kılınan namaz, münafıkların namazıdır. Kalbinde nifak alameti olan kişi, oturur oturur da, tam güneş şeytanın iki boynuzu arasına girerek, sararıp batmaya yüz tuttuğunda kalkar ve kuşun yem toplaması gibi hızlı hızlı dört defa yatıp kalkar.”²³⁷

²³¹ Namazla ilgil ayetlerin tamamı için bkz: Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres...*, s. 413.

²³² Buhari: Salât 48 (I. 110).

²³³ Ahmed, IV. 173-174.

²³⁴ Murat Kaya, *Hayat Ölçüleri*, İst 1428/2007, s. 99-100.

²³⁵ Tirmizi: Salat 13 ¹⁷⁴.

²³⁶ Nisa (4): 142.

²³⁷ Müslim: Mesâcid 195 (I. 434); Muvatta': Kur'an-ı Kerim 46 (I. 220).

“Hangi amel daha hayırlıdır” sorusuna, “ilk vaktinde kılınan namaz”²³⁸ cevabını veren Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi bu konuda da bizzat örneklik teşkil ederek, inananların bu güzel huya sahip olmalarını sağlamıştır.

3.17. SABIRLI OLMAK

Kelime olarak, zorluk ve sıkıntıya göğüs germek, tahammül etmek, dayanıp katlanmak²³⁹ gibi anlamlar içeren sabır, ıstılahta ise haksızlığa ve başa gelen üzücü olaylara karşı ümitsizlik göstermeden tahammül göstermek demektir.²⁴⁰

Kamil bir müminin güzel huylarından olan ve bu sebeple birçok ayette önemli meziyetlerin anahtarı ve devamındaki yegâne unsur olarak kabul edilen sabır, ilk insanın cennetteki dinî tecrübesinde tayin edici bir rol oynamıştır. Adem Peygamberin, mevhibe nimetleri kaybederek daha geniş yelpazede şekillenen bir takım denemelere tabi tutulmak üzere dünyaya gönderilmesinde bu olgunun ne derece etkin olduğu Kur’an-ı Kerim’in daha ilk ayetlerinde tahkiye edilmektedir. Dolayısıyla bu meziyetin ifasının insana pek çok meziyetleri de beraberinde getireceği aynı ayetlerde ihsas ettirmektedir. Aynı olgunun birçok hadiste de insana dönük faydalarının anlatıldığını görmekteyiz. Özellikle Asr suresinde şeytanî iğvalara aldırış etmeden ve boyun eğmeden, İlahî yasaya uygun bir hayatın idamesi, ısrarla muhatapların anlama ufkuna yaklaştırılmaktadır. Bu bağlamda insanın kendisini çevreleyen ve onu kaybeden bir varlık durumuna düşürmeye namzet olguların izalesinde, sabırla ifa edilen ibadetlerin nasıl bir anlam kazandığı ve onu tehlikeli mecralardan nasıl kurtardığı yine insanın bilgisine sunulmaktadır. Nihâî olarak insandan ilahî emir ve yasaklara uygun bir hayat yaşayıp, ibadetlere devam etmesi ve ilahî imtihanlara tahammül göstermek suretiyle zarara uğramaması tavsiye edilmiştir.²⁴¹ Bu çerçevede insanın iman, ibadet ve sabırla direnç kazanması öğütlenmektedir.

İnsan, duygularıyla yaşayan bir varlıktır. Üzüntü de beşerî bir duygudur. Dolayısıyla sabır, insanın hastalık, felaket, musibet ve ölüm gibi durumlar karşısında hiç

²³⁸ Buhari: Mevâkitü’s-Salat 5, Cihad 1.

²³⁹ Râgıb el-İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 288; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe...*, s. 905.

²⁴⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, s. 817.

²⁴¹ Asr (103): 1-3

etkilenmemek ve üzülmemek anlamına gelmez. Sabırdan kasıt, beklenmedik bir şekilde başa gelen her türlü olumsuzluk karşısında fevrî hareketlerde bulunup dengeyi bozmamak, isyankâr tavırlar takınmamak ve tahammül edip Hakka teslim olmak, her hal u karda Allah'a itaat etmektir.²⁴² Çünkü insana bahşedilen her bir nimet, imtihan vesilesi olduğu gibi, başa gelen her bir musibet, içine düşülen her bir sıkıntı ve ıstırap da bir imtihan vesilesidir. Sabır denilince genellikle akla, felaketler ve musibetler karşısında feryat etmeden gösterilen metanet gelir. Böyle olmakla beraber musibete karşı sabır, ibadet ve itaate sabır, günah ve isyandan uzak durmakta sabır, olmak üzere sabrın üç merhalede ele alınabilir.²⁴³

İnsanın, ilahî rızayı kazanmak suretiyle mutlu sona ulaşabilmesi için, ilahî emir ve yasaklara sabırla uyması şarttır. Dolayısıyla onun her an sabır sınavına tâbi tutulduğunun şuurunda olması, öteden beri sahip olduğu güzellikleri devam ettirmesinde göz önünde bulundurması gereken bir gerçektir. İnsanın cennete kavuşabilmesinin, ancak sabır sayesinde mümkün olabileceğini, ilahî kelamın şu açık ifadelerinde görüyoruz: *Yoksa siz; Allah içinizden cihad edenleri sınavı ayırt etmeden ve yine sabredenleri belirleyip meydana çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?*²⁴⁴ *Bir imtihan olarak sizi şer ile de hayır ile de deniyoruz.*²⁴⁵ *İçinizden cihad edenler ve sabır gösterenler belli oluncaya kadar elbette sizi imtihan edeceğiz.*²⁴⁶ Bu şekilde Yüce Allah, kimlerin sabır, şükür ve salih amellerde bulunacağını; kimlerin de isyan edip ölçüsüz davranacağını denemek için kullarını imtihan ettiğini belirtmektedir. O halde, dünyaya imtihan için geldiğini bilen bir müminin Allah'ın emir ve yasaklarındaki hikmet ve mükâfatları düşünerek sabırla kulluğa devam etmesi, asırlar önce kaybettiği cennet nimetini yeniden kazanmada ciddi bir isteğe sahip olduğunu göstermektedir. Böyle davranan kulların, Yüce Allah tarafından sevildiği,²⁴⁷ İlahî İraden'in onlarla beraber olduğu²⁴⁸ ve ancak sabredenlere hesapsız ecir verileceği birçok ayette vaat etmektedir.²⁴⁹

²⁴² Et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV.373.

²⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, II. 450.

²⁴⁴ Al-i İmran (3): 142.

²⁴⁵ Enbiya (21): 35.

²⁴⁶ Muhammed (47): 31; Ayrıca bkz: Bakara (2): 155.

²⁴⁷ Al-i İmran (3): 146.

Sabrın bir nur olduğunu²⁵⁰ söyleyen Hz. Peygamber, müslümanın başına gelen herhangi bir musibetin Allah'tan geldiğini ve her şeyin O'nun takdiriyle gerçekleştiğini,²⁵¹ dolayısıyla taşkınlık etmeden, uygunsuz söz ve hareketlerde bulunmadan sabretmesi gerektiğini ifade ederek, “hakiki sabrın, felaketin ilk anında gösterilen sabır” olduğunu bildirmiştir.²⁵² Yine kutsî bir hadiste O (a.s), maruz kaldığı bir musibet dolayısıyla sabır gösteren ve sabrın karşılığında sevap bekleyenleri de cennetle müjdelemiştir.²⁵³ Cenab-ı Hakk'ın, bir kimseye sabırdan daha iyi bir ihsanda bulunmadığının ifade edildiği bir hadiste,²⁵⁴ mümin bir kişinin sevincine şükür, sıkıntısına da sabır etmesinden dolayı, her halinin gıpta ve hayranlığa şayan olduğu belirtilmiştir.²⁵⁵

Hayatın devamlı değişen şartları karşısında insanın kulluk vazifelerini hep aynı seyir içerisinde yapabilmesi kolay değildir. Günde beş vakit muntazam bir şekilde cemaatle namaz kılmak, sıcak yaz günlerinde oruç tutmak, her gün düzenli olarak bir miktar Kur'an okumak, her gece seher vakti kalkıp teheccüd namazı kılmak v.s, bütün bunlar, yapılması imkânsız şeyler değildir. Fakat bunlara devam etmek zordur ve hepsi de sabır isteyen işlerdir. İşte, insan nefesine ağır gelen bu ibadetleri hafifletecek olan haslet ise, sabırdır. Onun için mümin sabırla Allah'tan yardım istemelidir.²⁵⁶

İbadetlere devam hususunda sabır gerekli olduğu gibi, Allah'a isyandan ve günahlardan korunma konusundan da sabır, mümin için en önde gelen güzel huylardan biridir.

Genel bir bakış açısı itibariyle âlimler sabrı iki kısma ayırırlar:

1. Güzel sonuçlara ulaşabilmek için istenmeyen acılara sabırla tahammül göstermek.

²⁴⁸ Bakara (2): 153; Enfâl (8): 46.

²⁴⁹ Zümer (39): 10.

²⁵⁰ Müslim: Taharat 1 (I. 203).

²⁵¹ Buhari: Cenaiz 33 (II. 79); Müslim: Cenaiz 11 (I. 635).

²⁵² Buhari: Cenaiz 32 (II. 79); Müslim: Cenaiz 14 (I. 637); Nesaî: Cenaiz 22 (IV. 21-22).

²⁵³ Buhari: Merdâ 6-7 (VII. 2).

²⁵⁴ Buhari: Rikak 20 (VII. 183), Zekât 50 (II. 129); Müslim: Zekât 124 (I. 729).

²⁵⁵ Müslim: Zühd 64 (III. 2295).

²⁵⁶ Bakara (2): 45, 153.

2. Kötü sonuçlara varmamak için arzu edilen lezzet ve şehvetten sabırla korunmak.

Bunların biri olumlu, diğeri olumsuz sabırdır. Birincisi, tadı acı olan ilaçlarla tedavi görüp sonunda sıhhat ve selamete kavuşmaktır. İkincisi de zehirli tatlıları yemeyerek yine sıhhat ve selamette kalmaktır.²⁵⁷ Konuya veciz bir şekilde ışık tutan şu nebevî ifade de gayet açıktır: “Cehennem, nefsin arzu edeceği, şehveti tahrik eden amellerle, cennet ise nefsin hoşlanmadığı amellerle kuşatılmıştır.”²⁵⁸

Sabır bütün peygamberlerin ortak vasfıdır. “Hiçbir peygamber benim gördüğüm kadar eziyet görmemiştir”²⁵⁹ diyen Allah Rasülü’nün hayatı ise baştan sona en güzel sabır örnekleriyle doludur. Daha kendisi dünyaya gelmeden babasını, çocuk yaşlarındayken annesini kaybeden Hz. Muhammed, peygamberlik döneminde de kendisini muhafaza eden amcası Ebu Talib’i, hemen sonra da İslam davasındaki en büyük destekçisi olan hanımı Hz. Hatice’yi kaybetmiştir. Bütün bunlardan sonra kimi küçük, kimi yetişkin delikanlı iken altı çocuğuyla birlikte birçok torununu toprağa veren Allah Rasülü, müslümanlar için gerçekten bir sabır numunesi olmuştur. Bütün bunlara paralel işkence, hakaret, iftira ve daha birçok sıkıntıya maruz kalmasına rağmen O, her hâlükârda sabır ve rıza haline örnek olmuştur.²⁶⁰

Şunu da iyi anlamak gerekir ki, sabır haksızlık ve mahrumiyetler karşısında zelil duruma düşüp, insan şeref ve haysiyetine zarar verecek her türlü saldırıyı sineye çekmek değildir.

Aynı zamanda sabır, başa gelen felaketler karşısında boyun büküp tepkisiz kalmak da değildir. İnsanın başına gelen her türlü sıkıntının sebebini araştırıp onları ortadan kaldırmanın yollarını araması, oluşabilecek başka sıkıntılar varsa onları önlemenin çarelerini araması, kısaca yılgınlık göstermeksizin hayatını inançlı bir insan olarak devam ettirmesi belki en büyük sabırdır. Ancak bütün gayretine rağmen üstesinden gelemediği bir takım sıkıntılar karşısında Allah’ın takdirine boyun eğip, kadere rıza göstermeli ve isyan

²⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, I. 433.

²⁵⁸ Tirmizi: Sıfatü'l-Cennet 21 (IV. 693).

²⁵⁹ Ahmed b. Abdullah b. Zeynelâbidîn es-Serhendî el-Fârûkî İmam Rabbanî, *Mektubât*, (Çev: M. Metin Zirek), İst. 2006, (193. Mektup), s. 324.

²⁶⁰ Geniş bilgi için bkz: M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet* (Mekke Devri), s. 302; Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İst tsz., I. 240-241.

etmeden Allah'a sığınmalıdır. İşte böyle bir durumda insan, sabırla şu ilahî müjde karşısında teselli bulmaktadır: *Sıkıntılara sabredip iyi iş yapanlar için, bağışlanma ve büyük bir ödül vardır.*²⁶¹ *İşte onlara sabır ve imanlarında sebatlarından dolayı mükâfatları iki kere verilecektir.*²⁶²

Çeşitli ilahî sebeplerle imtihan hikmetine binaen bu dünyada bazı kullara bol nimet ve imkân verilmişken bazılarına da mahrumiyet ve külfet yüklenmiştir. Her iki durumda da insanın dikkatli olması, yani bol nimet içerisinde iken azgınlaşp Rabbini unutmaması, nimetlerden mahrum olduğunda da sabırla hareket etmesi, kısaca içinde bulunduğu şartlara rıza göstermesi, onun her şeyi yeniden kazanmaya aday sabırlı bir kul olduğunun göstergesidir.

3.18. SALÂT Ü SELAM

Hız. Peygamber'i sevmek tarih boyunca müslümanların öncelediği ve Allah sevgisinden sonra kabullendikleri bir duygu olagelmiştir. Asıl itibariyle bu sevgi ona asırlar ötesinden yöneltilen bir esenlik ve selam formuyla sunulmaktadır: *Şüphesiz ki Allah ve melekler, peygamber'e salâvat getirirler. Ey müminler! Siz de O'na salâvat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.*²⁶³ Bu ibarelerde geçen ve Allah'a ait olduğu belirtilen salât kelimesi, "Allah'ın Peygamber'ine karşı çok merhametli olması, onu övmesi, işlerini bereketli kılması, ismini yüceltmesi ve onun üzerine rahmetini indirmesi anlamlarına gelmektedir. Aynı ibarelerdeki meleklerin salât etmesinin anlamı da sudur: Onların Hız. Peygamber'i çok sevmeleri, ona en yüce makamları vermeleri, dininin ve şeriatının gelişmesi ve onu yüksek derecelere ulaştırması için Allah'a dua etmeleridir."²⁶⁴

Müminler de Rasûlüllah vesilesiyle doğru yola ulaştıkları için, meleklerin gece gündüz dua ettikleri gibi onun hakkında şöyle samimi dua etmelidirler: Ey âlemlerin Rabbi! Senin Peygamberin nasıl bize sayısız nimet ve lütuflarda bulunmuşsa, Sen de ona

²⁶¹ Hud (11): 11.

²⁶² Kasas (28): 54; Ayrıca bkz: Zümer (39): 10

²⁶³ Ahzab (33): 56.

²⁶⁴ Et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII. 53-54; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III. 663.

sınırsız ve sonsuz rahmetini göster. O'nu bu dünyada en yüksek makamlara ulaştır, ahirette de Sana en yakın olma şerefini bahşet!²⁶⁵

Hz. Peygamber, kendisine salâvat getirilmesinin kıymetinden ve ümmetine kazandıracığı yüksek derecelerden bahseden bir hadis-i şerifinde şöyle demektedir: “Kim bana bir defa salât ü selam getirirse, bu sebeple Allah da o kimseye on misli merhamet eder, on hatasını siler ve mertebesini de on derece yükseltir.”²⁶⁶

Rasûlüllah'ın ismi anıldığında kısaca “*aleyhi's-selam*” *aleyhi's-salât ü ve's-selam*” “*sallallahu aleyhi ve sellem*” ifadelerinden birisi söylenebileceği gibi “*Allahümme salli ala seyidinâ Muhammed*”, “*Allahümme salli ala seyidinâ Muhammedin ve ala âli seyidinâ Muhammed*” de denebilir. Bütün bunlar, ona yönelik sevgi ve hürmetin bir ifadesi olduğu gibi, kendisine yakın olmanın da bir gereğidir. Hadis-i şerifte; “Kıyamet gününde insanların bana en yakın olanları, bana en çok salât ü selam getirenlerdir”²⁶⁷ denilirken; diğer taraftan bunun aksine Nebi'nin ismi anıldığı halde salâvat getirmeyenler hakkında da çok ağır bir ikaz bulunmaktadır. Çünkü Cebrail (a.s)'ın; “senin ismin zikredildiği halde sana salât ve selam getirmeyenin burnu yere sürülsün, rahmetten uzak olsun” duasına Hz. Peygamber “âmin” diyerek mukabele etmiştir.²⁶⁸ Allah Rasûlü'nün kendisine salâvat getirilmesini istemesi ve bunu terk edenleri ağır bir dille ikaz etmesi, şahsî bir talep değil, nübüvvet makamını ta'zim ve kulun bu makama olan manevî irtibatını sağlamaktır.²⁶⁹ Yanında ismi anıldığı halde kendisine salâvat getirmeyenleri “cimri” olarak tarif eden²⁷⁰ Allah Rasûlü'nün aynı konuyla ilgili başka bir hadisi de şudur: “Bana salât ü selam getiriniz. Zira nerede olursanız olun sizin salât ü selamınız bana ulaşır.”²⁷¹ Çünkü, “yeryüzünde Allah'ın gezici melekleri vardır. Onlar ümmetimin selamını bana ulaştırır.”²⁷²

²⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, IV. 450-451.

²⁶⁶ Müslim: Salât 70 (I. 306); Tirmizi: Vitr 21 (II. 355); Ebu Davud: Salât 361 (II. 184); Nesaî: Sehv 55 (III. 50), Ezan 37 (II. 25).

²⁶⁷ Tirmizi: Vitr 352 (II. 354).

²⁶⁸ Tirmizi: Deavât 101 (V. 550).

²⁶⁹ Murat Kaya, *Hayat Ölçüleri*, s. 269.

²⁷⁰ Tirmizi: Deavât 101 (V. 551).

²⁷¹ Ebu Davud: Menasik 100 (II. 534).

²⁷² Nesaî: Sehv 46 (III. 43).

Sahabe-i Kiramın birçoğu “Ey iman edenler! Siz de O’na salâvat getirin” ayet-i kerimesi indiğinde, bu emir gereğince, “Ya Rasûlallah! Biz nasıl selam vereceğimizi biliyoruz fakat salâtı nasıl getireceğiz? Diye sorduklarında Hz. Peygamber onlara çeşitli vesilelerle birçok salât metodu öğretmiştir. Bunların en çok bilineni de namazlarda okunan ve “salli barik”²⁷³ diye bilinen salâvat dualarıdır.²⁷⁴

Hz. Peygamber, dua edileceği zaman Allah’a hamd ve senadan sonra kendisine salâvat getirilip ondan sonra istenildiği gibi dua edilebileceğini,²⁷⁵ Hz. Ömer de salâvat getirilmedikçe duanın Allah’a yükselmeyeceğini ifade etmiştir. Yine Hz. Peygamber, günlerin en faziletlisinin Cuma günü olduğunu, bu sebeple kendisine çokça salât ü selam getirilmesi gerektiğini bildirmiştir.²⁷⁶

İslam’ın Kur’an’dan sonra ikinci asıl kaynağı Hz. Peygamberdir. Bunlar hiçbir zaman birbirlerinin alternatifi değil, belki sünnet Kuranın açıklayıcısıdır. Tespit ettiğimiz bu gerçeklikten hareket eden müminler Kur’an’ı ne derece tazim ve hürmetle günlük hayatlarının bir parçası haline getirmişlerse, sünneti de aynı şekilde kabul etmişlerdir. İşte Hz. Peygamber’e sunulan salât ve tazim bir bakıma bu eşiz kaynağa (sünnete) duyulan saygının ve ona yöneltilen tazimin bir göstergesidir.

3.19. SELAMLAŞMAK

İnsan, karşılaştığı kişilere iyi dileklerini sunmak ister. Bunun İslam’daki en güzel ifadesi, aynı zamanda Allah’ın güzel isimlerinden biri olan “es-Selam” ibaresidir.

Zarardan uzak, asayiş içinde bulunmak, güven ve barışta birlik olmak gibi anlamlara gelen “selam” kelimesi, olumsuz ve kötü durumlardan uzak olmak, hayra ve selamete çıkmak demektir.²⁷⁷ Bu yönüyle selam veren bir kişi, karşısındakine, “benden sana kesinlikle zarar gelmeyeceğinden emin olabilirsin” demektir. İslam’ın müslümanlar

²⁷³ Buhari: Deavât 32 (VII. 156); Tirmizi: Vitr 351 (II. 353); İbn-i Mâce: İkame 25 (I. 292).

²⁷⁴ Et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII. 53; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III. 663; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, IV. 452.

²⁷⁵ Ebu Davud: Salât 358 (II 162).

²⁷⁶ Ebu Davud: Salât 207 (I. 635).

²⁷⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 731.

arasında yerleştirmeye çalıştığı güzel huylardan biri de, işte bu selamlaşmadır. Bu vesileyle müslümanlar birbirlerine dünya ve ahiret mutluluğu dilemiş olurlar.

Kur'an-ı Kerimde, “*Size selam verene, sen müslüman değilsin demeyin*”²⁷⁸ buyrulur, selamın müslümanlar arasında bir parola niteliği taşıdığına işaret edilmiştir. Bu durumun önemine şu hadis-i şerifte de dikkat çekilmektedir: “İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir işi size haber vereyim mi? Aranızda selamı yayınız.”²⁷⁹

Nebevî uygulama ve öğretilere göre, bazı ziyadeliğiyle beraber en yaygın şekliyle selam, “*selamün aleyküm*” veya “*es-selamü aleyküm*” ifadeleridir. Buna karşın selam alan kişinin de “*aleyküm selam*” şeklinde karşılık vermesi gerekir. İdeal bir toplumun inşasında birbirlerine güvenen ve bu uğurda sağlam dostluklar edinen insanların buldukları zemin, öncelikli olarak bu güzel sözün kuşatıcı ve sarmalayıcı atmosferinde anlam kazanmaktadır. Atılan iyi bir adıma, onun benzeriyle ve hatta ondan daha mükemmeliyle karşılık vermek, diğergâm fertlerin ve onların oluşturduğu mutlu toplumun güzel huylarındandır. Bu hususun selam bağlamında bir ayette şöyle ele alındığını görmekteyiz: *Size bir selam verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynıyla karşılık verin.*²⁸⁰

Tarih boyunca başka din mensupları, farklı işaretler kullanarak selamlaşmışlardır. Mesela hıristiyanlar elini ağzına götürerek, yahudiler parmak ve baş işaretiyle, mecusiler eğilerek selam verirlerdi.²⁸¹ Cahiliye dönemi Arapları ise birbirlerine selam yerine “hayyâkallah” derlerdi. Bunun anlamı ise “Allah sana ömür versin” demektir. Bu ifade daha sonra İslam toplumunda “Allah ömürler versin” şeklinde kullanılmıştır. Bunlar iyi birer söz olmakla beraber, mutlak anlamda bir dua değildir. Çünkü ömür, saadet ve selamet içinde olduğu gibi felaket içinde de geçebilir. Onun için “Allah ömürler versin” ifadesi eksik ve söyleyenin niyeti belli olmayan bir ifadedir. İşte İslam bunun yerine, birbirleriyle

²⁷⁸ Nisa (4): 94.

²⁷⁹ Müslim: İman 93 (I. 74).

²⁸⁰ Nisa (4): 86.

²⁸¹ Ömer Çelik-Mustafa Öztürk-Murat Kaya, *Üsve-i Hasene*, İst 1424/2003, s. 405.

karşılaştıkları zaman müslümanlara, “hem dünyada hem de ahirette selamette ol” duasını önermektedir.²⁸²

Selamın yaygınlaşmasını isteyen ve bunun müslümanlar arasında terk edilemeyen karşılıklı bir ödev ve güzel bir huy olmasını teşvik eden Hz. Peygamber bu konuda şöyle bir metot oluşturmuştur: “Küçük olan büyüğe, binek üzerinde olan yayaya, yürüyen oturana, sayıca az olanlar çok olanlara selam versin.”²⁸³ Selamlaşmanın ve bu bağlamda kazanılan güzel huyun, bu sayede dünyada kurulan dostlukların ahiret âlemine olan uzantıları bir başka hadiste müjdeye dönüşmektedir. Öyle ki birbiriyle karşılaşan müminlerden hangisi daha önce selam verirse, sevap bakımından onun daha kârlı çıkacağı ve Allah’a daha yakın olacağı,²⁸⁴ bu güzel huyun önemli kazanımları olarak ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Buna benzer olarak Hz. Peygamber’e “İslam’ın hangi özelliği daha hayırlıdır” şeklinde yöneltilen bir soruya, onun, “yemek yedirmen, tanıdığın ve tanımadığın herkese selam vermendir,”²⁸⁵ şeklindeki cevabı meşhurdur. Bu hadiste iki güzel huyun birbiri peşi sıra zikredilmesi çok önemlidir. Çünkü selam ile yaşayan insanlar başka güzel fiillerin ve huyların da banileri olacaktır. Selam vermeksizin, konuşmaksızın insanların bir arada yaşadıklarından söz edilemez. Ayrıca İbn-i Battal’ın da dikkat çektiği gibi, dinde güzel bir huy olarak müslümanların alıştırmaları maksadından başka Hz. Peygamber, büyüklerle kaynaşma vasıtası olarak çocuklara da selam vermeyi önemsemiş ve Enes’in de aralarında bulunup oyun oynadığı çocuklara selam vermiştir.²⁸⁶ Çünkü güzel huyları çocuklara kazandırmak çok daha kolaydır.

Ayet ve hadislerdeki konuyla ilgili bildirimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, müslümanların kaynaşıp bütünleşmesi ve kardeşlik duygularının pekişmesi için birbirlerine selam vermeleri gerekmektedir. Günümüzde “günaydın”, “tünaydın”, “iyi akşamlar” gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Bu ifadelerin hiçbiri kötü değildir. Fakat “selam” kelimesinin anlamı göz önünde bulundurulduğunda, muhteva bakımından İslam’ın emrettiği selamın yerini tutması da mümkün değildir.

²⁸² Elmalılı, *Hak Dini*, II. 559-560.

²⁸³ Buhari: İsti’zân 5-6 (VII. 127).

²⁸⁴ Ebu Davud: Edeb 133 (V. 160).

²⁸⁵ Buhari: İman 20 (I. 12).

²⁸⁶ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İst 1984, s. 158.

3.20. ŞÜPHELİ ŞEYLERDEN UZAK DURMAK

Kâmil bir müminin yegâne gayesi, Allah'ın rızasına kavuşmaktır. Bu ereğe ancak O'nun istediği ve belirlediği ölçülere göre yaşamak ve bu ölçüleri huy edinmekle kavuşulur. İlahî ölçüler ise, bazen açık emir ve yasakların, diğer bir deyişle helal ve haramların muhataplara ilkâ ettiği berraklıkta olmayabilir. Helal gibi görünen kimi olguların bir takım şüpheli etmenlerle sarmalandığı ve bu sebeple aslında haram sınırları içerisine girdiği gözlemlenebilmektedir. İşte bu noktada sadece ilahî emirleri ve yasakları ciddiye alan kullar seçici davranabilmektedir. Burada şu noktayı açıklıkla ifade etmek isteriz: Her akıllı insanın ayırt edebileceği açıklık ve netlikteki helal ve haram kavramlarının yanı sıra, hakkında açık bir hüküm bulunmaması sebebiyle helal ya da haramlığı tam olarak belli olmayan şüpheli durumlar da mevcuttur. Dinî hükümlerin anlaşılıp uygulanması noktasında nihaî otorite olan Kur'an-ı Kerim'den sonra en önemli karine, bu ilahî kitaptaki ayrıntıları açıklığa kavuşturan hadislerdir. İşte Hz. Peygamber, helal veya haramlığı tereddütlü olan konulara, şu sözleriyle takva sahibi müminlerin dikkatini çekmek istemektedir: "Helal olan şeyler belli, haram olan şeyler de bellidir. Bu ikisi arasında halkın birçoğunun helal mi haram mı olduğunu bilmediği şüpheli şeyler vardır. Bunlardan uzak duranlar, dinini ve ırzını korumuş olur. Bu noktada seçici davranmayanlar ise zamanla harama düşerler. Tıpkı sürüsünün başkasına ait bir arazinin etrafında otlatan çoban gibi ki, onun yasak olan bu araziye girme tehlikesi vardır. Şunu iyi bilin ki Her padişahın girilmesi yasak olan bir arazisi vardır. Allah'ın yasak arazisi de haram kıldığı şeylerdir."²⁸⁷

Şüpheli olan bir şeyi terk etmek, insanı harama ve günaha düşme tehlikesinden kurtaracağı gibi, onun gönül huzuru içinde olmasını da sağlar. Zaten bir müminin, şüpheli şeyleri terk etmediği takdirde takva sahibi olamayacağını şu nebevî ifadede görüyoruz: "Bir kul, günaha girerim korkusuyla, yapılması sakıncalı olmayan şeylerden bile uzak durmadıkça, muttakiler derecesine ulaşamaz."²⁸⁸ Dolayısıyla, haramlardan korunabilmenin en güzel yolunun, şüpheli şeylerden bile uzak durmak olduğunu hatırlatan Allah Rasülü,

²⁸⁷ Buhari: İman 39 (I. 19); Müslim: Müsakat 107-108 (II. 1219-1221).

²⁸⁸ Tirmizi: Kıyamet 19 (IV. 634).

böyle yüksek bir dereceye ulaşmak isteyen müminler için de; “şüpheli olanı bırak, şüphe vermeyene bak”²⁸⁹ şeklindeki veciz tavsiyesinin göz ardı edilmemesini istemiştir. Çünkü hakkında şüphe olan bir durumu dikkate almayan kişi, zamanla buna alışır ve onu normal gibi algılamaya başlar. Bu sebeple Allah Rasülü böyle bir kişinin, farkında olmadan haramlar karşısındaki hassasiyetini kaybedebileceğini, bunun ise kişiyi daha büyük felaketslere sürükleyeceğini şöyle dile getirmiştir: “Kim şüpheli olduğunu sezdiği bir şeyi terk ederse, haramlığı belli olan bir şeyi daha çok terk eder. Kimde şüphelendiği şeyi yapma hususunda cüretkâr olursa, haramlığı açık olan şeye düşmesi daha kolay olur.”²⁹⁰ Hz. Peygamber’in bütün tavsiyelerini dikkate alan Ashab-ı Kiram, şüpheli şeyler konusunda da büyük titizlik göstermişler, daha sonraki nesiller de onların yollarından gitmişlerdir. Mesela İmam-ı Azam Ebu Hanife ticaretle uğraşan, servet sahibi zengin bir kimse idi. Ancak ilimle meşgul olduğundan ticarî işlerini vekili vasıtasıyla yürütür, kendisi de yapılan ticaretin helal dairesi içerisinde olup olmadığını kontrol ederdi. Bu hususta o kadar hassastı ki, bir defasında kumaş satmaya gönderdiği ortağına, malda özür olduğunu ve bunu müşteriye söyleyerek ucuza satmasını söyledi. Ortağı, malı belirlenen fiyata sattı fakat ondaki özrü söylemeyi unutmuştu. Ebu Hanife durumu öğrenince ortağına müşteriye tanıyıp tanımadığını sordu. Ortağı tanımadığını söyleyince İmam Azam, helal kazancın lekelenebileceği ve şüphe karışacağı endişesiyle, satılan maldan elde edilen kazancın tamamını sadaka olarak dağıttı.²⁹¹ Yine büyük hadis âlimi İmam Nevevî, Dımeşk’te pek çok vakıf arazisi bulunduğu ve bunların da titizlikle idare edilmeyip, ortaklığının da meşru bir şekilde yapılmadığını söylemiştir. Bu sebeple oradan gelen meyvelerin vakıf arazisinde mi yoksa özel arazide mi yetiştiği meçhul olduğu, dolayısıyla durumlarında şüphe olduğu için, haram olabilme ihtimaline karşılık onları yemekten kaçınmıştır.²⁹²

Sonuç itibariyle, Allah’ın emirlerini yapıp yasaklarından sakınmak, zaten müminin görevidir. Ama yaptığı her işte Allah’ın rızasını gözetken ve Onun huzuruna tertemiz bir şekilde varmayı arzulayan takva sahibi bir mümin, helali haramdan nasıl ayırıyorsa, bu ikisi arasında kalan şüpheli şeyler hakkında da titiz davranıp onlardan uzak durmalıdır.

²⁸⁹ Buhari: Buyu’ 3 (III. 4); Tirmizi: Kıyamet 60 (IV. 668).

²⁹⁰ Buhari: Buyu’ 2 (III. 4).

²⁹¹ Ömer Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, s. 109.

²⁹² Murat Kaya, *Ebedî Yol Haritası-İslam*, İst 1430/2009, s. 428.

Bütün bunların, takva hususuna titizlikle dikkat edenler için bir tedbir ve temkin olduğunda şüphe yoktur. Ancak böyle şüpheli şeylerden sakınacağım diye, itidal çizgisinden ayrıлып ifrat ve tefrite kaçarak, helal olan şeylerden uzak durmak veya onlar hakkında vehme kapılmak da doğru bir davranış olmasa gerektir.

3.21. TEVBE ETMEK

İnsanın, yaratılışı itibariyle günah işlemeye meyilli bir varlık olduğunu daha önce söylemiştik. Onun için, insanlık tarihi boyunca hata etmekten ve günah işlemekten tamamen arınmışlık veya günahsızlık söz konusu değildir. Eğer böyle olsaydı o zaman insan da, günah işlemekten azade olan melekler gibi yaratılırdı. Zaten insandan istenen de günahsızlık hali değil, fakat bir günah işlediğinde hemen pişmanlık duyarak tevbe etmek ve Yüce Allah'tan af dilemektir. Bu da zaten Kur'an-ı Kerim'de övülen bir huydur.

Kelime olarak, “günahı terk etmek ve pişmanlık duymak”²⁹³ gibi anlamlara gelen tevbe kavramı, işlenmiş bir günahın veya suçun bir daha işlenmeyeceğine dair söz vermektir.²⁹⁴

İnsan, bilerek veya bilmeyerek her an günah işleyebilir. Ancak bunun ötesinde istenmeyen ve hiçbir zaman tasvip edilmeyen şey, günahı işlemeye devam ederek tevbeden kaçınmaktır. Bu ise, akli başında olan ve yaptıklarının hesabını Yaratıcı'ya vereceğine inanan samimi bir müminin yapacağı iş değildir. Samimi müminlerin beşer olmaları dolayısıyla işlediği günahlarda, bile bile ısrar etmeyecekleri bir gerçek olarak şu ayet-i kerimeye de konu edilmektedir: *Onlar, büyük veya küçük günah işleyerek nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe ve istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Ayrıca onlar işledikleri günahlarda bile bile ısrar etmezler.*²⁹⁵ Dolayısıyla, insanlık gereği bir hata ve günah işleyen kişileri hemen tevbe etmeye yönlendiren Son Nebi de, şu ifadeleriyle bu kapının

²⁹³ Râgıb el-İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 83.

²⁹⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 447; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe...*, s. 1100.

²⁹⁵ Al-i İmran (3): 135.

dinini ciddiye alanlar için her zaman açık olduğuna işaret etmektedir: “Her insan hata yapabilir. Fakat hata yapanların en hayırlısı çokça tevbe edenlerdir.”²⁹⁶

Kendisinin geçmiş ve gelecek günahları bağışlandığı²⁹⁷ ve hiç günahı olmadığı halde, tevbenin gerekliliğini ümmetine gösteren Allah Rasülü, Rabbine karşı tevazu ile günde yetmiş defa, bir rivayete göre de yüz defa tevbe ettiğini ifade etmiştir.²⁹⁸ Onun için günah işleyen kullarının affa nail olabilmeleri için tevbe etmeleri başka birçok ayet-i kerimede hatırlatılmıştır.

Acziyetini itiraf ederek tevbe eden kullarının hali, Cenab-ı Allah’ın çok hoşuna gittiği ve tevbe etmelerinden dolayı onları çok sevdiği, yine birçok hadis-i şerifte müjdelenmektedir.²⁹⁹ Zikredeceğimiz şu ayetler, bilerek ya da bilmeyerek işlenen günahlardan dolayı pişmanlık duyarak tevbe eden kullarını, Cenab-ı Hakk’ın affedeceğini, bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır: *Kim, yaptığı haksızlıktan sonra tevbe edip kendini düzeltirse, Allah da onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.*³⁰⁰ Ancak burada değinilmesi gereken noktalardan biri de, müminin niyetiyle beraber her halinde samimiyet ve kararlılık arandığı gibi, aynı şeyin tevbe için de geçerli olması durumudur. Yani bir insanın, günahına tevbe ettiği zaman artık o günahı bir daha işlememeye azmetmesi ve bütün samimiyetiyle Allah’a söz vermesidir ki, buna “Nasuh tevbesi” denir.³⁰¹ Gönülden pişmanlık duyarak af dileyen müminlerin tam ve kesin bir şekilde tevbe etmeleri gerektiğini, ilahî emrin şu açık beyanında görüyoruz: *Ey iman edenler! Allah’a öyle bir tevbe edin ki, bu Nasuh bir tevbe olsun. Eğer böyle tevbe ederseniz Rabbiniz günahlarınızı bağışlayacak ve sizi cennetlere yerleştirecektir...*³⁰² Eğer kişi tevbe ettiği halde aynı günaha tekrar dönüyorsa, bu onun tevbesinde samimi olmadığını delilidir. Çünkü tevbenin asıl rüknü pişmanlıktır. Öyleyse sürekli aynı günahı

²⁹⁶ Tirmizi: Kıyamet 49 (IV. 659); İbn-i Mâce: Zühd 30 (II. 1420).

²⁹⁷ Fetih (48): 2.

²⁹⁸ Buhari: Deavât 3 (VII. 145); Müslim: Zikir 42 (III. 2065); Tirmizi: Deavât 39 (V. 494); İbn-i Mâce: Edeb 57 (II. 1254).

²⁹⁹ Müslim: Tevbe 7 (III. 2104); Tirmizi: Kıyamet 49 (IV. 659).

³⁰⁰ Maide (5): 39; Ayrıca bkz: Nisa (4): 110, 145-146, Şûra (42): 25.

³⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VII. 430.

³⁰² Tahrim (66): 8.

işleyen kişi gerçekten pişman olmamış demektir.³⁰³ Yüce Allah'ın inkâr, şirk ve kul hakkı dışında³⁰⁴ bütün günahları bağışlayacağını³⁰⁵ ifade etmesi, O'nun sonsuz rahmetinin bir ifadesidir. Bu manada O'nun isimlerinden biri de Tevvâb (çok bağışlayan, günahları çok affeden) dir. Fakat insanın, “nasıl olsa Allah affeder” düşüncesiyle günahlara dalıp gitmesi veya sık sık tevbesini bozup günaha dönmesi, kulluk makamıyla bağdaşan bir durum değildir. Bu noktada şeytanın ilahî af ve mağfirete güvendirerek insanı günahlar konusunda aldatmasına dikkat etmek gerekir.³⁰⁶ Bu bağlamda yapılan ilahî ikazları dikkate almayarak günahlara dalan ve hem bu dünyada hem de ahrette kaybedenler Kur'an'da açıkça kınanmaktadır.³⁰⁷

Yüce Allah'ın, günah işleyen kullarına tevbe fırsatı vermesi ve tevbe kapısını da her an açık tutması, O'nun rahmetinin ne kadar geniş olduğunu göstermesinin yanında, bağışlanmaları için kullarına bir süre tanıyıp onları hemen cezalandırmaması da, kul için bir lütuftur. Günah işlememek, öncelenen ve gıpta edilmesi gereken bir huydur. Ama her şeye rağmen ümitsizliğe düşmeyerek kendisine tertemiz ve yeni bir başlangıç yapmak isteyenlerin müracaat ettiği tevbe olgusu da güzel bir huydur.

3.22. MÜTEVEKKİL OLMAK

Kelime olarak, dayanmak, güvenmek vekil tutmak³⁰⁸ gibi anlamlara gelen tevekkül, işleri ilahî iradeye havale ederek, hükme ve kadere razı olan³⁰⁹ kulların güzel bir huydur. Bir başka ifadeyle tevekkül, çalışmadan ve sebeplere sarılmadan işi Allah'a havale etmek değil, aksine “herhangi bir hususta bütün sebeplere tevessül ettikten sonra, neticenin husulünü ve sebebin kifayetini Allah'tan beklemektir.”³¹⁰ Yani tevekkülde önce tedbir ve teşebbüs vardır. Hiçbir girişimde bulunmadan bir şeyin olmasını ve hazır önüne gelmesini

³⁰³ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, VI. 408.

³⁰⁴ Nisa (4): 31.

³⁰⁵ Zümer (39): 53.

³⁰⁶ Lokman (31): 33, Fâti (35): 5; Hadid (57): 14.

³⁰⁷ Bakara (2): 276.

³⁰⁸ Râgıb el-İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 546.

³⁰⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 453.

³¹⁰ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşad*, İst 199, s. 162.

beklemek sünnetüllaha da aykırıdır. Çünkü Allah, dünyaya ve ahirete ait her şeyi, şartlara ve sebeplere bağlı olarak yaratmıştır. Bu bağlamda Yüce Allah, Hz. Peygamber'in şahsında bütün inananların, öncelikle her işinde iyi düşünüp ona göre karar vermeleri ve kararlarında da sebat etmeleri gerektiğini, neticeye ulaşabilmek için gayret içinde olmalarını, daha sonra da işlerin sonuçlarını Allah'a havale edip tevekkül etmelerini şu ayet-i kerimeyle emretmektedir: *Ey Peygamber! Bir işi yapmaya karar verdiğin zaman Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever.*³¹¹ Şu hadis de, tevekkül konusunda zahirî sebeplere sarılıp elden gelen gayretin gösterilmesi gerektiğini bütün berraklığıyla ortaya koymaktadır: “Eğer siz Allah'a hakkıyla tevekkül edebilirsiniz, sabahleyin yuvalarından karınları aç çıkıp, akşamları tok dönen kuşların rızıklandığı gibi rızıklanırsınız.”³¹² Hadis-i şerife dikkat edilirse, kuşlar yuvalarında yatarak rızık ayaklarına gelmesini beklememektedirler. Aksine rızık bulmak için bir arayış içerisinde olmakta ve bu sayede de Allah onlara rızık vermektedir. Yine Allah Rasülü, kendisini ziyarete gelen bir bedeviye, devesini ne yaptığını sorduğunda bedevi; Allah'a tevekkül edip dışarı salıverdiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, tedbirsiz tevekkülün olmayacağını ifade ederek, ona önce devesini sağlam bağlamasını, sonra tevekkül etmesini tembihlemiştir.³¹³ Hz. Ömer de bir gün boş boş oturan bir topluluğa rastlayınca, onlara kim olduklarını sormuş onlar da; “Biz mütevekkileriz” (Allah'a tevekkül eden kişiler) demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer; “Hayır, siz mütevekkil değil, meteekkillersiniz (hazır yiyiciler) karşılığını vermiş, sonra da “mütevekkil, tohumu toprağa atıp sonra Allah'a tevekkül eden kimsedir” demiştir.³¹⁴

Tevekkülün temelinde, herhangi bir hoşnutsuzluk duymadan Allah'a ve Rasülüne gönülden bir teslimiyet yattığı için, İslam'da tevekkülün yeri büyüktür. İlahî emir ve yasakların yerine getirilip, hükümlerine razı olunması gerektiğini tevekkül sarmalıyla bildiren bir ayette şöyle denilmektedir: *Rabbine and olsun ki, aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem yapmadıkça, sonra da verdiği hükümden, içlerinden bir sıkıntı*

³¹¹ Âl-i İmrân (3): 159; Tevekkülle ilgili diğer ayetler için ayrıca bkz: Âl-i İmran (3): 173; İbrahim (14): 12; Furkan (25): 58; Ahzâb (33): 48; Talak (65): 3.

³¹² İbn-i Mâce: Zühd, 4 (II. 1378).

³¹³ Tirmizi: Kıyamet 60 (V. 668).

³¹⁴ Vehbi Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslam*, s. 230; Ayrıca bkz: S. Kılavuz vd. *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi*, s. 537.

*duymadan, tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.*³¹⁵ Tevekkülün iman ile olan ilişkisine değinilen bu ayet-i kerimede, öncelikle Allah'ın ve Peygamber'in vereceği hükümlerin, tam bir adalet dairesi içerisinde olduğundan en ufak bir şüphe dahi duyulmadan onlara rıza gösterilmesi gerektiği; aksinin düşünülmesinin ise inkâr olacağı bildirilmektedir. Bununla beraber, bu hükümlerin dışında bir hükme razı olmanın da, yani Allah'ın ve Peygamber'in hükümlerinden bir şeyi gerek beğenmeyerek gerek küçümseyerek kasten reddetmenin de aynı şekilde imansızlık olduğu söylenmiştir.³¹⁶ Dolayısıyla mümin, tam manasıyla Allah'ın hükümlerine teslim olan ve O'na güvenip itimat eden ve bunları da huy edinen kimsedir.

Kişinin Allah'a güvenip dayanmadan, sadece kendisine güvenerek; “ben, çalışmalarım sayesinde kesinlikle bu işte başarılı olurum, kesinlikle bu işin sonucundan verim elde ederim” gibi ifadeler kullanması, tevekkül olgusunu dışlayan yanlış bir tavidir. Bu durum kişinin nefisine güvenmesidir. Nefis ise güvenilecek değil, güvenilmeyecek ve aldatici bir yapıya sahiptir. Ancak önce Allah'a güvenmek şartıyla nefse güvenmekte bir beis yoksa da, gerçek manasıyla Allah'a güvenenler, O'ndan başka hiçbir şeye güvenme ihtiyacı hissetmezler.³¹⁷

Hz. Peygamber, hayatının her safhasında hep Allah'a tevekkül ederek yaşamıştır. O'nun, güzel bir huy haline getirdiği ve müslümanların da böyle bir huya sahip olmalarına örneklik teşkil ederek her zaman okuduğu dualardan biri şöyledir: “Allah'ım! Sana teslim oldum, sana inandım sana tevekkül ettim. Yüzümü, gönlümü sana çevirdim. Senin yardımınla düşmanlara karşı mücadele ettim. Allah'ım! Beni saptırmandan yine sana, senin büyüklüğüne sığınırım. Senden başka ilah yoktur.”³¹⁸

Bir müminin, çalışıp çabaladığı halde işin sonucunu Allah'a havale etmemesi, O'nu unutmak veya O'na güvenmemek anlamına gelen bir yanlış olduğu gibi; hiçbir zaman çalışmadığı halde, “Allah'a güveniyorum” demesi de yanlıştır. Başka bir deyişle, çalışmak

³¹⁵ Nisa (4): 65.

³¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Ebu Abdillah Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 1417/1997, III. 960; İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbnu'l-Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, Beyrut 1412/1992, I. 159.

³¹⁷ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşad*, s. 163.

³¹⁸ Müslim: Zikir 67 (III. 2086).

ama tevekkül etmemek, büyük bir noksanlık olduğu gibi, hiç çalışmadan sadece tevekkül etmek de –ki zaten bu tevekkül değildir- tam bir başarısızlıktır ve kötü bir huydur.

3.23. ÜMİTVAR OLMAK

Hayrın da şerrin de insan için bir imtihan olduğu, Kur'an'ın bildirdiği gerçeklerdendir.³¹⁹ Bu ilahî imtihanın bir parçası olarak insana bahşedilen sayısız nimetler, mallar ve servetler, şeytanın da aldatmasıyla onların birçoğunu kibir ve gurura sevk edip Allah'ı unutturur. Çünkü mal ve servet çokluğu, genellikle insanın şımarıp azmasına ve Allah'a ihtiyaç duymaz hale gelmesine sebep olabilir. Bu ise onun isyan, inkâr ve zulüm bataklığına düşmesinin en büyük etkenlerinden biridir.

Zikrettiğimiz bu durumlara mukabil insanın, ilahî hikmet ve takdir gereği sıkıntı içinde bulunması veya başına herhangi bir musibetin gelmesi ise, onu ümitsizliğe ve buna bağlı olarak da isyana sevk eder. Kısaca varlık hali insanın gururlanmasına sebep olabilirken; darlık hali de ümitsiz olmasına sebep olabilir. Her iki durumda da insanın gaflete düşüp hata etmemesi, Kur'an-ı Kerim'in sıklıkla hatırlattığı konular arasındadır: *İnsanlara bir rahmet (iyilik bolluk) tattırdığımız zaman, sevinip şımarırlar. Kendi işledikleri günahlar yüzünden onlara bir kötülük erişince de Allah'ı unutup ümitsizliğe düşerler.*³²⁰

Sebep ne olursa olsun insandan istenen, acizliğini ve hatasını kabul edip, her halükârda sığınılması gereken tek yüce varlığın Allah olduğu bilinciyle yaşamasıdır. O, kulluk görevi olarak ifa ettiği ibadetlerine, zikrine ve şükrüne güvenerek, cennete girme garantisi içinde olmaması gerektiği gibi; itaatsizliği ve işlediği günahın çokluğu yüzünden, durumu ne kadar kötü olursa olsun, ilahî rahmetin her şeyi ihata edeceğinden ümitsiz olmamalı, ümitsizliğe sevk edecek eylem ve ifadelerden de sakınmalıdır. Çünkü “Kur'an'a göre Allah'ın azabından emin olmak küfür olduğu gibi,³²¹ O'nun rahmetinden ümit kesmek

³¹⁹ Enbiya (21): 35.

³²⁰ Rûm (30): 36; Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz: Yunus (10): 12; Hûd (11): 9-10; İsrâ (17): 83; Fussilet (41): 50-51; Meâric (70): 20-21.

³²¹ A'râf (7): 99.

de küfürdür.”³²² Bu bağlamda, ilahî bir emir olarak ortaya çıkan “ümitvar olma” olgusunun, şu ayetle müminlerde güzel bir huy olarak yer etmesi istenmiştir: *Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Kuşkusuz Allah bütün günahları bağışlar.*³²³ Bu ayetin, Kur’an’ın en ümit verici ayeti olduğu söylenmiştir. Böyle olmakla beraber buradaki ümidin, “nasıl olsa Allah her günahı bağışlıyor” düşüncesinden hareketle, günaha teşvik için olmadığı, aksine en günahkâr kişilerin dahi bir an önce tevbe ederek Hakk’a dönmeye teşvik için olduğu söylenmiştir.³²⁴ Ancak şu da var ki, bu ayetteki “bütün günahların bağışlanacağı” şeklindeki ifadenin genel oluşu, her tevbe edenin günahlarının affedileceği anlamına gelmez. Çünkü müteakip ayette tevbe etmekle beraber Allah’a gönülden teslimiyet ve emirlere tam riayet vurgusu yapılır.³²⁵

Zikri geçen bu ayet, aslında cahiliye bataklığına dalmış olan katil, zâni, hırsız ve haydutlar için bir ümit ışığı olmuş ve bu kimselere sanki şöyle demek istenmiştir: “Allah’tan ümidinizi kesmeyiniz. O’na yöneliniz ve tevbe ediniz ki, affolunasınız.”³²⁶

İbn-i Abbas bu ayetin iniş sebebiyle ilgili şöyle demiştir: “Çok sayıda adam öldürmüş, aşırı derecede zina etmiş müşriklerden bazıları, Hz. Peygamber’e gelerek; ‘senin tebliğ ettiğin ve kendisine davet ettiğin İslam Dini güzel bir dindir. Bize, geçmişte işlediğimiz bunca cinayetin kefareti olup olmadığı haber verir misin?’ dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. İbn-i Kesir de der ki, “bu ayet-i kerime, ister kâfirlerden, ister başkalarından olsun, bütün asileri, günahkârları tevbe etmeye çağırmakta, işledikleri günahlar ne kadar çok büyük olursa olsun, onlardan tevbe edenlerin tüm günahlarını Allah’ın affedeceğini bildirmektedir.”³²⁷

Bu çerçevede, “...azabından korkarak ve rahmetini ümit ederek Allah’a dua edin...”³²⁸ şeklindeki ilahî emrin muhatabı olarak mümin, korku ile ümit arasındaki

³²² Y. Vehbi Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslam*, s. 372.

³²³ Zümer (39): 53; Ayrıca bkz: Yusuf (12): 87; Hicr (15): 55-56

³²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 268.

³²⁵ Zümer (39): 54.

³²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, V. 119.

³²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV. 130; İbnü'l-Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, IV. 74; El-Vâhdî, *Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'an*, s. 383-384; Es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl...*, s. 272; El-Kâdî, *Esbab-ı Nüzul*, s. 334.

³²⁸ A'râf (7): 56.

dengeyi iyi muhafaza etmelidir. Konuyu izah sadedinde Son Nebi'nin şu ifadeleri de, müminlerin ruh hallerini disipline edecek mahiyettedir: “İnanan bir kişi, Allah'ın azabının şiddet ve miktarını bilseydi, cenneti ümit etmezdi. İnkâr eden kişi de Allah'ın rahmetinin ne kadar çok olduğunu bilseydi O'nun rahmetinden asla ümit kesmezdi.”³²⁹

Bu bakımdan mümin, Allah'ın rızasından uzak kalarak, azabına maruz kalabileceği korkusunu taşıırken, emir ve yasaklarına uyararak, O'nun sonsuz rahmet ve merhametini kazanma ümidini yitirmemesi, hidayet çizgisinde devam etmesinin en önemli şartlarından birisidir.

3.24. YEMİNİ CİDDİYE ALMAK

Yemin, lügatte sağ, sağ el, sağ taraf,³³⁰ anlamlarına gelir. Bu anlamından kinaye olarak yemin kelimesi, insanların antlaşma ve sözleşme yaparken birbirlerinin sağ ellerini tutmalarından dolayı kullanılan bir lafız olmuştur.³³¹ Türkçede bu, “and” kelimesiyle ifade edilir. Buna göre yemin, Allah'ı veya mukaddes şeyleri şahit tutarak verilen söz demektir.³³² Fıkıhta ise, bir şeyi yapmaya ve yapmamaya azmedip, Allah adıyla sağlam bağlantıda bulunmaya yemin denir.³³³ Allah'ın adı zikredilerek yapılan yemin üç kısımdır. Bunlardan birincisi, bile bile, yalan kastıyla yapılan yemindir. Buna “yemin-i gamûs” denir. Bu tür bir yeminin kefareti de yoktur. Basit bir dünya menfaati için, yalan yere yemin ederek insanları aldatmanın büyük bir günah olduğu ve böyle kişilerin büyük bir azaba maruz kalacakları, şu ayette açıkça ifade edilmektedir: *Yeminlerinizi aranızda aldatma aracı yapmayın. Aksi takdirde yere sağlam bastıktan sonra ayaklarınız kayar da, Allah'ın yolundan sapmanız sebebiyle kötü azabı tadarsınız. Ahirette de sizin için büyük bir azap vardır.*³³⁴

³²⁹ Müslim: Tevbe 23 (III. 2108).

³³⁰ Şemseddin Smai, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1556; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe...*, s. 1160.

³³¹ Râgıb el-İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 554.

³³² D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1996, s. 55.

³³³ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, Konya tsz., III. 1246.

³³⁴ Nahl (16): 94-95.

İkincisi, “yemin-i lağv”, yani bir bağlayıcılığı bulunmayan boş ve anlamsız yemindir. Aynı zamanda, bir huy haline gelip, yemin manası hatıra gelmeden, ağız alışkanlığıyla söylenen yeminler de bu kapsamda değerlendirilir. Cenab-ı Hak, böyle düşünmeden, rastgele edilen yeminlerden kullarını sorumlu tutmadığını, fakat bilinçli olarak yaptıkları yeminlerden sorumlu tuttuğunu ifade ederek, onlara bu konuda dikkatli olmalarını emretmiştir.³³⁵ Bu tür yeminlere bir kefarete gerekmezse de, ağız buna alıştırmamak, yani her şeye yemin etmeyi bir huy haline getirmemek, sünnete riayet açısından daha uygundur.

Üçüncüsü de akdedilmiş, yani bağlayıcılığı olan yemin anlamında “yemin-i mün’akide” dir. Bu tür yeminlerde, bilinçli olarak bir söz verme olduğu için, şarta bağlı bir akit oluşmuş olur ve artık onun yerine getirilmesi gerekir. Mesela bir kimsenin, gelecekle ilgili olarak “vallahi bundan sonra şu işi yapmayacağım” demesi, akdedilmiş ve gerçekleşmiş bir yemindir. Yüce Allah, bilinçli olarak yapılan bu tür yeminlerin yerine getirilmesini istemiş,³³⁶ aksi takdirde kefarete gerektiğini, kefaretin de ne olduğunu açıkça belirlemiştir.³³⁷

Yemin sadece Allah’ın ismi zikredilmek suretiyle olur. Peygamber üzerine veya Kur’an, Kâbe gibi diğer mukaddes varlıklar üzerine yemin edilmesi caiz değildir.³³⁸

Kur’an-ı Kerim’in birçok suresi, yeminle başladığı gibi, ayrıca sure içlerinde de birçok yemin ayeti vardır. Bu ayetlerde Allah, kendi yüce ismiyle beraber peygamber, Kur’an, güneş, ay ve yıldız gibi daha başka birçok şey üzerine yemin etmiştir.³³⁹ Bu yeminler tabii ki bahse konu edilen yaratıkların değerini yüceltirken, muhataba da yemin edilen konunun çok önemli olduğunu ihsas ettirmiştir. Müslüman, güvenilen, sözüne itimat edilen ve yeminin gereğini yerine getiren insandır. Kur’an’daki yeminlerin her ne kadar Arap dilinin mantığına uygun olarak kullanıldığı doğru olsa bile ilahî iradenin bu konuda

³³⁵ Bakara (2): 224; Maide (5): 89.

³³⁶ Maide (5): 89.

³³⁷ Yemin konusuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Ebu’l Fadl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd El-Mavsîlî, *el-İhtiyâr li Ta’lîli’l-Muhtâr*, İst tsz, IV. 572; Ayrıca bkz: Elmalılı, *Hak Dini*, II. 78-79; Celal Yıldırım, *İslam Fıkhu*, III, 1246 vd.

³³⁸ Ebu’l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî*, İst 1986, II. 72; Ahmet Lütfi Kazancı, *Nübüvvet Pınarından Kirk Hadis*, İst 2010, s. 367.

³³⁹ Geniş bilgi için bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 168; Abdurrahman Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’an-ı Kerim Tarihi*, s. 231.

vaaz ettiği metot aslında yemin etmenin çok ciddi bir iş olduğu yönündedir. Öyleyse ancak zorunlu hallerde ve önemli konularda yemin etmek Kur’anî bir metottur. Bu da herkesi bağlayıcıdır. Hz. Peygamber’in de zaman zaman; “kalpleri eviren zata yemin olsun.”³⁴⁰ “Ebu’l-Kasım’ın nefisini elinde tutan Zât-ı Zülcelal’e yemin olsun,”³⁴¹ vb. Şekillerde yemin ettiği mervidir.

Bütün bu anlattıklarımızdan hareket edersek insanların bazı durumlarda sözlerini yeminle tekit etmelerinde bir sakınca yoktur. Çünkü bu durum Kitap ve Sünnete dayanmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi ve ciddiye alınması gereken en önemli husus, bilinçli olarak ve her zaman olmamak Şartıyla yapılan yemini hafife almamak ve gereklerini tam olarak yerine getirmenin bir zorunluluk olduğunu unutmamaktır.

³⁴⁰ Buhari: Eyman 3 (VII. 217), Kader 14 (VII. 215); Muvatta’: Nuzr 14 (II. 480).

³⁴¹ İbn-i Mace: Kefarat 1 (I. 676).

SONUÇ

Sosyal bir varlık olan insan, hem tabii ihtiyaçlarını karşılayabilmek, hem de daha rahat ve huzurlu bir hayat yaşayabilmek için hemcinsleriyle bir arada yaşamak zorundadır. Ancak toplum içinde yaşamak zorunda olan bu insanın, sevgiye ve hürmete layık bir konumda olabilmesi için yapması gereken bir takım görevler ve uyması gereken bir takım kurallar vardır. Kur'an'da güzel huylar dediğimiz bu ahlâk kuralları, insanın belli bir davranışına veya hayatının belli bir kesitine yönelik olan prensipler değil; aksine hiçbir ayırım yapmaksızın hayatın her safhasını kucaklar mahiyette olan kaidelerdir. Bu noktadan hareketle insanın her türlü davranışı ve eylemi, söylediği her sözü ve insanlarla olan bütün ilişkileri hep ahlâk kuralları kapsamındadır. Buna göre iman ve ibadetten tutup, yolda insanlara zarar veren bir maddeyi kaldırıncaya kadar her şey, Kur'an'daki güzel huyların esasını teşkil eden hususlar olarak değerlendirilmiştir. Zaten insanın yaratılış gayesi ve İlahî İradenin isteği de, bu doğrultuda bir kul olmaktır. Dolayısıyla iyi bir insan ve mükemmel bir müslüman olabilme yolunda hedefe ulaşabilmenin temel şartı, Kur'an'ın öğrettiği bu güzel huyları bir kazanım haline getirmek, başka bir deyişle İslam ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Asıl itibariyle Kur'an'daki güzel huyların (İslam ahlâkının) hedefi, insanın hem davranışlarını hem de bu davranışlara yön veren duygularını ve gönül âlemini eğitip, onu insan-ı kâmil derecesine yükseltmektir. Onun içindir ki ilahî bildirimlerde, insanın yürüyüş biçiminden konuşma tarzına, anne babaya davranış şeklinden diğer insanlarla olan ilişkilerine ve bu ilişkilerinde nasıl bir metot takip etmesi gerektiğine kadar, daima en iyiye ve en güzele doğru bir sevkî motifleri göze çarpmaktadır. İşte, ahlâkî unsurları birer prensip olarak sunan Kur'an, insanlara öncelikle iman etmelerini daha sonra bu inanç doğrultusunda güzel iş yapmalarını, yaptığı her işte ve hayatın her safhasında da doğru ve dürüst olarak akılla ve bilgiyle hareket etmeleri gerektiğini tavsiye etmektedir. Çünkü insan için en büyük değer olan akıl ve bilgi, aynı zamanda onu diğer canlılardan ayırt eden ve ilahî hitaba layık kılan üstün özelliklerdendir. İnsan, akli ve bilgisi sayesinde cüsse itibariyle kendisinden daha büyük ve daha güçlü olan canlılara hükmetmesini bilmiş ve yaptığı herhangi bir işin sonucundan da verim almıştır. Fakat bu verimin, hodbince duygulardan uzak olup, fert ve toplum yararına matuf olabilmesi için salt akıl ve bilginin olması da yeterli değildir. Aynı zamanda bu iki olgunun “güzel ahlâk” erdemiyle yoğrulması şarttır. Aksi halde kendisinde bu erdemin bulunmadığı akıl ve bilgi, eksik

kalmış demektir. Çünkü insan, yaratılışı itibariyle harîs, bencil ve menfaatine düşkün bir varlıktır. O, iyilik yapmaya da kötülük yapmaya da meyilli ve müsait olduğu için, şahsî çıkar söz konusu olduğunda diğer insanların haklarını ihlal etmekten çekinmeyen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla bu olumsuz yönün engellenebilmesi için ahlâkî bir disiplin gereklidir. Eğer bir toplumda, Yaraticının koymuş olduğu nizamı riayet edilmiyorsa, orada ahlâkın varlığından söz etmek mümkün değildir. Ahlâka önem verilmeyen toplumlarda ise, hak ve hukuktan, saygı ve sevgiden, emniyet ve adaletten bahsetmek imkânsızdır. Nasıl ki Allah korkusu, helal haram olgusu ve ahlâkî duyarlılık olmaksızın sadece beşerî kanunlarının varlığı, insanların yönetimi için kifayetsiz ise, pratik hayatta intikal ettirilen güzel ahlâk olmadan, tek başına bilginin de kifayetsiz kalması kaçınılmazdır. Çünkü ilahî rahmetten mahrum kalıp azaba duçar olma kaygısı taşımayan bir kişi aklını, zekâsını, bilgisini ve kurnazlığını şeytanî ve gayri meşru yollarda kullanmaktan çekinmeyecektir.

Bilgi, başarıya götüren bir araç olmakla beraber onun, kötü niyet ve kötü ahlâk ile bir araya gelmesinin sonucundan, iyilik ve hayır beklenemeyeceği aşikârdır. Bir başka ifadeyle bilgi, kötü ahlâklı kişilerin elinde kalite düşüklüğü, hile, sahtecilik, haksızlık gibi olumsuzluklara sebep olup zulme ve zarara dönüşebilirken; aynı bilgi güzel ahlâklı kişilerin elinde, faydaya ve adalete dönüşüp tam hak ettiği yeri bulmaktadır. Öyleyse güzel bir ahlâka sahip olabilmek için öncelikle iyinin ve güzelin ne olduğunun bilinmesi gerekir. İyilik, Son Nebi'nin veciz ifadesiyle, iyi huydan ibarettir (Müslim: Birr 62). Buna göre, bir insanın edinmesi gereken huyların, yapması gereken eylemlerin ve ahlâkî hareketlerin hepsi iyi ve güzel; kaçınması gerekenler ise kötü ve çirkindir. Yani İlahî İrade'nin helal kıldıkları iyi; haram kıldıkları da kötüdür. İnsanların iyiliğini ve mutluluğunu hedef alarak bütün bu ölçüleri ve kuralları öğreten ve onların hayata geçirilmesiyle iyi ve güzel davranışların kazanılmasını sağlayan ise Kur'an-ı Kerim'dir. Onun asıl gayesi, insanlara doğru olanı göstermek, iyiyi, güzeli ve hayırlı olanı sevdirmek ve bu sayede onları yanlışlık ve kötülüklerden uzak tutup ebedî kurtuluşunu sağlamaktır. Dolayısıyla her müslüman, sınırlarını Kur'an'ın çizip belirlediği güzel huy ve davranışları öğrenmek ve onları yapmak zorunda olduğu gibi, kötü olarak kabul ettiği fiillerden de kesinlikle uzak durmak zorundadır. İşte biz "Kur'an-ı Kerim'de Güzel Huylar" ismini verdiğimiz bu çalışmamızla, bir müslümanın nasıl bir ahlâkî yapıya bürünmesi ve hangi kriterlere uyarak nasıl bir hayat yaşaması gerektiğini ve bu sayede de İlahî rızanın hangi istikamette olduğunu, deliller ve örnekler göstererek ortaya koymaya çalıştık.

Çünkü yaratılmışların en şerefli ve mükemmeli olan insanın hayatında kötü, kaba, çirkin ve kırıcı davranışlara yer yoktur. Eğer böyle bir şey vaki olursa caydırıcı birer önlem olarak, ilahî yaptırımlar vazedilmiştir. Bu çalışmamızda insanın bir kısmını doğuştan getirdiği bir kısmını da sonradan edindiği güzel huyları inceledik. İnsan hayatının çeşitli evrelerinde ortaya çıkan olaylara gösterilen tepki, alınan tavır, yapılan herhangi bir reaksiyon mutlak suretle bu huylardan birisinin sınırları içerisinde cereyan etmektedir. Bu belki de ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'im şahsında pratize edilen ilahî sınavın çerçevesini oluşturuyordur. Pek çok nimetin, yani helalin, az sayıdaki yasak ile yani haramla çevrili bir dünyada ilahî iradeye uygun olarak yaşamak, ancak ilahî kurallara ve bu kuralların ete kemiğe bürünen insan nezdindeki yansımaları olan güzel ahlâka tabi olmakla gerçekleşebilecektir. Kamil insan tipinin birer mütemmimi olan, ancak sınırlı bu çalışmamızda bazılarını inceleyebildiğimiz “Güzel Huylar” asıl itibariyle insanın mutluluğunu ve bu çerçevede elde edeceği kazanımları ahiret âlemine ertelemeyip ihtiva ettikleri güzellikleri muhataplarına daha bu dünyada sunmaktadırlar.

Dini ciddiye almak, doğru olmak, doğru konuşmak, kazancından infak, sabırlı olmak affedici olmak, iyilik yapmak, güzel söz söylemek, tevekkül etmek, dengeli olmak gibi daha onlarca güzel huy semeresini muhataplarına bu dünyada sunmakta ve onları mutlu etmektedir. Yaptığımız bu çalışma bütün muhataplarına bir ayna mesabesindedir. Dileyen her muhatap kendi davranışlarının sağlıklı olup olmadığını ya da daha bu dünyada iken için mutlu veya mutsuz olduğunu bu çalışmayı okuyarak anlayabilir. Bu çalışmada incelediğimiz her bir güzel huy, okuyucusuna güzel bir katkı sağlamak ve varsa beğenilmeyen huyların izalesinde işlevsel olmak iddiasındadır. Yeter ki güzel bir niyetle bir araya gelen ciddi bir okumaya layık görülsün.

KAYNAKÇA

- Abdübâkî, Muhammed Fuâd (ö. 1388/1963), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, İstanbul 1404/1984.
- Afzalur Rahman, *Encyclopaedia of Seerah (Sîret Ansiklopedisi)*, Cilt: 1, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1416/1996.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Hulâsatü'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*, 2. Baskı, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1989.
- Akar, Muhlis, *Tüketim Ahlâkı ve İsrâf*, 1. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Akpınar, Ali, *Kur'an Niçin ve Nasıl Okunmalı*, Uysal Kitabevi, Konya 1998.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı Ahlâk Dersleri*, 3. Baskı, Nur Yayınları, Ankara tarihsiz.
- Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali*, Cilt: 2, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, Cilt: 1-4, Gonca Yayınevi, İstanbul tarihsiz.
- Beydâvî, Kâdî Nasruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer. (ö. 685/1288), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Cilt: 2, Mısır 1968,
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*, Merve Yayınları, İstanbul tarihsiz.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. (ö. 256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981.
- Canan, İbrahim. *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul 1984.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*, 3. Baskı, Elif Ofset, Ankara 1979.
- Çağrı, Mustafa. "ahlâk maddesi ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt: 2, İstanbul 1989.
- Çağrı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 3. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul 2006.
- Çakan, İsmail L. *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul 1411/1990.

Çelik, Ömer; Mustafa Öztürk; Murat Kaya. *Üsve-i Hasene*, Erkam Yayınları, İstanbul 1424/2003.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*, 4. Baskı, Aksa Yayınları, İstanbul 2005.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

Dabbâ', Ali Muhammed. *Fethu'l-Kerîmi'l-Mennân fî Âdâbı Hameleti'l-Kur'an*, 2. Baskı, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1989.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. (ö. 255/869), *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.

Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İz Yayıncılık, 1996.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 1418/1998.

Draz, A. Muhammed. *En-Nebeü'l-Azîm*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1985.

Duman, Zeki. *Kur'an-ı Kerim'de Âdab-ı Muaşeret*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1986.

Ebû Dâvud, Süleyman b. El-Eş'âs es-Sicistânî. (ö. 275/889), *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Erdem, Hüsamettin. *Ahlâk Felsefesi*, 5. Baskı, Hü-Er Yayınları, Konya 2009.

Erdem, Hüsamettin. *Bazı felsefe meseleleri*, Hü-Er Yayınları, Konya 2009.

Erdem, Hüsamettin. *Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Konya 1996.

Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furkân Kur'an-ı Kerim Meâli*, 5. Baskı, Server İletişim, İstanbul 2007.

Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. (ö. 505/1111), *İhyâ-u Ulûmu'd-Dîn*, Cilt: 1, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1992.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, Cilt: 2, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.

Hindî, Hüsâmuddîn Ali b. Abdilmelik el-Muttakî. (ö. 975/1567), *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l Ef'âl*, Beyrut 1409/1989.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. (ö. 1393/1973), *Tefsîr't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus tarihsiz.

İbn Cevzî, Ebul Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. (ö.597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Cilt: 7, Beyrut 1407/1987.

İbn Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed. (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul 1401/1981.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. (ö. 744/1372), *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, Cilt. 1-4, Kuveyt 1418/1998.

İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. (ö. 273/886), *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1410/1990.

İbn-i Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (Çev: A. Kadir Şener; C. Tunç; İ. Kayaoğlu.), Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd. (ö. 230/844), Cilt: 1, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1386/1966.

İmam Rabbanî, Ahmed b. Abdullah b. Zeynelâbidîn es-Serhendî el-Fârûkî. (ö. 1034/1625), *Mektubât*, İstanbul 2006.

Kâdî, Abdülfettâh. *Esbâb-ı Nüzûl*, Fecr Yayınları, Ankara 2986.

Kandehlevî, Muhammed Zekerriyya. *Fezâil-i A'mâl*, Risale Basım Yayın, İstanbul 1418/1997.

Kandemir, M. Yaşar. *Bir Gönül Yaptın İse*, 18. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

Kandemir, M.Yaşar. *İslam Ahlâkı*, 2. Baskı, Nesil yayınları, İstanbul 1980.

Karaçam, İsmail. *En Büyük Mucize*, Yeni Şafak, İstanbul 2005.

Karaman, Hayrettin. *Fıkıh Usulü*, 10. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-Zünûn*, Cilt: 1, İstanbul 1971.

Kaya, Murat. *Ebedî Yol Haritası-İslam*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1430/2009.

Kaya, Murat. *Hayat Ölçüleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1428/2007.

Kazancı, Ahmet Lütfi. *Nübüvvet Pınarında Kırk Hadis*, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.

Keskioğlu, Osman. *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989.

Keskioğlu, Osman. *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1953.

Kesler, M. Fatih. *İstiâze Besmele ve Fâtiha Tefsiri*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Kılavuz, Saim. *İman Küfür Sınırı*, 5. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul 1996.

Kılavuz, Saim; Osman Çetin; Akif Köten; Hüseyin Algül. *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Kaynak Kitap*, İstanbul tarihsiz.

Kırca, Celal. *Kur'an'ı Anlama*, Marifet Yayınları, İstanbul 2010.

Köksal, M.Asım. *Hız Muhammed ve İslamiyet*, Cilt: 1, İrfan Yayınevi, İstanbul 1969.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. (ö. 671/1273), *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Cilt: 1-10, Kahire tarihsiz.

Kutub, Seyyid. *Fîzilâli'l-Kurân*, 3. Baskı, Hikmet Yayınları, İstanbul 1979.

Mâlik b. Enes, Ebu Abdillâh el-Himyerî. (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, İstanbul 1401/1981.

Mavsilî, Ebu'l Fadl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd. (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Pamuk Yayınları, İstanbul tarihsiz.

Mevdûdi, Ebü'l-Ala. *Tefhimü'l-Kuran*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

Merğınâni, Ebu'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr. (ö. 593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti 'i-Mübtedî*, İstanbul 1986.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. (ö. 261/875), *el-Câmiu 's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981.

Nesâi, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Ali. (ö. 303/915), *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Öztürk, Osman. *Sosyal Davranışlarda Ölçüler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.

Pazarlı, Osman, *İslam 'da Ahlâk*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.

Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Ğaribi 'l- Kur 'ân*, Beyrut 1422/2001.

Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. (ö. 606/1210), *Mefâtihu 'l-Ğayb*, (*Tefsîru 'l-Kebîr*), Beyrut 1417/1997.

Sâbunî, Muhammed Ali. *Safvetü 't-Tefâsîr*, Ensar Neşriyât, İstanbul 1992.

Sâbunî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî Ulûmi 'l-Kur 'an* İstanbul tarihsiz.

Salih, Subhi. *Mebâhis fî Ulûmi 'l-Kur 'an*, Esra Yayınları, Konya 1994.

Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-i Türki*, İstanbul 1317.

Sofuoğlu, Cemal. *Büyük Dua Kitabı*, 7. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

Suyûtî, Ebül'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Lübâbü 'n-Nükûl fî Esbâbi 'n-Nüzûl*, Beyrut 1420/1999.

Suyûtî, Ebül'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü 'l-Mensûr fî Tefsîri 'l-Me 'sûr*, Beyrut 1411/1990.

Suyûtî, Ebül'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. (ö. 911/1505), *el-Câmiu 's-Sağîr*, Beyrut 1401/1981.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. (ö. 1250/1834), *Fethu 'l-Kadîr*, Dımaşk 1419/1998.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*, Beyrut 1415/1995.

Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınlar, İstanbul 1997.

Tetik, Necati *Kıraat İlminin Talimi*, 1.Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. Sevre. (ö. 279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Uludağ, Süleyman. *İslam'da İrşâd*, 6. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul 1997.

Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İzmir 1999.

Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed. (ö. 468/1076), *El-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*, Cilt: 1, Dimaşk 1415/1995.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbab-ı Nüzûli'l-Kur'an*, Beyrut 1411/1991.

Wensinck, A. J. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, yersiz tarihsiz.

Yardım, Ali. *Peygamberimizin Şemâli*, Damla Yayınevi, İstanbul 1418/1998.

Yavuz, Y. Vehbi. *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslam*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1992.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara tarihsiz.

Yeğin, Abdullah. *İslamî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

Yıldırım, Celal. *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, Uysal Kitabevi, Konya tarihsiz.

Zebidî, Ebu'l-Feyz Muhûbiddîn Muhammed Murtaza. (ö. 1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kahire tarihsiz.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhmûd b. Ömer b. Muhammed. (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğivâmiz'i-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut 1415/1995.